

ҚАЗАҚ ТІЛІ
МЕН ӘДЕБИЕТІ

Мазмұны

I Бөлім. Еңбек нарығы және сұраны

1. Тақырып 1.1. Еңбек нарығы. Кәсіпкерлік – табыс көзі. Кәсіпкерлік – шеберлік.

Әлеуметтік сұраныс және отандық өнім

2. Тақырып 1.2. Балғабек Қыдырбекұлы – танымал жазушы. Теміржолшы – тарихи оқиға шежіресі.

II Бөлім. Отандық өнеркәсіп өнімі

3. Тақырып 2.1. Отандық өнімді пайдаланамыз. Орталық Қазақстан – кенді аймақ. Дауысы дәуірмен ұласқан.

4. Тақырып 2.2. Қарағанды – кеншілер қаласы. Ғабиден Мұстафин. «Қарағанды» романынан үзінді.

III Бөлім. Қазақ киносы мен театрының қазіргі келбеті

5. Тақырып 3.1. Қазақ киносының атасы. Қазақстанның мәдени өмірі. Театр фестивальдары. Тарихи шығарманы сахналау.

6. Тақырып 3.2. Дулат Исабеков «Әпке» шығармасы.

IV Бөлім. Ұлттық экологиялық мәдениет.

7. Тақырып 4.1. Экология және кәсіби маман мәдениеті. «Жасыл белдеу» бағдарламасы және экология.

8. Тақырып 4.2. Қадыр Мәрза Әлі – философ ақын. «Аралым...»

V Бөлім. Мұхит – тіршілік мекені.

9. Тақырып 5.1. Мұхиттағы жануарлар әлемі. Мұхиттағы өсімдік әлемі. Мұхит және экологиялық проблемалар. Адамзат 10тағдырының жыршысы.

10. Тақырып 5.2. Әбдіжәміл Нұрпейісов. «Қан мен тер» романы.

VI бөлім. Ұлттық таным және мерекелер.

11. Тақырып 6.1. Ұлттық мерекелер. Айт қабыл болсын!

12. Тақырып 6.2. Жүсіпбек Аймауытов. «Әнші» әңгімесі.

VII бөлім. Сауда мен көмек: екі жақты келісімді сауда

13. Тақырып 7.1. Сауда тарихы. Ұлы Жібек жолы – сауда мәдениетінің өркендеу биігі.

14. Тақырып 7.2. Ыбырай Алтынсарин. «Дүние қалай етсең, табылады?»

VIII Бөлім. Бұқаралық ақпарат құралдарындағы гендерлік бейне тоталитарного режима.

15. Тақырып 8.1. Радиоарналарды тыңдаймын. Қазақтың тұңғыш журналист қыздары. Отбасы және гендерлік саясат.

16. Тақырып 8.2. Телефон – байланыс құралы. Қазақтың тұңғыш дикторы.

IX бөлім. Жер планетасындағы қауіпті қалдықтар

17. Тақырып 9.1. Тұрмыстық қалдықтар. Өндірістік қалдықтар. Қауіпті қалдықтар. Қайнар Олжай. «Жер мен аспан арасындағы дастан».

18. Тақырып 9.2. Думан Рамазан. «Соңғы дем» әңгімесі.

X Бөлім. Әлеуметтік теңсіздік: адам құқықтары және көмек

19. Тақырып 10.1. Қоғамдағы әлеуметтік теңсіздіктің жіктелуі. Әлеуметтік теңсіздік және әлеуметтік топтар. Жұмыссыздық және әлеуметтік теңсіздік.

20. Тақырып 10.2. Ұлықбек Есдәулет – ақын, қайраткер. «Қара пима» поэмасы. «Қара пима» – трагедиялық шығарма.

XI Бөлім. Жастардың денсаулығы - қоғам байлығы

21. Тақырып 11.1. Нашақорлық – қоғамдық дерт. Темекі тарту – зиянды әдет. Саламатты өмір салтын ұстанамын. Денсаулықты сақтау өз қолымызда.

22. Тақырып 11.2. Бердібек Соқпақбаев. «Он алты жасар чемпион» (әңгіме).

XII Бөлім. Сандық технологияны пайдаланудағы теңсіздік

23. Тақырып 12.1. Мұхтар Шахановтың «Компьютербасты жарты адамдар» концепциясы. «Өркениеттің адасуы» (романнан үзінді).

XIII Бөлім. Қоғам және заң

24. Тақырып 13.1. Тәртіпке бағынған ел құл болмайды. Тәртіпсіздік неден басталады?

Құқықбұзушылық, қылмыс жақсылыққа апармайды. Ермек Өтетілеуұлы. Ата Заң.

XIV Бөлім. Қазіргі қоғамдағы әлеуметтік теңсіздік

25. Тақырып 14.1. Әлеуметтік мәселе туралы не білесің? Лексика-грамматикалық омонимдер. Отбасы – құндылық. Қоғамның әлеуметтік құрылымы.

26. Тақырып 14.2. Ерболат Әбікенұлы. «Пәтер іздеп жүр едік» әңгімесі. «Жігітті намыс өлтірер...»

XV Бөлім. Экология. Мұнай және атомдық индустрия

27. Тақырып 15.1. Табиғатты аяла. «Жасыл ел» бағдарламасына қатысамын. Мұнай – еліміздің шикізат байлығы.

28. Тақырып 15.2. Гүлжауһар Сейітжан. «Қара алтыны халқымның...»

XVI Бөлім. Тіл. Өнер. Әдебиет.

29. Тақырып 16.1. Екі тілді білген – екі адам. Қазақ тілі – қандай тіл? Шешендік сөз өнері.

30. Тақырып 16.2. Қазақ поэзиясының сұлу сарайы. Ілияс Жансүгіров «Күй» поэмасы (үзінді).

XVII Бөлім. Қоғамдағы жұмыссыздық мәселесі

31. Тақырып 17.1. Жұмыс және табыс. Жұмыс табу – мәселе. Сан есім. Қоғамның әлеуметтік құрылымы. Кедейлік неден туады?

32. Тақырып 17.2. Ыбырай Алтынсарин. «Атымтай Жомарт» әңгімесі. Қазіргі заманның атымтайлары.

XVIII Бөлім. Тәуелсіз еліміздің өткені мен келешегі

33. Тақырып 18.1. Дүкенбай Досжан. «Төрт патшаны көрген кейуана» (хикаят).

XIX Бөлім. Ұлттық театр – өнер ордасы

34. Тақырып 19.1. Қазақ театрының қайнары. Көсемше. Сахна – өмір айнасы. Ұлттық өнердің тарландары.

XX Бөлім. Туризм: Экотуризм

35. Тақырып 20.1. Туризм тарихын білесің ба? Туризмнің түрі көп...

36. Тақырып 20.1. Сәкен Сейфуллин. «Көкшетау» поэмасы. Ілияс Жансүгіров. «Жетісу» суреттері.

XXI Бөлім. Әлемдегі ерлер мен әйелдердің құқықтары мен теңдігі

37. Тақырып 21.1. Әкеге қарап ұл өсер... Үстеудің мағыналық түрлері.

38. Тақырып 21.2. Мұхтар Әуезов. «Абай жолы» роман-эпопеясы, 1-кітап. Қайтқанда.

39. Тақырып 21.3. Мұхтар Әуезов. «Абай жолы» роман-эпопеясы, 2-кітап. Тайғақта.

XII Бөлім. Жастар мәселесінің түйіткілдері

40. Тақырып 22.1. Ел болашағы. Шылаулар және мағыналық түрлері. Талаптыға нұр жауар. Наноспутник жасаған жас ғалымдар. Септеулік шылаулар.

41. Тақырып 22.2. Жастар мәселесінің түйіткілдері. Демеулік шылаулар. Мұхтар Әуезов. «Абай жолы» (романнан үзінді), 3-кітап.

XXIII Бөлім. Жаһандық мәселелер: көші-қон саясаты

42. Тақырып 23.1. «Жаһандық миграция» деген не? Иммиграция – үздіксіз процесс. Көші-қон тарихы.

43. Тақырып 23.2. Қабдеш Жұмаділов – қаламгер «Қаздар қайтып барады» повесі

XXIV Бөлім. Толеранттылық-ел бірлігі

44. Тақырып 24.1. Толеранттылық – бейбітшілік кепілі. Оқшау сөздер. Береке басы бірлікте. Ел бірлігін сақтау – бабалар аманаты. Сайын Мұратбеков. «Телі өскен ұл» повесі.

XXV Бөлім. Ұлт мұраты - ұлттық қауіпсіздік

45. Тақырып 25.1. Ұлттық қауіпсіздік қызметкері болғым келеді. Отан қорғау – парызым. Сағадат Нұрмағамбетов – халық қаһарманы.

46. Тақырып 25.2. Несіпбек Айтұлы. «Бәйтерек» поэмасы

XXVI Бөлім. Бос уақыт – қоғам дамуының көрсеткіші

47. Тақырып 26.1. Бос уақытты жоспарлау. Уақыт – сыншы. Айқындауыш. Демалыс мәдениеті.

48. Тақырып 26.2. Мұқағали Мақатаев. «Сағатым қайда, сағатым?» өлеңі. Қорытынды сабақ.

I Бөлім. Еңбек нарығы және сұраны

1-сабақ.

Тақырып:Еңбек нарығы және сұраныс.

Бағалау критерийлері

- 1.Мәтін үзінділері бойынша болжам жасап, өз біліміне сүйеніп тақырыпты жалғастырады.
- 2.Оқу-кәсіби, қоғамдық-саяси, әлеуметтік-мәдени тақырыптар аясында қолданылған сөздер мен термин сөздерді орынды пайдаланады;

Тірек сөздер:

- еңбек нарығы
- бәсекелестік
- іскерлік
- біліктілік
- ұсыныс
- сұраныс

1-тапсырма. Мәтінді оқыңыздар.Мәтін не туралы?Мәтінді өз ойларыңмен жалғастырыңдар.

Еңбек нарығында кәсіпкерлер мен еңбекке қабілетті аадамдар арасында белгілі бір қарым-қатынас орнайды. Нарықтық жағдай жұмыс күшінің бағасына және құнына әртүрлі ықпал жасайды. Ол еңбектің бағасына тікелей, ал жұмыс күшінің құнына жанама түрде әсер етеді.

Баға – өндіріс салалары дамуының басты бағдары. Тауарлар мен қызметтерді тұтынушы мен сатушы, жұмыс беруші мен жалданушы жұмыскерлер арасындағы қарым-қатынастар да дәл сол қызметті орындайды. Жалданушы қызметкерлер жұмыс орындарын олардың «бағасына» қарап таңдайды. Қызметкерлер өзінің жұмыс күшін сол жұмыс күшіне неғұрлым мол ақы (баға) төлейтін жұмыс берушіге сатуға құқы бар. Қызметкерлердің бір бөлігі өз жұмысын жоғары ақы төленетін басқа жұмысқа ауыстырғысы келген жағдайда, жұмыс беруші оларды жалақы деңгейін арттыру арқылы өз кәсіпорнында алып қала алады. Жалпы біліктілігі жоғары қызметкерлер көп салаларда жалақы деңгейі (еңбек бағасы) төмен болады. Яғни, сұраныс пен ұсыныс капитал нарығына қалай әсер етеін болса, жұмыс күші нарығына да дәл солай әсер ете алады.

Бағалау дескрипторлары:

- Мәтінді оқиды.10балл
- Мәтіннің мазмұнын біледі. 10балл
- Мәтінді өз ойларыңмен жалғастырыңдар.20балл

2-тапсырма. Сұрақтар бойынша диалог құрыңыздар.

1. Еңбек нарығындағы қарым-қатынастар кімдердің арасында орнайды?
2. Нарықтық жағдай жұмыс күшінің бағасына қалай әсер етеді?
3. Өндіріс салалары дамуының бағдары не?
4. Жұмыс берушілер жұмыскерлерді өз кәсіпорнына қалай тарта алады?

Бағалау дескрипторлары:

- Сөйлемдерді стилистикалық нормаларға сай құрастырады.10балл
- Сөз әдебі мен сөйлеу этикеті формаларын орынды қолданады.10балл

3-тапсырма. Мәтіннен көптік мағынаны білдіріп тұрған зат есімдерді тауып, кестені толтырыңыз жән сөз тіркестері мен сөйлемдер құрастырыңыз.

Зат есімдер	Көптік жалғауы

Бағалау дескрипторлары:

- көптік жалғауларын ажыратады; 10балл
- көптік жалғауларын қолдана отырып, сөз тіркестері мен сөйлемдер құрастырады. 20балл

4-тапсырма. Төмендегі кластерді толықтырыңыздар.

Бағалау дескрипторлары:

- кластерді толықтырады. 20балл

2 -сабақ.

Тақырып: Балғабек Қыдырбекұлы – танымал жазушы.

Теміржолшы – тарихи оқиға шежіресі.

Бағалау критерийлері

1. Тақырып бойынша мәтінге жоспар құрып, әр тармақшаға қажетті негізгі және қосымша мәліметтерді жинақтап тірек-схема, менталды карта, презентация қорғайды.

2. Көптік мәнді есімдер мен көптік жалғауларды ажырата танып, дұрыс қолдана алады.

Түсіндірме сөздік

Тұспал – болжам

Мосқал тартқан – біраз жасқа келген, қартайған.

1-тапсырма. Әңгімені оқыңыздар. Қарамен берілген сөз тіркестерінің мағынасын ашыңыздар.

«Шойыннан жол салынғалы жатыр, ол жолдың көрінісі **домбыраның екі ішегі** сияқты болады екен, онымен поезд деген отпен жүретін арба келеді екен» деген қауесет Балқаштың бергі жағасына жуық жатқан Күрті еліне тез тарап кетті...

— **Шойыннан істелген арба** дейді, от күшімен көп жүк сүйрейді екен,— десті кешке жақын ауыл ортасындағы төбе басында отырғандар.

— Ол қайда барады екен?

— Мына Қопаны басып өтеді дейді жұрт.

Шетте отырған, жасы жиырмалар шамасындағы қара жігіт ел аузына біраз қарап тұрды да, орнынан тұрып кетті.

Ол үйіне келгенде алауланған тезек оты бықси жанып, үй іші ала көлеңкеленіп тұр екен.

— Апа,— деді үйіне келіп жігіт, отты үрлеп жатқан шешесіне,— мен **шойын жолға** жұмысқа тұрсам қайтеді?

— Жассың ғой әлі, қалқам.

— Ой апа, жиырмаға келген адам жас болушы ма еді?!

— Анығын білдің бе? Жұмысшы ала ма екен?

— Әзірше менің естігенімнің бәрі тұспал.

Сөз басыла бергенде, киіз үйдің есігі көтерілді де, сәлем беріп мосқал тартқан бет сүйегі шығыңқы, аласа бойлы, қара сақалды кісі үйге кіріп келді. Бұл Тосқанбай деген өздерінің бір туысқаны еді.

— Тосекеңбісіз? Төрге шығыңыз.

— Жок, асығыспын,— деді Тосқанбай.

— Қопа жаққа барып едім. Қопаны бастыра шойын жол жасап келеді екен. Соны біліп қайттым. Сен де жұмыс іздеп жүр дегенді естіп, айта кетейін деп едім. Мен қазір барып дем аламын да, таң сәріден көшемін. Үлкен балам екеумізге жұмыс беретін болды.

— Сапарыңыз оң болсын! Мен де көшемін,— деді үй несі.

(Б.Қыдырбекұлы. «Теміржолшы әңгімесінен»)

Бағалау дескрипторлары:

- Әңгімені оқиды.10балл
- Қарамен берілген сөз тіркестерінің мағынасын ашады.20балл

2-тапсырма. Сұрақтарға жауап жазыңыздар.

1. Әңгіме кімдердің арасында өтті?
2. Әңгімеге қандай тақырып арқау болды?
3. Ауыл адамдары неліктен Қопаға көшпек болды?
4. Шойын жол ауылға не үшін салынды?

Бағалау дескрипторлары:

- Мәнмәтін бойынша тілдік бірліктерді орфографиялық нормаға сай жазады. 10балл
- Сөйлемдерді стилистикалық нормаларға сай құрастырады. 20балл

3-тапсырма. Мәтінді оқыңдар.

Кеше кеште қызметте тұрған Әліш Үмбеталовқа станция бастығы Орынбаев бір пакет әкеліп тапсырды да:

— Қазір сен жұмыстан шығып, үйіңе барып жуынып, маған кел, мен сені осында күтемін, екеуіміз қазір Алматыға жүреміз,— деді.

— Не жұмысқа жүреміз?

Әліш жұмыс киімін тастап, пакет ойына түсіп ашып оқып еді, «станция бастығы екеуіңіз келесіз, сіз кеңеске қатысушыларға өз жұмысыңыз туралы әңгіме айтасыз» деген шақыруға жол бастығы қол қойыпты. Әліш сасыңқырап қалды.

— Дайындықсыз қалай сөйлеймін, міне қызық.

Ол орнынан тұрып тез киінді де, станция бастығына келіп барлық жағдайын, өзінің даярлығының жоқтығын да ескертті.

— Ештеме етпейді,— деді Орынбаев,— даярлықтың керегі жоқ. Ондағылардың бәрі өзіңдей теміржолшылар, өзіңнің жұмыс тәжірибеңді жай ғана әңгімелеп бересің.

Әліш әлі де жүрексініп келеді. Поезд ішінде де ол қобалжумен болды. «Әңгімені неден бастаймын» деп Орынбаевтан қайта-қайта сұрай берді. Сол күні олар қонақүйге түсті де, таңертең жол басқармасына келді. Кеңес күндізгі сағат он бірде басталды. Алдымен жол бастығы баяндама жасады, сонан соң Әлішке сөз берді.

Біраз қысылыңқырап қалған Әліш аздан соң сөйлеп кетті. Ол өзінің жұмысына байланысты жағдайларды, іс әдісін бір жарым сағат айтты. Біраз сұраулар болды. Оған жауап беріп Әліш орнына келіп отырды.

— Көп сөйлеп кеттім бе?— деп сұрап қойды ол жанындағы Орынбаевтан.

— Жоқ, әдемі сөйледің, бағана сонша қорқып едің, өзің шешен екенсің ғой.

Мәжіліс аяқталар кезде жол бастығы Андреев орнынан тұрды да:

— Кеңестің аяғы мейрамға айналатын болды, жолдастар,— деді.— Біздің жолдасымыз Әліш Үмбеталов үкімет наградына ие болды. Мына «Правда» газетінде Указ басылыпты, соны тыңдалық.

«Жиырма бес жылғы темір жолға үздіксіз сіңірген еңбегін еске ала отырып, поездарды тоқтаусыз жүргізуде зор жетістікке ие болған Әліш Үмбеталов Ленин орденімен наградталсын» депті Указда.

(Б.Қыдырбекұлы. «Теміржолшы әңгімесінен»)

Бағалау дескрипторлары:

- мәтінді оқиды. 10балл

3-тапсырма. Мәтіннен тәуелдік жалғауымен келген сөздерді тауып. Қай жақта және қандай түрде қолданылып тұрғанын анықтап, кестені толтырыңыздар.

Тәуелдік жалғаулы сөздің тіркесімі	Тәуелденудің түрі және жағы
жұмыс киімі	Оңаша тәуелдеу, III жағы

Бағалау дескрипторлары:

- Тәуелдік жалғаулы сөзді табады;10балл
- Оңаша, ортақ тәуелдеу түрін ажыратады.20балл

Тақырып:Отандық өнім.Еліміздегі өнеркәсіптің дамуы.

Бағалау критерийлері

- 1.Тақырып бойынша мәтінге жоспар құрып, әр тармақшаға қажетті негізгі және қосымша мәліметтерді жинақтап тірек-схема, менталды карта, презентация қорғайды.
- 2.Көптік мәнді есімдер мен көптік жалғауларды ажырата танып, дұрыс қолдана алады.

Тірек сөздер:

кәсіпорын
азық-түлік өнеркәсібі
кен байыту комбинаты
эртираптандыру
өндірісті кеңейту
өндіру
жабдықталу

1-тапсырма. Мәтінді оқыңыздар. Мәтін не туралы? Негізгі ақпаратты анықтаңыздар.

Өнеркәсіп – Қазақстанның халықшаруашылығының жетекші саласы. **Ұзақ уақыт бойы майдан қажеттіліктеріне бағытталған өнеркәсіп кәсіпорындары енді бейбіт өнімді шығара бастады.** Ауыр индустрияның кәсіпорындары салынды. Қазақ металлургия зауытының құрылысы аяқталды. Ақтөбе ферроқорытпа зауытының қуаттылығы күшейді, «Қаратау» кен-химия комбинаты өз жұмысын бастады. Жергілікті отынға негізделген энергетика дамыды. Жеңіл өнеркәсіп және азық-түлік өнеркәсібі әрі қарай дамыды. Халық тұтынатын тауарлар түрі көбейіп, тауарлардың сапасы артты. Республикада қара, түсті металлургия, мұнай-газ өнеркәсібі, өнеркәсіптің химия және мұнай-химия ілгері дамыды.

Соколов-Сарыбай тау-кен байыту комбинаты, Павлодар алюминий зауыты, Өскемен титан-магний комбинат, Балқаш тау-кен металлургиялық комбинаты өз жұмысын жандандырды. Мұнай өгжіретін өнеркәсіп жылдам дамыды. бастады. Қазақстанның машина жасау саласы ауыл шаруашылығына қызмет көрсетуге бағытталды. «Қазақсельмаш» зауытында жаңа қуаттылықтар іске қосылды, олар ауылшаруашылық машиналардың құрамдас бөліктерін шығарды, жаңа машиналар мен жабдықтардың шығаруда. Соның арқасында егіншілік пен шаруашылық салаларындағы механикаландыру басталды. Заманауи техникамен жабдықталған Шымкент және Өскемен зауыттары қуатты болды.

Бағалау дескрипторлары:

- мәтінді оқиды.10балл
- мәтіннен негізгі ақпаратты анықтайды.10балл

2-тапсырма. Мәтіннен өнеркәсіп атауларын тауып, олардың қандай салаға жататынын «Қос жазба күнделігі» арқылы түсіндіріңіздер.

Бағалау дескрипторлары:

- мәтіндегі негізгі ақпараттарды анықтайды.10балл
- Қос жазба күнделігін толтырады.10балл

3-тапсырма. Өздеріңіз тұратын аймақта қандай өнеркәсіп орындары бар? Олар қандай өнім шығарады? Шағын **мәтін** құрастырыңыз. Көптік мәнді сөздерді дұрыс қолданыңыздар.

Бағалау дескрипторлары:

- публицистикалық стильдің жанрлық және стильдік ерекшеліктеріне сай тілдік құралдарды орынды қолданып, шағын мақала жазады;20балл
- көптік мәнді есімдер мен көптік жалғауларды ажырата танып, дұрыс қолданады.20балл

4- тапсырма. «Сиқырлы әріптер». 10 түрлі тамақ өнеркәсібінің өнімдерін тауып, олармен сөйлем құрастырыңыз.

Бағалау дискрипторлары:

- «Сиқырлы әріптер» сөз жұмбағын дұрыс шешеді;10балл
- сөйлем құрастырады.10балл

4-сабақ.

қ	н	е	о	т	м	в	ц	к	қ	о	л	г	ы	п
г	а	ц	б	е	к	і	р	е	а	ш	ю	л	й	я
х	ж	щ	д	ч	а	у	н	о	н	л	қ	ұ	р	т
қ	е	н	а	ч	и	ь	ш	е	т	т	р	з	а	м
а	ш	м	а	к	а	р	о	н	е	р	т	и	м	е
й	л	с	н	ь	ш	б	т	м	е	щ	б	о	п	а
м	н	г	п	а	в	ы	я	ф	у	е	о	б	д	м
а	х	а	р	н	к	е	ш	ұ	ж	ы	қ	ш	м	а
қ	н	а	н	к	н	а	о	р	т	и	у	ч	а	в
н	н	р	о	п	к	с	у	в	н	г	ь	п	р	г
ш	н	е	а	м	и	ш	е	м	і	ш	к	е	м	з
д	ш	о	л	м	е	с	ч	е	ы	щ	о	и	е	ш
а	з	е	ф	и	р	г	у	ы	м	с	н	г	л	о
к	ш	о	и	м	в	ц	х	а	л	у	а	н	а	т
д	ж	н	и	с	ч	ш	а	р	а	п	ы	е	е	т

Тақырып:Ғ.Мұстафин. «Қарағанды» романынан үзінді.

Бағалау критерийлері

1.Шығармада көтерілген жалпыадамзаттық мәселені айқындайды;

2. Публицистикалық және ғылыми стильдің жанрлық және стильдік ерекшеліктеріне сай тілдік құралдарды орынды қолданып, шағын эссе жазады.

«Қарағанды» романы – 1952 жылы жарық көрген. Қазақстанда совет өкіметі тұсында өркендеп дамыған өндірісті, онда жұмысшы табының туып, қалыптасуын көрсетуге арналған. Автордың өзінің балалық, жастық шағы сол ортада, Қарағаншы жұмысшыларының ішінде өтті. Не білімі, не өндірістік мамандығы жоқ жас жұмысшы Ғабиден өз әріптестерімен бірге үлкен өмір көрді. Онда ол жер қазды, темірдің тотын қырды, токарь, машинист болып істеді. Ағылшындардан қирап, тозып қалған, жабылған Қарағандыны жақсы білді. Оның совет өкіметі тұсында қайта ашылуының куәсі болды. Ескі жұмысшылардың қайта тууы мен жаңа қосылған ұрпақтың жұмысшылыққа тәрбиеленуін өз көзімен көрді. Сөйтіп оны жазушының көзімен қайта қарап, үлкен романға арқау етті.

Тірек сөздер

Қолбұран

Атбұран

Бу күші

Құдық суы

Бу генераторы

Буқазан

1-тапсырма. Мәтінді түсініп оқыңыздар. Менталды картаны толтырыңыздар.

Сергей Петрович орнынан тұра сағатына қарады. Од денесін тікейте, екі қолын артына ұстап, жай бастады сөзін. Жатқа айтты. Бұл отырғандардан денесі ғана емес. Жасы да, тәжірибесі де үлкен. Қарағандының қазіргісін ғана емес, келешегін де көрген байсалды адам жұмысын жайып салып, картадан көрсеткендей сөйледі.

Қазір Қарағандының келешегінен гөрі бүгінгі жағдайын баса айтып, түйінді бірнеше мәселеге тоқтады да, бәрін өзі шешіп берді.

... Бізден бұрын Ермек ашқан бір ғана шахта жұмыс істеп тұр. Ескі жұмысшылар үйренген өндірісін тастап кете алмаған. Көмірді қолбұранмен шығарып, елге азық-түләкке айырбастап күн көріпті. Біз келгелі жаңадан төрт шахта қазылып жатыр. Материал, алдымен ағаш жетпейді. Су, азық-түлік жетпейді. Ағылып келіп жатқан жұмысшыларға үй жоқ. Бәрі теміржолдың келуін күтеді. Оған дейін көпті қаңтарып тұра аламыз ба? Әрине, тұра алмаймыз. Жергілікті мүмкіншілікті барынша пайдалану керек. Сол мақсатпен бірінші шахтаның өте ауыр қолбұранын атбұранға айналдырдық. Бұл еңбек өнімділігін бес есе арттырды. Таяуда ат күшін бу күші басады. Еңбек өнімі тағы да арта түседі. Электр қуатын жасағанша осылай амалдай тұрармыз...

Щербаков жай сөйлеп, алдағы қауырт жұмыстарды қтындықтармен қоса көз алдынан өткізіп тұр. Мейрам оның сөзінен сол қтындықтарды жеңетін күшті де көріп, сүйсініп отыр. Оқта-текте сұрақ беріп қояды.

- Су мұқтаждығын қалай жоямыз?

- «Герберт» суы ертең жер бетіне шықпақ. Құдықтар сцы тек адам ішуге қалады. Онымен де су мұқтаждығынан құтыла алмаймыз. Екі километрде «Майқұдық» бұлағы, отыз бес километрде Нұра өзені жатыр. Соларды тарту керек. Теміржол келіп, трубалар жеткізгенше канал дайын тұрсын... Мейрам сұрақ қойды:

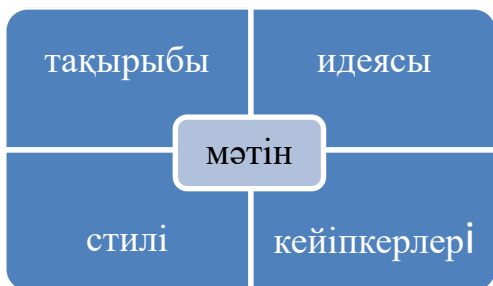
- Көп жұмысты теміржолдың келуіне қараттыңыз. Оған тиеген жүгңіз бар ма, қашан келеді?

- Жоқ, біздің қарауымызда емес қой. Кесіп айту қиын. Қазір Осакаровкаға жетіпті. Январға дейін Қарағандыға жетуге тиісті. Жеткен күні Доенбастан көмек келеді.

- Қандай көмек?

- Бір бу генераторы, екі буқазаны, нефть, двигатель, болат арқан, трубалар, бірнеше динамо. Ұсақтарын қоспағанда, бастылары осылар. Осының өзі бір адым алға жібереді бізді...

Ғ.Мұстафин. «Қарағанды» романынан

Бағалау дескрипторлары:

- мәтінді оқиды.10балл
- мәтін бойынша менталды картаны толтырады.30балл

2-тапсырма. Шығармадан алынған үзіндіде қандай мәселе көтерілген?

Бағалау дескрипторлары:

- шығармада көтерілген негізгі мәселені айқындайды.20балл

3-тапсырма. Мәтін кейіпкері Щербаковқа мінездеме беріңіздер.

Бағалау дескрипторлары:

- тілдік құралдарды орынды қолданып, мінездеме береді.20балл

4-тапсырма. Мәтіндегі жер-су атаулары мен өндіріске қатысты термин сөздердің мағынасын ашып, кестені толтырыңыздар.

Жер-су атаулары	Термин сөздер	Жазылу емлесі
«Майқұдық» бұлағы		Бұлақтың атауы. Бірге жазылады.
	Қолбұран	Бірге жазылады.

Бағалау дескрипторлары:

- мәтіндегі жер-су атаулары мен өндіріске қатысты терминдердің мағынасын ашады;10балл
- мазылу емлесін біледі 10балл

Тақырып:Қазақ киносының атасы. Қазақстанның мәдени өмірі. Театр фестивалдары. Тарихи шығарманы сахналау.

Бағалау критерийлері

- 1.Мәтін мазмұны бойынша диалог құрастырады.
- 2.Сөз әдебі мен сөйлеу этикеті формаларын орынды қолданады;

1-тапсырма. Мәтінді оқып, тақырыбына назар аударыңыздар. Мәтін мазмұны бойынша диалог құрастырыңыздар.

«Анаға апарар жол» фильмі Бішкекте өткен "Ақ ілбіріс" атты VI ұлттық киножүлдесінде Орталық Азияның үздік фильмі атанды. Фильмнің бас продюсері - Әлия Назарбаева, режиссері - Ақан Сатаев. Бұл кинотуынды ананың перзентіне деген шексіз махаббатын, перзентінің Отанына деген адалдығын көрсетеді. Актерлердің образдарды сомдау шеберлігіне сүйсіне отырып, осындай ой түйесің.

Аталған кинотуынды 38-ші Халықаралық Мәскеу кинофестивалінде және "Еуразиялық көпір" атты фестивальге қатысып, бас жүлдені жеңіп алды. Одан бөлек, бұл туынды биыл Қазақстан киносыншылар ассоциациясы ұйымдастырған "Сыншылар таңдауы" жүлдесінде үш бірдей жүлдені иемденді. Атап айтсақ, "Ең үздік актриса" - Алтынай Нөгербек және "Екінші пландағы үздік актриса" Аружан Жазылбекова деп танылды. Ал "Фильмге жазылған үздік музыка" номинациясын аталмыш фильмнің композиторлары Әлім Заиров пен Роман Вишневский бөлісті.

Фильмнің желісі қазақ халқының XX ғасырда бастан кешкен күрделі тарихи кезеңдерден құрылған, атап айтсақ, күштеп жүргізілген ұжымдастыру науқаны, ұлттың басына түскен ұлы трагедия - жұт, Ұлы Отан соғысы және соғыстан кейінгі бейнетті жылдар. Фильм өмірдің ауыртпашылығына төтеп берген, қиын қыстау күндері сұрапыл соғыстың мехнатын көрген, жат елде тұтқында болған Ілияс есімді жігіттің тағдырын баяндайды. Бөтен жерде айдауда жүрсе де, жат елдің зорлық-зомбылығын көріп, қиянатын кешсе де, жалғыздықтың таукіметін тартса да, бас қаһарман атажұртын аңсап, анасын сағынып, туған жеріне оралатынына ешқашан күманданбайды. Фильмдегі осы астарлы ой көрермендерді терең ойландырады.

Бағалау дескрипторлары:

- мәтінді оқиды.10балл
- мәтін мазмұны бойынша диалог құрастырады.20балл

2-тапсырма. «2017 жыл қазақ киносы үшін жемісті болды» тақырыбындағы бейнебаянды көріңіз. Қандай фильмдер жайлы баяндалған? Аталған фильмдердің қайсысын тамашаладыңыздар? Қысқаша мазмұнын баяндайды.

Бағалау дескрипторлары:

- бейнебаянда берілген фильмдерді атайды.10балл
- тамашалаған фильмдердің қысқаша мазмұнын баяндап береді.20балл

3-тапсырма.Мәтіннен нақты деректер келтіре отырып, досыңызға фильм туралы хабарлама жазыңыз. Хабарламада сын есімдерді қолданыңыз.

Бағалау дескрипторлары:

- досына фильм туралы хабарлама жазады.20балл
- Сөз әдебі мен сөйлеу этикеті формаларын орынды қолданады.10балл

5-тапсырма. Мәтінде кездесетін мына сөздер мен тіркестерді қандай синоним сөздермен ауыстыруға болады? 5 сөйлем құрастырыңыз.

Кинотуынды, фильмнің желісі, жұт, мехнатын, бас қаһарман, атажұрт, жат жерде, тауқымет.

Керекті сөздер: азабын, ашаршылық, бас кейіпкер, қиыншылық, туған жер, фильмнің сюжеті, бөтен жерде, фильм.

Бағалау дескрипторлары:

- керекті сөздерді қолдана отырып, 5 сөйлем құрастырады. 10балл.

6-сабақ.

Тақырып: Дулат Исабеков. «Әпке» пьесасы.

Бағалау критерийлері

1. Интонацияның құрамдас бөліктерін сөйлеу мәнеріне сай қолданады;
2. Әдеби шығармада көтерілген әлеуметтік-қоғамдық мәселені талдайды және кейіпкерлерді шынайы өмірмен салыстырып бағалайды.

Дулат Исабековтың "Әпке" шығармасында ата-аналарынан ерте айырылған жетімдер туралы айтылады. Бірақ оларды жетімдер деуге келмес. Себебі бауырларына

ата-ана да, әпке де бола білген үйдің үлкені Қамажай атты әпкелері бар. Қанша бастарынан қиындық өткелерімен әке- шешесінің орнын жоқтатпай бауырларының аяқтарынан тік тұрғызып, қатарынан қалдырмауға тырысты. Олардың бәрін оқытып, тоқытып тіпті кіші інісін үйлендіріп бөлек үйге шығарып берді. Бұл шығармадан үлкен тәлім-тәрбие алуға болады. Әпкесінің бауырларына деген махаббаты қамқорлығы туралы айтылады. Тіпті қазіргі кезде әпке болмақ түгілі өз балаларын тастап кете баратын көкек аналар қаншама...

1-тапсырма. Үзіндіні оқыңыздар. Негізгі және қосымша мәселелерді ажыратыңыздар. Мәселелерді тезис түрінде жазып шығыңыздар.

Үйде той. Ұзын үстел лық толы. Қарсы беттегі қабырғада АНА портреті. Оның астында «60 жас» деген жазу көрініп тұр. Көрші әйел кіреді. Қолындағы гүлін үстел үстіндегі вазаға қояды.

Әйел. Бақыт деген осы-ау деймін, Қамажай. Аналарыңның тойы құтты болсын. Бәрін жеткіздің, бәрін өсірдің. Азамат деген сендей-ақ болсын.

Қамажай. Көңіліңізге рақмет. Темір мен Омардың келетін уақыты болды. Кешігіп жатыр.

Әйел. Келеді ғой. Қара шаңырақ оларды қайда жіберер дейсің. Әй, Қамажай, өз дегенінді орындап, бәрін жеткіздің. Омарың – ғалым,

Тимурың – бригадир, Нәзилаң – мұғалім, Ермек – оқушы. Енді... өзіңді де ұмытпасаңшы. Саған ешкім ренжи қоймас.

Қамажай. Қайдам, осылардың анасын жоқтатпаймын деп жүріп, шын ана боп кеткен сияқтымын. Бәрі жас баладай көрінеді де тұрады.

Ермек кіреді. Қолында телеграмма. Өзінше күбірлеп, оқып келеді.

Қамажай. Не болды? Тыныштық па? Бұл не? Телеграмма? Япыр-ай, жүрегім бір нәрсені сезген сияқты еді, әкелші бермен (оқиды).

«Мамуля! Бригаданың жылдық жоспарының орындалуы жайлы өндірістік басқарма алдында ертең есеп беруіме байланысты бара алмайтын болдым. Ол үшін бәріңнен мың мәрте кешірім сұраймын. Тимур».

«Мамуля, Кешір! Қазіргі түркі философиясының теориялық мәселелері бойынша Анкара қаласында өтетін халықаралық конференцияға шұғыл аттанып бара жатырмын. Қайтар жолда міндетті түрде соғамын. Өзіңді құшақтап сүйюші – Омар».

Қамажай. Сөйтіп... бұлар... келмейтін болды де.

Ермек. Әпке, олар келмей ме?

Қамажай. Иә, келмейтін болды. Жұмыстан... жұмыстан қолдары босамай жатыр екен. Кешірім сұрапты.

Ермек телеграмманы қолына алып, орындық арқалығына сүйеніп, үнсіз тұрады.

Ермек. Бұрын мына жерде Ом, мына жерде Тим отыратын еді. Енді бәрі жоқ. Олар бізді енді сағынбайды.

Қамажай. Өзіміз-ақ өткіземіз. Өзіміз-ақ! Олардың қолдары тимейді.

Өзіміз-ақ... Өзіміз-ақ!

Бағалау дескрипторлары:

- негізгі мәселені анықтайды және тезис түрінде жазады; 15 балл
- қосымша мәселені анықтайды және тезис түрінде жазады. 15 балл

2-тапсырма. Пьесадағы оқиға желісін қалай аяқтар едіңіз? Дамытып айтып көріңіздер және өз ойларыңызды жазбаша түрде баяндаңыз.

Бағалау дескрипторлары

- болжам жасап, өз ойларын жеткізеді; 15 балл
- кейіпкерлерді шынайы өмірмен байланыстырады. 15 балл

3-тапсырма. Әпке драмасындағы кейіпкерлерді табыңыздар. «Ізденіс стратегиясы».
Кімнің сөзі?

- “Мамуля! Бригаданың жылдық жоспарының орындалуы жайлы өндірістік басқарма алдында ертең есеп беруіме байланысты бара алмайтын болдым. Ол үшін бәріңнен мың мәрте кешірім сұраймын.”	
- “Мамуля! Кешір. Шетелде өтетін халықаралық жиынға шұғыл аттанып бара жатырмын. Қайтар жолда міндетті түрде соғамын. Өзіңді құшақтап сүйші.	
- Сені түсінемін. Бірақ, амалым не? Үйдегі төртеуі төрт азамат болмай, өз басымның қамын ойлауға хақым жоқ. Өз жөнін тауып әке кетті, талқаны таусылып, шеше байқұс арманда ол кетті. Балдардың күні не болмақ.	

Бағалау дискрипторлары:

- кейіпкерлерді анықтайды. 10 балл

4-тапсырма. Сұрақтарға жауап беріңіздер?

- Қамажай өзінің інілері мен сіңлісінің болашағы үшін басын бейнетке тігіп, бар қиындыққа төзеді. Мұның сыры не?
- Адамның бақыты дегеніміз не?
- Пьесадағы қай кейіпкер ерекше ұнады?
- Ананың туған күнінде жалғыз қалуына не себеп болды?

Бағалау дескрипторлары:

- сұрақтарға жауап береді; 15 балл
- ойларын жүйелі жеткізеді; 15 балл

IV Бөлім. Ұлттық экологиялық мәдениет.

7-сабақ.

Тақырып: Экология және кәсіби маман мәдениеті. «Жасыл белдеу» бағдарламасы және экология.

Бағалау критерийлері

1. Сөз әдебі мен сөйлеу этикеті формаларын орынды қолданады;
2. «Пікірталас-диалог» түрінде сенімді және еркін сөйлейді;
3. Сан есімнің жасалу жолдарын біледі, диалог құрауда орынды қолданады.

Тірек сөздер:

Экологиялық апат

Қышқылды жаңбыр

Улы заттар

Жер-Ана

Зардабын тигізу

Экологиялық мәдениет

1-тапсырма. Мәтінді оқып, негізгі мәселелерді тезис түрінде жазып алыңыздар.

Қазіргі экологиялық апат біздің елімізге қауіп төндіріп тұрғаны бәрімізге белгілі. Уақыт өткен сайын адамның табиғатқа әсері артып отыр. Яғни, ғасырлар бойы адам баласы өзін табиғаттың қожасы, билеушісі ретінде сезініп, одан өзіне керектің барлығын алды. Бірақ оған келтірілген зиянның орнын толтыруға, дер кезінде қамқорлық жасауға әдеттенбеді.

Қоршаған ортаның өнеркәсіп пен ауылшаруашылық қалдықтарымен ластануы, өзен қабатының жұқаруы, қышқылды жаңбыр, мұздақтардың еруі, Жер шары климатының жылына бастауы, мұхиттың топырақ қабатында улы заттардың шоғырлануы, тұрмыстық қалдықтар көлемінің артуы Жер-Анаға зардабын тигізіп отыр. Мәселен, әскери полигонда органикалық отынды жағу кезінде атмосфераға күкірттің қос тотығынан басқа азоттың қос тотығы да шығарылады. Күкірт пен азоттың қос тотықтары «қышқылды жаңбырдың» пайда болуына ықпал етеді. Осындай жауын-шашын түскен топырақтың қышқылдығы артып, нәтижесінде ауылшаруашылық дақылдарының өнімділігіне нұқсан келтіреді.

Елімізде экологиялық апат аймақтары бар болғандықтан, экологиялық тәрбие беру – өзекті мәселе. Экологиялық тәрбие беру дегеніміз – адамзат баласының әрбір іс-әрекетіне шек қоя отырып, экологиялық жағдайды жақсартудың бірден-бір жолы.

Бағалау дескрипторлары:

- публицистикалық стильдің жанрлық және стильдік ерекшеліктеріне сай тілдік құралдарды орынды қолданып, тезис жазады; 20 балл
- тезис жазуда тыныс белгілерін қолдана біледі. 10 балл

2-тапсырма. Мәтінді оқып, әрбір азатжолдағы ойды жинақтаңыздар. Негізгі мәселелерді тірек сызба арқылы көрсетіңіздер.

Адам өмірі табиғаттың қолдауына байланысты. Адам денсаулығы су, ауа, күн көзінің қуаты, тағам және т.б. қажеттіліктерге мұқтаж. Денсаулықты сақтау, табиғатпен санасу қоғам тұтынушыларының құндылықтарын ескеру деген мәселелер экологиялық мәдениет жүйесін құрайды.

Экологиялық мәдениет ресурстағы бар табиғат мүмкіншілігі мен оның талаптарын өдшеп ескеруді қалыптастырады. Қоршаған орта мүмкіншілігі жеке адамдардың тұтынушылық жүйесін экологиялық тұрғыдан негіздеуді қажет етеді. Жеке мәдениеттің ең бір маңызды бөлігі – ғылыми және этикалық негіз нормативінің болуы, ал тәртіпсіздік – мәдениетсіздіктің белгісі болып табылады.

Адам – табиғаттың бір бөлігі. Сондықтан табиғатқа қарсы жасалған барлық іс-әрекет адам табиғатына, оның психикасына, ойлау қабілетіне әлеуметтік белсенділігіне ықпал етеді. Осыған байланысты білім стратегияларын өзгерту, жалпы білім беру жүйесінде тұлғаның дамуы, адамдардың қызметінде табиғатты қорғау, жаңа педагогикалық құндылықтар мен технологияларды пайдалану маңызды.

Тұлға өзінің қоғамдағы қарым-қатынасын экологиялық мәдениетке негіздеп табиғатпен және қоршаған ортамен бірлікте жолға қоюы қажет.

Бағалау дескрипторлары:

- мәтіндегі негізгі мәселелерді айқындайды және тірексызба арқылы көрсетеді; 20 балл

3-тапсырма. Қосымша ақпарат көздерін пайдаланып, «Табиғат пен адам бірлікте» деген тақырыпта «Пікірталас-диалог» құрастырады.

Бағалау дескрипторлары:

- сөз әдебі мен сөйлеу этикеті формаларын орынды қолданады. 10 балл
- «Табиғат пен адам бірлікте» деген тақырыпта «Пікірталас-диалог» құрастырады. 40 балл

8-сабақ.

Тақырып:Қадыр Мәрза Әлі – философ ақын. «Аралым...»

Бағалау критерийлері

- 1.Мәтіннің негізгі идеясын (ақпараттарды) қысқаша түртіп жазады (конспектілейді), жазбаға сүйеніп мәтін мазмұнын түсіндіреді.
- 2.Поэзиялық шығармада көтерілген жалпыадамзаттық мәселені айқындайды.

«Аралым...»

Сөзі. Қ. Мырзалиевтікі

Әні. М. Омаровтікі

Шалқыған теңіз,
Толқыған теңіз,
Көгілдір көк айдыным, көк айдыным.
Биікте жүрген,
Бұлттарды сүзген,
Бұрынғы жоқ айбының, жоқ айбының.

Аққу арман,
Күтемін алдан
Сағынып қанат қаға ма?
Толқыны тулап,
Шағала шулап,
Толар ма ауыл жағаға?
Арал, сен туралы айтам ән,
Арал, ақ айдыным аңсаған.
Арал, оралсаңшы қайтадан!
Арал!

Қарайған жерге,
Қуанған шөлге
Телміріп күн қарайды, күн қарайды.
Көк дауыл жеккен,
Кемелер шөккен
Жағада құм борайды, құм борайды.

Аққу арман,
Күтемін алдан
Сағынып қанат қаға ма?
Толқыны тулап,
Шағала шулап,
Толар ма ауыл жағаға?
Арал, сен туралы айтам ән,
Арал, ақ айдыным аңсаған.
Арал, оралсаңшы қайтадан!
Арал!

1-тапсырма.Өлеңнің мазмұнымен танысыңыздар, өлеңде көтерілген проблемаларды кестеге жазыңыздар.

№	Проблемалар
1	
2	
3	
4	

Бағалау дескрипторлары:

-Өлеңнің мазмұнымен танысады; 10 балл

-Көтерілген проблемаларды анықтайды және кестеге толтырады. 20 балл

2-тапсырма.Өлең мәтініндегі табиғатқа қатысты атауларды тіркескен сөзімен теріп жазып, сөйлем құраңыздар.

Бағалау дескрипторлары:

-Өлеңнен табиғатқа қатысты атауларды тіркескен сөзімен теріп жазады; 10 балл

-Сөйлемдер құрастырады. 10 балл

3-тапсырма. Мәтінді оқыңыздар. Мәтін не туралы? Негізгі ойды анықтаңыздар.

Арал өңірінің экологиясы, Арал қасіреті республика аумағынан асып, бүкіл әлемді алаңдатып отыр. Оны сауықтыру бағытында Орталық Азиядағы бес мемлекет - Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Өзбекстан және Түркменстанның президенттері бірнеше рет кездесті. Мемлекет басшыларының шешімімен, Арал бассейнінің қалпына келтіру жобаларына қолдау білдіру туралы шаралар айқындалды.

Орта ғасырда Сейхун деп аталған Сыр өзенінің Фархад тауын жарып өтетін бір тармағына 1948 жылы Фархад ГЭС-і салынса, бертін келе, алпысыншы жылдары, Шардара ГЭС-і, мұнан басқа - Тоқтагүл, Әндіжан, Шарбақ су қоймалары пайдалануға берілді. Бұл іс - әрекеттер көптеген суару-суландыру жүйелерін іске қосуға мүмкіндік берді.

Сырдың суын әркім әлі келгенше жырып ала берді де, ақыр аяғы бір кездері кемерінен асып, төгіле аққан Сырдария өзенінің жұрнағы ғана Арал теңізіне жетіп жатты. Өмудария өзені де дәл осындай күйде болды. Арал теңізіне негізгі суды әкеліп жатқан екі өзен жабылып, 60-шы жылдардың басында 60 текше шақырым су берсе, 1980 жылдан бастап, жылына орта есеппен, 4 текше шақырым ғана су беріп келді. Ал теңізге қажетті ылғалды беру үшін, кемінде жылына 40-45 текше шақырым су керек. Аралдың бұрынғы 66 мың шаршы шақырым су айдынынан, қазір шамамен 25 шаршы шақырымға жуық су айдыны қалып отыр. Бір кездері арнасынан асып-тасып жатқан алып теңіз, бүгінде мүшкіл. Теңіз түбінен ұшқан тұзды шаң әлемнің түкпір-түкпіріне жетіп жатыр. Сонымен қатар өңірде өкпе-тыныс жолдары, қатерлі ісік және т.б. ауру түрлері өршіп тұр. Бұл мәселе Біріккен Ұлттар Ұйымы мен басқа да мәртебелі мінбелерден қайта-қайта көтерілуде.

Бағалау дескрипторлары:

- Мәтінді түсініп оқиды; 10 балл
- Негізгі ойды анықтайды. 20 балл

4-тапсырма. Диалог құрыңыздар. Төмендегі сұрақтарды пайдаланыңыздар.

1. Арал экологиясы мәселесі тек Қазақстанға қатысты ма?
2. Оны сауықтыру мақсатында қандай мемлекеттер бірікті?
3. Мемлекет басшылары қандай шараларды жоспарлады?
4. Бұл шаралар қандай жүйелерді іске қосты?

Бағалау дескрипторы:

-ғылыми және публицистикалық стильдегі мәтіндер негізінде диалог құрай алады; 10 балл
-сөз әдебі мен сөйлеу әдебі формаларын орынды қолданып, тыңдаушыға әсер ете алады. 10 балл

Кері байланыс:

1. Бүгінгі сабақта сізді ойға қалдырған не?
2. Өзіңіз Арал мәселесіне қалай қарайсыз?
3. Сізді қатты толғандырған қай мәселе?

V Бөлім. Мұхит – тіршілік мекені.

9-сабақ

Тақырып: Мұхиттағы жануарлар әлемі. Мұхиттағы өсімдік әлемі. Мұхит және экологиялық проблемалар.

Бағалау критерийлері

1. Оқу-кәсіби, қоғамдық-саяси, әлеуметтік-мәдени тақырыптар аясында қолданылған сөздер мен термин сөздерді орынды пайдаланады.

1-тапсырма. Мәтінді оқыңыз. Сұрау есімдіктерін пайдаланып, мәтін мазмұны бойынша сұрақтар дайындаңыз.

Каспий теңізі – Еуропа мен Азия аралығында орналасқан Жер шарындағы ғаламат тұйық көл. Үлкендігіне қарап, оны теңіз деп атайды. Теңізге құятын өзендер мен қоректік заттың мол тасымалдануына байланысты Каспий теңізі балыққа бай, итбалық та көп кездеседі. Итбалық теңіздің бір кезде Солтүстік Мұзды мұхитпен байланыста болғанын көрсетеді. Балықтар мен итбалықтың үлкен кәсіптік маңызы бар. Ең бағалы балықтарға бекіре тұқымдастары жатады. Дүние жүзінде жыл сайын ауланатын бекіре тұқымдас балықтың 80%-ынан астамы Каспий теңізінің үлесіне тиеді. Каспийде өсімдіктердің 500 түрі, балық пен жануарлардың 769 түрі мекендейді.

Қазіргі кезде құстардың 260 түрі бар. Тек Каспийдің шығыс жағалауында жыл сайын 2 миллион құс қонақтайды. Кей жылдары суда жүзетін 3 миллиондай құс қыстап шығады.

Қайраңнан мұнай мен газ өндірілетіндіктен, теңіз айдынын қорғау үшін ерекше экологиялық шараларды жүзеге асыру қажет.

Бағалау дескрипторы:

- мәтінді оқиды.10балл
- сұрау есімдіктерін пайдаланып, мәтін мазмұны бойынша сұрақтар дайындайды.20балл

3-тапсырма. Есімдіктерді септеңіздер және септік жалғауларының астын сызыңыздар.
Сен, өз, сол, бәрі.

Бағалау дескрипторы:

- есімдіктерді септейді. 10балл
- септік жалғауларының астын сызады.10балл

4-тапсырма. Мәтінді оқыңыздар. Итбалықтың қырылу себебін кластер арқылы көрсетіңіздер.

Каспий теңізі арқылы 3 миллионнан астам құс ұшып өтсе, оның экожүйесі поанктон, бентос пен балықтың жүздеген түрінен тұрады. . Бес мемлекет пен миллиондаған адамның тағдыры осы теңізге тікелей байланысты. Бүгінде теңіздің экологиялық жүйесіне тұрақсыздық қаупі төніп тұр. Мәселен, осы теңізге ғана тән итбалықтың қырылуы, уылдырық шашатын көксерке балықтардың азаюы – соның дәлелі. Сондықтан 1996 жылы IUCN (Халықаралық табиғатты қорғау одағы) Каспий итбалығын «қорғалмаған» санатымен тізімге алған. Алайда 2008 жылы оған «жойылу қаупі төнген» деген мәртебе беріледі. Өйткені 2006 жылдан бері 5 рет итбалықтың жаппай қырылу фактісі тіркеліпті.

Мамандар итбалықтардың қырылуына әсер ететін бірнеше себепті атап көрсетті: кеме қатынасының жиілеуі, Каспий теңізінде мұнай-газ ісі қарқынды дамуы, су астында қалған ұңғымалар, ауыр тұрмыстық қалдықтардың тасталуы, балық шаруашылығының жедел дамуы т.б. Аталған ұңғымалар Каспий теңізінің ластануына әкеліп, итбалық иммунитетінің төмендеуіне әсер етіп отыр. Каспийдің қарқынды игерілуі кеме

қатынасының да жандануына ықпалын тигізеді. Кеме қатынасының дамуы үшін мұзжарғыштар жүріп өтуі тиіс. Бірақ сол мұзжарғыштар итбалық күшіктерінің кіндігі қатып, бұғанасы бекуіне қажетті мұздарды қырық бөледі. Бұл бірнеше жыл қатарынан қыстың жылы болуынан ба, әлде жаһандық жылыну құбылысының әсері ме, белгісіз. Бірақ мұз болмаса, итбалық та болмайтыны анық.

Бағалау дескрипторы:

- мәтінді оқиды.10балл
- итбалықтың қырылу себебін кластер арқылы көрсетеді.20балл

5-тапсырма.Мәтіннен термин сөздерді теріп жазып, мағынасын ашыңыздар.

Бағалау дескрипторы:

- мәтіннен термин сөздерді теріп жазып, мағынасын ашыңыздар. 20балл

10-сабақ

Тақырып:Ә.Нұрпейісовтің «Қан мен тер» романынан үзінді.

Бағалау критерийлері

- 1.Тілдік құралдарды орынды қолданып, баспасөз парағын жазады;
- 2.Қажетті лексикалық құрылымдарды қолданып, көтерілген мәселе бойынша өз ойын дәлелдеп эссе жазады.

1-тапсырма. Кестеде жасырынған сөздерді тауып, сөйлем құрастырыңдар.

К	Ө	Ұ	Ң	Ф	А	У	Н	А	А	П	Р	Т
Ы	Р	И	Т	Б	А	Л	Ы	Қ	Н	С	И	Т
У	Қ	А	Ұ	Й	Ж	Ә	Н	Д	І	К	Қ	Е
Р	О	М	Ұ	Х	И	Т	А	Ы	Ш	Т	Ы	Қ

В	С	Е	Н	Т	І	Р	Ш	І	Л	І	К	І
Ы	Н	Ф	Л	О	Р	А	Н	А	С	Т	Ы	Қ

Бағалау дескрипторлары:

- Жасырын тұрған сөздерді табады; 10 балл
- Сөйлем құрастырады. 20 балл

2-тапсырма. «Мұхиттың пайдасы мен зияны қандай?» берілген сұраққа жоғарыда анықтаған сөздеріңді қолданып, өз пікірлеріңді білдіріңдер.

Бағалау дескрипторлары:

- күрделі сөздерді қолданып, сұраққа жауап береді 10 балл
- ойларын дәлелдей алады. 20 балл

3-тапсырма. Ә.Нұрпейісовтің «Қан мен тер» романынан үзіндіні алып танысады.

А) үзіндіні оқиды, асты сызылған сөздердің мағынасын түсіндірмелі сөздіктен табады.

В) үзінді бойынша сұрақтарға жауап береді.

1. Кейіпкерлердің өзара қарым-қатынасы қандай?
2. Кейіпкерлердің іс-әрекетінен адамдар қандай сабақ алуы мүмкін?

Бұл екеуі бүгін де теңіз үстінің есірік желіне қарамай, ұшанға салған ауларын қарап шықты. Екі қары салдырап, белі талып шаршап қапты. Мөңкеге қараған ауылдың өзге жігіттері де бұл кезде үсті-бастары су-су боп жағаға шығып жатыр екен.

– Аналар балық ұстадыма екен? Біліп қайтшы! – деді қарт балықшы. Елгезек жігіт лып етіп, тез барып қайтты:

– Балық ұстай алмапты.

– Өзім де солай ойлап едім. Түнде дауыл әлемет болып еді. Ау-құралы аман ба екен?

– Екі тартым аудан айырылыпты.

– Е, бәсе... Кешегі дауыл нені шыдатсын?!. Үлкен теңізде ағыс қатты ғой.

– Өздері де салымсыз...

– Жә, табалап қайтесің?! Онан да, бала, сен бері кел. Мына азғантай балық бізге алты ай азық болмас. Асымдығыңды алып қал да, қалған балықты ана

Жігіттерге апарып, бірдей қып бөліп бер!

– Мақұл, – деді Рәйіс. Осы жасында талай кісі қолынан өткен Мөңке мына жігіттің пиғылы кешегі Достан да, Төлеуден де басқа екенін байқап жүр. Рәйіс аз дүниенің өзін көптей көріп, қолындағы барды басқа кісілермен бөліскісі кеп тұрады...

Бағалау дескрипторлары:

- мәтіннен алған ақпаратты қолдана алады 10 балл
- асты сызылған сөздердің мағынасын ашады 10 балл
- сұраққа дәлелді жауап береді 20 балл

VI бөлім. Ұлттық таным және мерекелер
11-сабақ.

Тақырып: Ұлттық мерекелер. «Айт құтты болсын!»

Бағалау критерийлері

1. Мәтіндер бойынша жанры, құрылымы, тілдік құралдары, мақсатты аудиториясы жағынан салыстырмалы талдау жасайды;
2. Шығармашылық жазба жұмыстарында көркемдегіш құралдар мен айшықтау амалдарын тиімді қолданып жазады;

Айт- арабшадан тілімізге аударғанда «мейрам» деген мағынаны білдіреді. Айт жылына 2 рет болады. Біріншісі- Рамазан айты, екіншісі- құрбан айт. Айтта адамдар ниеттерін түзетіп, жаманшылықтан арылып, жақсылыққа бет бұруға тырысады.

1-тапсырма. «Айт мерекесі» тіркесіне ассоциация жазыңдар.

Бағалау дескрипторлары:

«*Айт мерекесі*» тіркесіне ассоциация жазады. 10балл

2-тапсырма. Мәтінді оқыңыздар. Мәтін бойынша сұрақтар құрастырыңыздар. Мәтіннің негізгі ойын анықтаңыздар.

-Айт құтты болсын!

– Айтсын, жақсылығы бірге болсын!

– Жыл он екі айда бір келген жарықтық «айт» қой, бұл күнді көрген де бар шығар, көрмеген де бар шығар...

Сәске түс. Желсіз тынық ыстық. Азғана мал ауылдың қорасында көлеңке сайын топтанып, көбі салған түтінге ықтасында тұр... ызындаған маса, сона, шіркей есінді тандырғандай...

Ауылдың адамының бәрі қыбырлап, ерсілі-қарсылы кезіп жүр. Бәрі де киінген. Жүздерінде әлденедей бір қуаныштың белгісі бар. Жер ошақ біткеннің кебінде асылған қазан, ақ көбігі бұрқылдап семіз ет қайнап жатыр... Кәрі-құртаң шалдар, кемпірлер екеу-екеу көлеңкеде отыр.

–Жарықтық-ай, бұл күнді де жұрттың көретін күні бар екен-ау!..

Ауылдың орта жеріндегі бір үйдің алдында үйме-жүйме болған кісі. Ішінде кәрілеу кемпірлер, бірен-саран шалдау адамдар да бар...

Біреуі пышақ қайрап, бір жігіт семіздеу қызыл өгізді ұстап тұр.

Шеттен келген адам:

–Құрбандық қабыл болсын, – дейді.

–Әмин, айтқаның келсін! – дейді шалдар.

–Неғып кеш қалып жатырсыңдар?

–Малдың табылғаны-ақ осы болды... шетінен ұстап соятын бұрынғы дәуір қайда... .

«Айт күндері»Б.Майлин (әңгімеден үзінді)

Бағалау дескрипторлары:

- мәтінді оқиды.10балл
- мәтін бойынша сұрақтар құрастырырады.20балл
- мәтіннің негізгі ойын анықтайды.20балл

3-тапсырма. Мәтінге сүйене отырып кестені толтырыңдар.

Айт мерекесі
1.
2.
3.
4.

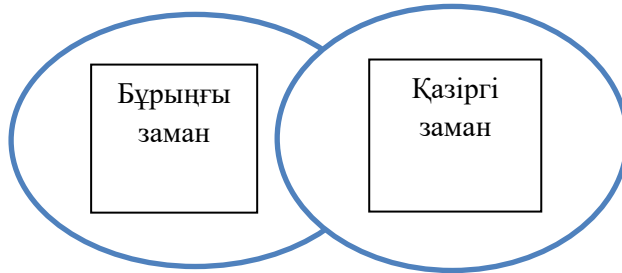
5.

Бағалау дескрипторлары:

- мәтінге сүйене отырып кестені толтырады.. 20балл
-

4-тапсырма. Сілтеме бойынша <https://www.youtube.com/watch?v=raF5f6dMZ9o> бейнематериалды қарап шығындар.ВЕНН диаграммасын толтырындар.

- Елімізде Айт мерекесін қалай тойлайды?
- «Айт күндері» мәтініндегі және бейнематериалдағы Айт мерекесінің тойлануында ұқсастық бар ма?

Бағалау декрипторлары:

-ВЕНН диаграммасын толтырады 20балл

12-сабақ.

Тақырып:Жүсіпбек Аймауытов.«Әнші» әңгімесі.

Бағалау критерийлері

- 1.Шығармада көтерілген жалпыадамзаттық мәселені айқындайды;
- 2.Автордың көзқарасын (негізгі ойын) негіздейтін аргументтерді талдай отырып, астарлы ойды анықтайды;

Түсіндірме сөздік.

Көрісіп жатыр – бір-бірімен құшақтасып, жақсылық тілеп жатыр.
Домбыра күйлеу – домбыраның бұрауын келтіру
Кимелеу – баса-көктеп алға ұмтылу.

1-тапсырма. Мәтінді оқыңыздар. Қандай оқиға әңгімеленген? Жоспар құрыңыз.

Наурызда қазақ шәкірттері сауық жасауға даярландық. Жастардың талабы, өнері, жігері қызметке жарамдылығы сыналатын жер де сауық...

Бір перделік спектакль, хор, ән домбыра, оркестрмен өткізбек болдық. Әмірқанды да шығарып, ән салғызбақ болдық. Өз рөлдерімізді бір ыңғайлап алған соң Әмірқанға кісі жібердік.

Халық мұнша жиылады деген есте жоқ. Мына топты, анау қызметті көрген соң көңіліміз көкке серпіп, аяғымыз сайға тимей жүр. Жұрт у да шу, мәз-мейрам.

Сауықты Наурыз мейрамына арнаған соң қазақтың ескі ырымын да істегенбіз. Сарқасқа құрт көжені тай қазанға жүздіріп, бұқтырып қойғанбыз. Ішіне жылқының басын салып, екі-үш табақ ет асып, үлкендердің алдына тартпақ болғанбыз.

Ойын басталмай-ақ, жұрт қымызға бас қойып жатыр. Жәлен сықылды мұғалімдер Наурызды түсіндіріп, жастардың талабын құттықтап, мінбеге шығып сөз сөйлеп жатыр. Біреулер: «Ата-бабамыздың жоралығын істейік» деп, төс қағысып, көрісіп жатыр.

Қоңырау екі соғылды. Біз сахна жақта домбырамызды күйлеп, тамағымызды кенеп, кісілерімізді жинап, жағамызды түзеп, шашымызды тарап, нәрселерімізді құрып, шала бүлініп, жанталасып жатырмыз.

Қоңырау үш қағылды. Шымылдық ашылды. Зал у-шу, айқайласып, кимелесіп, орынға таласып, «дауыстама!», «отырыңдар!» десіп күңкілдесіп жатыр. Әлден уақытта саябырлайын деді.

Өзімізше жақсы шығардық деп ойладық. Шымылдық жабылды, шапалақ соғылды. Хорымыз жамырап жақсы шықпады. Скрипкаға ән қосқан он екі жасар Мәржімге тамаша қол соқты. Әсіресе жұртты сүйіндірген Әмірқан болды.

Әмірқан сахнаға шығысымен, шапалақ шартылдады. Өзге шығушылардан Әмірқанның киімі де, түрі де, жүріс-тұрысы да өзгеше еді: қазақтың еркіндігін еске түсіруші еді...

Ж.Аймауытов. «Әнші» әңгімесінен

Бағалау дескрипторы:

- Мәтінді түсініп оқиды. 10 балл
- Жоспар құрады. 20 балл

2-тапсырма. «Әнші» әңгімесіндегі тарихи тұлға» тақырыбы бойынша эссе жазыңыз. (көлемі 200-250 сөз)

Бағалау дескрипторлары:

- Көркемдегіш құралдардың түрлерін біледі және тиімді қолданады. 40 балл
- Өз ойларын дәлелдеп, қорытынды шығарады. 30 балл

VII бөлім. Сауда мен көмек: екі жақты келісімді сауда.

13-сабақ

Тақырып: Сауда тарихы. Ұлы Жібек жолы – сауда мәдениетінің өркендеу биігі.

Бағалау критерийлері

1. Қолданылған сөздер мен термин сөздердің мағынасын талдайды;
2. Ғылыми-көпшілік және публицистикалық стильдегі мәтіндердің (мақала, баспасөз парағы) құрылымы мен рәсімделуін біледі.

Тірек сөздер

- Көпес
- Керуен
- Тас талқаны шығу
- Тасымалдану
- Септігін тигізу

1-тапсырма. Мәтінді мұқият оқыңыз. *«Сауданың дамуы ел үшін қандай пайда әкелді?» деген сұрақ бойынша шағын мәтін құрастырыңыз.*

Сауда тарихы

Еуропаның сауда тарихы Испан теңізшілерінің жаңа аумақтарды ашуына байланысты дами түсті. Испан теңізшілері Солтүстік, Орталық және Оңтүстік Америкаға 1492 жылдан бері қатынай бастады. Ал португал теңізшілері 1520-1521 жылдары алғашқы болып дүнеижүзін шарлап шықты. Голланд, британ және француз теңізшілері суда жүзу тәжірибелерін Үндістан, Америка, Африка тәрізді шалғайда жатқан жерлерге баруға жұмсады. Оларға қарап Еуропа саудагерлері де қимылдай бастады. Еуропалықтар Қытайдың фарфор, Үндістанның мақта-мата бұйымдарына көп қызықты. 1498 жылы Васко да Гама Еуропадан дәмдеуіш сатып әкеле бастағанға дейін дәмдеуіш саудасымен ислам елдері айналысты. 16-ғасырға дейін Голландия тауарлардың еркін айналымына рұқсат беріп, салықсыз сауда орталығы болды. Көпестердің арасында білімділер көп кездесті. Табысқа жеткісі келген саудагер сауатты, есеп-қисапты, шет тілдерін, теңіз ісін, заңды жақсы білетін адам болуы керек еді. Өйткені сапарда көптеген қиындықтар және қауіп-қатерлермен күресуге тура келді. Ұзақ жол жүруге мәжбүр болған саудагерлер ғылымның жетіуіне, әсіресе географияның дамуына көп септігін тигізді.

Бағалау дескрипторлары:

- Мәтіннің мазмұнын түсініп оқиды; 10 балл
- Берілген сұрақ бойынша шағын мәтін құрастырады. 20 балл

2-тапсырма. Бейнероликті тыңдаңыз.

Ұлы Жібек жолы <https://www.youtube.com/watch?v=1VpDvZRW6zM>

Берілген сұрақтарға жауап беріңіз.

1. Ұлы Жібек жолы қашан дами бастады?
2. Ұ.ж.ж арқылы қандай заттар тасымалданды?
3. Ұ.ж.ж қай жерлерді байланыстырды?
4. Ұ.ж.ж-ның қандай септігі тиді?
5. Ұ.ж.ж қалай пайда болды?
6. Ұ.ж.ж-ның қашықтығы қанша?
7. Ұ.ж.ж арқылы көп жағдайда не жеткізіліп отырды?
8. Темірден бұйымдар жасау қайдан келді?
9. Батыстан не жасауды үйрендік?
10. 6-7ғ. ең жиі пайдаланылған бағыттар.
11. Әлемдік валюта түрі не болып саналды?
12. Жібек матаны кімдерге сыйлады?
13. Ұ.ж.ж қай ғасырға дейін пайдаланылды?
14. Оның жойылуына не әсер етті?

Бағалау дескрипторлары:

- Бейнероликті мұқият тыңдайды; 10 балл
- Сұрақтарға нақты жауап береді. 30 балл

3-тапсырма. Ежелгі сауда түрлері мен қазіргі сауда-саттықтың ерекшеліктерін салыстырыңыздар.

Бағалау дескрипторлары:

- Ежелгі сауда түрлері мен қазіргі сауда-саттықтың ерекшеліктерін салыстырады; 20 балл

4-тапсырма. . «Сауданың дамуы ел үшін қандай пайда әкелді? өз пікіріңізді «ПОПС» формуласы арқылы жеткізіңіз. 10 балл.

- * Менің ойымша,.....
- * Себебі,.....
- * Мысалы,.....
- Қорыта айтқанда,.....

14- сабақ.

Тақырып:Ы.Алтынсарин. «Дүние қалай етсең табылады?»

Бағалау критерийлері

- 1.Мәтін мазмұнындағы деректі ақпаратты толық анықтап, негізгі ойға өз көзқарасын білдіреді және оны бағалайды;
- 2.Көтерілген мәселе бойынша әртүрлі дереккөздерден алынған мәтіндерді салыстырады;

1-тапсырма. Мәтінді мұқият оқыңыз. Өзіңізге бейтаныс әрі жаңа сөздерді теріп жазыңыз. Сол сөздердің мағынасын түсіну мақсатында түсіндірмелі сөздікпен жұмыс жасаңыз.

Француз жұртының бір білімді адамы жазады:
— 1791 жылда, өзім университет деген үлкен школда оқып жүрген жігіт күнімде, әр жеті сайын Версаль қаласындағы шешеме жаяу барып-қайтып тұрушы едім. Сонда әрдайым

жолымда бір Антон деген тіленші отырып, қайыр сұрап алып жүруші еді. Бір күні тағы сол жолмен келе жатып, бір орта бойлы арықтау кісіге ұшырасып, жөніміз бір болған соң, бірге келе жатқанымызда, әдетше манағы Антон алдымыздан шығып қайыр сұрады. Қасымдағы кісі тоқтап, Антонның бетіне қарап тұрды да айтты:

- Сен қарауға еп-есті кісі секілді көрінесің және жұмыс істеуге қуатың да бардай көрінеді, сөйтіп тұрып мұндай жаман іспен өзінді кемшілікке салып жүрсің. Бай болғың келсе мен саған ақыл айтайын: мен өзім де сендей кедей едім, бірақ сендей тіленшілік қылғаным жоқ; елден, қала-қаладан қыдырып жүріп, әуелі боқтық, салам арасынан, не болмаса жай кісілерден ескі шүберек сұрап жыйып жүрдім.

Ол шүберектерді апарып қағаз істейтін фабриктерге сатып, соныменен азды-көпті ақша болған соң бір есек, бір арба алдым, мұнан соң әуелі аздап, бара-бара кебірек, әр үйден ескі-құсқы, тұтынуға жарамайтын шүберектерді сатып алып, арбамен жүріп сауда ете бастадым. Осындай іспен жеті жылда он мың франк ақша тауып, енді бір қағаз фабрикасына кірістім. Жасым жас, ісіме нық, жинақты және еріншектікті білмегеннен соң, осы күнде екі әйдік тас жұртым бар, фабрикамды балама бердім, үмітім бар, балам да аштық көре қалмас деген. Себебі: баламды да жасынан бос жүруге, еріншектікке, қиналмай мал табуға үйретпедім. Осы айтқанымша машақаттанудан қашпасаң, сен де бай боласың Антон, — деді де, жөніне жүріп кетті.

Антон бұл сөздерді есіткен соң терең ойға қалып, қайыр сұрауын да ұмытып тұрып қалды.

1815 жылда Брюссель деген қаладан өтіп бара жатып, бір кітап сататын үлкен дүкенге кірдім. Дүкеннің ішінде бірнеше приказчиктерге олай-бұлай етіңіз деп, бұйырып тұрған бір купецтің кескіні көңіліме таныс реуішті көрінді.

Сөйтіп тұрғанымда әлгі кісі мені көріп, бетіме қарап тұрды-тұрды да, қасыма келіп айтты:

- Айып етпесеңіз сұраймын, мұнан жиырма бес жыл бұрын сіз оқу оқып жүріп, жұма сайын Версальдегі үйіңізге барып жүрген жеріңіз бар ма еді?

Сонда ойыма түсіп, таң қалып:

- Сен Антонбысың? - дедім

- Иә, - деді Антон, - мен сондағы көрген тіленші Антонның өзімін. Сол жүргеніңіздегі бір күн қасыңызда бірге жолыққан кісінің айтқандары көңіліме кіріп кетіп, тіленшілікті тастап, жұмысқа кірістім, ісіме нық, малыма күтімді болдым; ақырында, сол кісінің айтқаны келіп, мінекей, осы зор дүкеннің иесі болдым, — деді.

Бағалау дескрипторлары:

-мәтіннің мазмұнын түсінеді; 10 балл

- жаңа сөздер мен термин сөздердің мағынасын анықтайды. 15 балл

2-тапсырма. Сұрақтарға жауап беріңіз:

1. Антонның еңбек етіп, табыс табуына итермелеген не болды?

2. Антон қандай кәсіппен айналысты?

3. Дүние қалай етсең табылады екен?

4. Әңгімені қандай мақалмен түйіндер едіңіз?

Бағалау дескрипторы:

- Мәтіннің негізгі ойын бөлім тақырыбымен байланыстырады; 10 балл

- Астарлы ойына қатысты тұжырым айтады; 20 балл

- Ойларын жүйелі жеткізеді; 10 балл

3-тапсырма. Антон мен бейтаныс адамға мінездеме беріңіз.

Антон	Бейтаныс адам

--	--

Бағалау дескрипторы:

- Кейіпкерлер бейнесін салыстырады. 20 балл

4-тапсырма. «Төрт сөйлем» тәсілі бойынша тақырыпты түйіндеңіздер.

1. Пікір. Оқыған мәтін бойынша өзіндік пікіріңізді бір сөйлеммен жазыңыз.
2. Дәлел. Өз пікіріңізді бір сөйлеммен дәлелдеңіз.
3. Мысал. Пікіріңізді өмірмен байланыстырып, мысал келтіріңіз.
4. Қорытынды. Тақырып бойынша қорытынды шығарыңыз.

Бағалау дескрипторы:

- «Төрт сөйлем» тәсілі бойынша тақырыпты түйіндейді. 15балл

**VIII Бөлім. Бұқаралық ақпарат құралдарындағы гендерлік бейне
15- сабақ.**

Тақырып: Радиоарналарды тыңдаймын. Қазақтың тұңғыш журналистқыздары.
Бағалау критерийлері

- 1) Мәтін үзінділері бойынша болжам жасайды, өз біліміне сүйеніп тақырыпты жалғастырады;
- 2) Мәтіндегі негізгі және қосымша ақпараттарды анықтай отырып, факті мен көзқарасты ажыратады, мәтін идеясымен байланысын анықтайды.

1-тапсырма. Мәтінді оқып мағынасын ашындар, карамен белгіленген сөйлемді сөз құрамына талдаңдар.

Радио

Он тоғызыншы ғасырдың аяғында әртүрлі елдің бірнеше ғалымы мен инженері радиотолқындардың көмегімен сымсыз қашықтыққа дыбысты жібере алды. Алайда бірінші ұдайы радиостансасы Голландияда тек 1920 жылы ғана жұмыс істей бастады. Бірнеше жыл ішінде радиоқабылдағыштар әр үйде болды. Радиодан жаңалықтар, музыка мен көңіл көтеретін хабарлар берілді.

1950 жылдары батареикамен жұмыс істейтін шағын радиоқабылдағыштар пайда болды. Олар жеңіл әрі шағын, саяхатқа немесе серуенге шыққанда алып жүруге ыңғайлы еді. Қазіргі радиостудиялар жоғары сапалы миуофондармен, құлаққалқандармен жабдықталған.

Д.Райан. «Ақпарат және байланыс» кітабынан

Бағалау дескрипторы:

- Мәтінді оқиды, карамен белгіленген сөйлемді сөз құрамына талдайды. 20 балл

2-тапсырма. Мәтінмен танысып, төмендегі сұрақтарға жауап беріңіздер.

Телевизиялық стансылар радиотолқынды дыбыстарды ғана емес, сонымен бірге бейнені көру үшін де қолданады. Теледидардың көмегімен біз дүниенің кез келген бұрышында не болып жатқанын көре аламыз. Кейбір стансылар өздерінің бағдарламаларын арғаулы сым-кабель бойынша жібереді. Бұл – кабельді теледидар. Алғашқы телевизиялық хабарлар 1930 жылы пайда болды. Түрлі түсті теледидарды 20 жыл өткен соң ойлап тапты.

Д.Райан. «Ақпарат және байланыс» кітабынан

Сұрақтар:

1. Радио мен теледидардың байланысы бар ма? Бар болса, қандай?
2. Қай ақпарат құралының қызметі басым деп ойлайсыздар?
3. Өздеріңіз қай ақпарат құралын жиі пайдаланасыздар?

Бағалау дескрипторы:

- көркемдегіш құралдар мен айшықтау амалдарын тиімді қолданып сұрақтарға жауап жазады. 20 балл

3-тапсырма. Мәтінді оқыңыздар. Негізгі ақпараттарды тезис түрінде жазыңыздар.

Қазақтың тұңғыш журналист қыздары.

1914 жылы «Қазақ» газеті Орынбордан шығып тұрған кезінде редакцияда қазақтың үш қызы: Ғайнижамал Дулатова, Аққағаз Досжанова және Гүлайым Балғынбаева жұмыс істеген. Олар туралы Тұрсын Жұртбай: «Аққағаз Досжанова (1893-1931)– қазақтың ішінен шыққан атақты қыздарының бірі. Ол тұңғыш рет қазақ қыздары арасында толық дәрігерлік курсты бітіріп, «дәрігер, ғалым-зерттеуші» деген атақ алған. Негізінен, медицина тақырыбындағы мақалалар жазды. Одан бөлек, «Әйел теңдігі», «Абай», «Жас азамат» басылымдарына бұратана халықтардың басындағы теңсіздік пен әділетсіздікке қатысты өткір мақалаларын шығарды. 1921 жылдың 11 қыркүйегінде «Степная правда» газетіне Аққағаздың «Түркістанда» деген мақаласы шықты. Осы мақаласында ел ішінде белең алған жұқпалы аурулардың қаупі туралы жазылған. Ал Гүлайым Балғынбаева болса, Германияда оқыған. Ол кезде оқыған қазақ қыздарының «Алаштың» жұмыстарынан тысқары қалуы мүмкін емес еді. Аққағаз да, Гүлайым да, Ғайнижамал да «Алаштың» бүкіл жазуларын қағазға түсіріп отырған», - деп жазды. Нәзипа Құлжанова қазақтан шыққан тұңғыш қазақ журналисі болса, Аққағаз Досжанова тұңғыш дәрігер қыз болды. Сондықтан оның мақалалары, негізінен, осы салаға тікелей байланысты еді. Гүлайым Өтегенқызы да көркем-публицистикалық мақалаларымен көрінді. Ол да өлең жазды. Гүлайымның «Қазақ қыздарына» деген өлеңі «Айқапқа» жарияланғаннан кейін, сол кездің қыз-келіншектері бостандықтарын бағалауға, білім алуға ұмтыла бастады. Ал «Қазақ» газетіндегі үш қыздың біреуі - Міржақып Дулатовтың жары Ғайнижамал еді.

«Айқап» журналының ерекшелігі қазақтың тұңғыш журналист қыздарының буынын қалыптастырды.

«Біздің Қостанай» газетінен

Бағалау дескрипторы:

- Негізгі ақпараттарды анықтайды және тезис түрінде жазады. 30 балл

4-тапсырма. Демеулік шылауларды қатыстырып, сөйлем құраңыздар.

-ғана, па, -ау, -мыс, -ді, -ай, бе, -ақ.

Бағалау дескрипторы:

-Сөйлем құрауда шылауларды орынды қолданады. 20 балл.

16-сабақ.

Тақырып: Телефон – байланыс құралы. Қазақтың тұңғыш дикторы.

Бағалау критерийлері

1.Негізгі және қосымша ақпараттарды анықтай отырып, факті мен көзқарасты ажыратады, мәтін идеясымен байланысын анықтайды;

2.Мәтін тақырыбына байланысты қосымша материалдарды тауып, ортақ қорытындылар жасайды;

Түсіндірме сөздік

ат-тонын ала қашу – бас тарту

дені - көпшілігі

1-тапсырма. Мәтін үзіндісін оқыңыз және сұрақтарға жауап беріңіз.

– *Телевизияға диктор боп қалай келдіңіз? Бұрын сіз осы саланың маманы ма едіңіз, жоқ әлде.*

– Шынымды айтайын, бұл менің мүлде көрмеген, білмеген жұмысым еді, - деді Ләзиза Аймашева. Студия, камера, микрофон деген сөздерді сол уақытқа дейін тіпті естімеппін де. Өйткені, мамандағым, атқарып жүрген жұмысым басқа салаға қатысты еді. Алматы медицина институтын бітіргенмен сол кезде орталық аптекада фармацевт-провизор болатынымын. 1958 жылғы қаңтар айының соңғы күндерінде міне, осы жерге екі кісі келіп кірді. Менімен қазақша сөйлескен олар: “Қыздарымыздың бәрі мына сіз секілді өз тілін жақсы білсе ғой, шіркін”, – деп мақтап, келесі күні мұнда қайтадан бас сұқты. Тағы да әңгімелесті. Бір аптадан соң бұл екі кісі Алматыда Қазақстандағы тұңғыш телестудия ашылғалы жатқанын, соған дикторлыққа адам іздеп жүргендерін айтып, менен соған орай ұйымдастырылған конкурсқа қатысуымды сұрады.

... Мен олардың байқауға түсуге шақырған өтініштерінен ат-тонымды ала қаштым. Себебі, экранға шығу, телекамера алдында отырып текст оқу дегендеріңіз сол сәтте маған мүмкін еместей бір өте қиын шаруа болып көрінді. Бірақ ... көп кешікпей мені өзіміздің аптека басқармасының бастығы Сәлкен Сұбханбердин ағамыз шақырды. Ол жоғары жақтан телефон соғылғанын, мемлекеттік маңызы бар мұндай мәселеден шет қалмай, сарапшылар комиссиясына барып шығуымның қажет екенін ескертті.

– *Ол байқауда сіздерге қандай талаптар қойылды? Үміткерлер көп болды ма? Байқаудан қалай өттіңіздер?*

– Дикторларды таңдап алу сынына 100-ге жуық адам жиналды. Дені – қыз-келіншектер... Сарапшылардың үміткерлерге қойған талаптары: сүйкімді кескін-келбет, ұнамды қимыл-қозғалыс, әуезді дауыс, айтқан сөзді қағып алып, бірден жаттап алатын зеректік, байсалды көзқарас еді. Мен және Нәлли Омарова, Зұлқия Жұматова үшеуміз, міне, осы сынның бәрінен сүрінбей өттік.

Ж.Ауыпбаев. «Диктор» деректі әңгімесінен

Сұрақтар:

1. Сұхбат кейіпкері кім?
2. Ол телевизияға қалай қабылданды?
3. Бүгінгі жас дикторлардың ішінен өзіндік үні бар деп кімдерді айта аласыздар?

Бағалау дескрипторлары:

- Мәтін үзіндісін түсініп оқиды және сұрақтарға жауап береді. 30 балл

2-тапсырма. Мәтін мазмұны негізінде диктор қандай қасиеттерге ие болу керектігін өз сөздеріңізбен жазып шығыңыз. Жазбаңызда шылаулар болсын.

Бағалау дескрипторлары:

- дикторға тән қасиеттерді біледі. 15 балл
- шылау сөздерді орынды қолданады. 15 балл

3-тапсырма. Танымал диктор Сауық Жақановамен жүргізілген сұхбатты оқыңыздар. Төмендегі «Төрт сөйлем» тәсілі арқылы мәтінге өз ойларыңызды білдіріңіз.

«1921 жылы Қазақ КСРО Халық Комиссарлары Кеңесінің 29 қыркүйектегі қаулымен Орынбордағы радиостансыдан күніне 1600 сөзден тұратын хабарлар дайындауға шешім қабылданды.

Міне, сол алғашқы кездегі төрт сағаттық эфирден бастау алған, бүгінде 85 жылдық тарихы бар «Қазақ» радиосы қазақ жұртымен, қазақ қоғамымен бірге жасап келеді. Мұнда кешегі өткен ұлы тұлғалардың он мыңдай дауыс-үндері сақталған. Тіпті Алтын

қорда Дина Нұрпейісова бастаған қазақ өнері қарлығаштарының шерткен күйлері мен тарихқа айналып кеткен ағалар мен апалардың дауыстары сақталған. Бұл деген - үлкен рухани байлық», - дейді бүгінгі біздің қонағымыз, Қазақстанның еңбек сіңірген мәдениет қызметкері, танымал диктор Сауық Жақанова. «Радио халыққа жылдам тарайтын, жедел жететін ақпарат көзі. Әсіресе, қазақ жұртына теледидардың күні кеше ғана келгенін ескерсек, «Қазақ» радиосы қаншама ұрпақты тәрбиелегенін байқаймыз ...».

Сұхбатасқан М.Асаұтай

«Төрт сөйлем» тәсілі:

1. *Пікір.* Танысқан мәтін бойынша пікіріңізді бір сөйлеммен жазыңыз.
2. *Дәлел.* Пікіріңізді бір сөйлеммен дәлелдеңіз.
3. *Мысал.* Пікіріңізді өмірмен байланыстырып, мысал келтіріңіз.
4. *Қорытынды.* Тақырып бойынша қорытынды шығарыңыз.

Бағалау дескрипторы:

- Мәтін мазмұнымен танысады және өз ойын білдіреді. 40 балл

IX бөлім. Жер планетасындағы қауіпті қалдықтар

17-сабақ.

Тақырып: Тұрмыстық қалдықтар. Өндірістік қалдықтар. Қауіпті қалдықтар.

Бағалау критерийлері

- 1) Мәтіндерден күрделі сөздердің жасалу жолын анықтайды, ауызша мәтін құрауда орынды қолданады;
- 2) Мәтіндегі бөлімдердің, абзацтардың орналасу тәртібін, ақпараттың тақырыппен байланысын анықтайды, оған түсініктеме береді.

1-тапсырма. Мәтінді оқыңыздар. Мәтінде айтылған қауіпті қалдықтар қандай қалдықтар болуы мүмкін? Болжам жасаңыздар.

Экология мәселелерінің қоғам өміріндегі маңызы мен мәні айтпаса да түсінікті екені айтпаса да түсінікті. 120 миллионнан астамы құмды, тұзды жер болып табылатын,

жалпы аумағының 70 пайызында биотүрлілік сарқылып, экожүйесі бұзылған Қазақстан үшін оның маңызы жоғары екені белгілі.

2010 жылғы қантардағы жағдай бойынша елімізде 43 миллиард тоннадан астам өндірістік қалдық, оның ішінде 587,8 миллион уытты қалдық жинақталған. Олардың сақталу жағдайы сын көтермейді. 775 техногендік минералдық түзілімдер объектісі тіркелген. Олардың көлемі жыл сайын өсу үстінде. Бұдан бөлек, республикадағы 6325 елді мекеннің 25 пайызына ғана қалдық жинау және әкету кәсіпорындары қызмет көрсетеді. 4525 қалдық полигонының 6,8 пайызы ғана заңдастырылған. Елде жинақталған қауіпті қалдықтар көлемі шамамен 6 миллиард тоннаны құрайды. Оның басым бөлігі, яғни 86,7 пайызы Қарағанды, Шығыс Қазақстан, Қостанай және Павлодар облыстарының тау-кен және байыту кешендерінің еншісінде екен.

Бағалау дескрипторлары:

- Мәтінді түсініп оқиды ; 10 балл
- Қалдық түрлерін ажырата алады. 20 балл

2-тапсырма. Сөздіктің көмегімен мәтіндегі термин сөздердің мағынасын ашыңыздар.

Термин сөздер	Түсіндірмесі
Экожүйе	Бізді қоршаған орта

Бағалау дескрипторлары:

- Мәтіннен термин сөздерді таба алады; 10 балл
- Термин сөздерің мағынасын түсенеді. 10 балл

3-тапсырма. Мәтінді оқыңыздар. Қандай мәселе көтерілген?

Жұмыр жерді мекендейтін сан мыңдаған тіршілік атаулының ішінде ЖЕР-анаға адам баласынан артық қиянат жасайтын жан иесі жоқ екен.

Қазір қазақ даласында 22 миллиард тонна қалдық пен қоқыс жиналыпты. Оның 16 миллиард тоннасы қалдық пен қоқыс қалдықтар болса, 6 миллиард тоннасы адам ағзасына аса қауіпті химиялық қалдықтар екен. Сарапшылар дерегі бойынша, жыл сайын елімізде 700 миллион тонна өнеркәсіптік қоқыс пен қалдықтар жиналатын болса, оның 250 миллионы денсаулыққа қауіпті улы заттар көрінеді. Осы зиянды қоқыс шығаруда Қарағандының тау-кен және кен байыту кешендері (29,4 пайыз) бірінші орынды иеленсе, Шығыс Қазақстан облысы (25,7 пайыз) екінші орынды, ал тиісінше 17,0 пайыз және 14,0 пайыз қоқыс «өндіретін» Қостанай мен Павлодар облыстары үшінші орынды бөліседі.

Адам баласының табиғатқа тастайтын қатты тұрмыстық қалдықтары Жер-ананың денесіне жабысқан мерездей, жылдар бойы табиғатқа жазылмас жара салатын дертпен тең. Мынаны қараңыз, адамдар күн сайын тау-тау қылып күл-қоқысқа тастайтын пластмасса құтылар жер бетінде 500 жылға дейін, кәдімгі палиэтилен пакеттері 200 жылдан астам уақыт бойы шірімей, жатып алады екен. Ал консерві қалбырлары мен шыны сынықтары 1 мың жылға дейін жер қойнын ластап, «жегі құртша» топырақ құнарын жеп жатады.

Ж.Жағыпарұлы. «Егемен Қазақстан» газеті

Бағалау дескрипторы:

- Мәтінді оқып, көтерілген негізгі мәселені анықтайды. 20 балл

4-тапсырма. Мәтіндегі қарамен берілген сөйлемге синтаксистік талдау жасандар.

Жұмыр жерді мекендейтін сан мыңдаған тіршілік атаулының ішінде ЖЕР-анаға адам баласынан артық қиянат жасайтын жан иесі жоқ екен.

Бағалау дескрипторы:

- Берілген сөйлемге синтаксистік талдау жасайды 30 балл

18-сабақ

Тақырып:Думан Рамазан. «Соңғы дем» әңгімесі.

Бағалау критерийлері

- 1.Прозалық шығармада көтерілген жалпыадамзаттық мәселені айқындайды;
- 2.Негізгі идеяларды (ақпараттарды) қысқаша конспектілейді, жазбаға сүйеніп мәтін мазмұнын түсіндіреді;

Түсіндірме сөздік

Күйбең тірлік – күнделікті бінаейтін әрекет

Жағы сембеу – тоқтамай жылау

Бөбешік – таңдайдың артқы жағындағы кішкене тіл

Илану – сену

1-тапсырма. Әңгіме үзіндісін оқу бойынша 1 минуттық бейнематериал жазып жіберіңіз.

... Гүлжан сиырын сауып, табынға қосты. Ошаққа тезек қалап жүрген Қаншайым қарияны көріп, қасына келді.

— Есенсіз бе, әжей?

— Шүкіршілік, қарағым. Өз үй-ішің аман ба? Нұрбек баламның денсаулығы жақсы ма? Бара алмай ұятты болып жүрмін, шырағым! Күйбең тірлікпен күннің қалай атып, қалай батқанын білмей қаласың. Бір жағынан немереміз ауырып, берекемізді қашырып жіберді. Түні бойы жағы сембей шырылдап жылай береді.

— Күні құрғыр да бұзылып тұр ғой. Салқын тиіп қалған болар,- деді Гүлжан қарияның сөзін қостаған болып.

— Жоға, құдай! Ол ауырғалы қаш-а-ан... Бөбешігі екіге айырылып, танауының тесігі таңдайынан шығып, жарымжан болып туды ғой, байғұс бала. Аузымен ғана дем алады. Кейде ауа жетпей қала ма, әйтеуір, біреу буындырып жатқандай тыпырлап, қызара ісініп кетеді,- деді қарт ана жанарына іркілген жасты жаулығының ұшымен сүртіп.- Адам бола ма, болмай ма, білмеймін!

— Осының бәрі ай сайын жер-дүниені сілткітіп жатқан жарылыстардың әсері ғой.

— Иә, жарқыным... Мәдидің қызы биыл жетіге шықты дегенге кім иланады. Әлі тұсауын кеспеген сәби секілді, былқ-сылқ етіп жүре алмайды. Атом емес, ақырзаман болды ғой бізге.

Д.Рамазанов «Соңғы дем» әңгімесінен.

Бағалау дескрипторлары:

- Интонацияның құрамдас бөліктері: әуен, әуез, тембр, қарқын, кідірісті оқу мәнеріне сай қолданады; 10 балл

- Кейіпкерлердің сезімін, көңіл-күйлерін жеткізе алады. 10 балл.

2-тапсырма. Ауыл тұрғындарының арасында ауру түрлерінің көбеюіне не себеп болды деп ойлайсыз?

Бағалау дескрипторы:

- негізгі ойға өз көзқарасын білдіреді және оны бағалайды. 25 балл

Түсіндірме сөздік.

Шашы жидіп түсу –шаштың түбі босап түсуі

Қылтамақ – тамаққа түскен жаман ауру

Ойы сан сақта – әр нәрсені ойлау.

3-тапсырма. Мәтінді мұқият оқыңыз. Мәтін мазмұны бойынша сұрақтар құрастырыңыз.

... Нұрбектің де дерті содан болды ғой деп ойлаймын... Ана жылы шөпшілер бригадасында істегенде “Дегелеңнің” маңынан шөп шапқан еді... Ыстықтаған соң салқындап алайын деп кішкене көлге шомылыпты. Содан ертеңінде жауырын тұсына кішкене жара шығып, іріндей бастады. Дәрігерге барып көрінсеңші дегеніме құлақ асты ма?! “Қазір науқан кезі. Онсыз да жұмыс бастан асады. Болмашы нәрсе ғой, ештеңе етпес” деп елемеді ғой!.. Ал, жара күннен күнге ұлғайып, қыс түсе Нұрбектің өне бойына түгел қаптады. Сонан қаралмаған дәрігері жоқ, ешқандай ем қонбады. Уақыт өткен сайын аяқ - қолы семіп, қозғалудың өзі күшке айналып барады. Шашы жидіп түсті. Бір қабат терісі қураған теректің қабығы секілді қабыршақтанып тұр,- деді Гүлжан көзіне жас алып...

... Ол ауыл іргесіндегі өзенге қарай беттеді. Айналасындағы шөп сарғайып, қурай бастаған.

Ойы он сақта, өзен жағасымен ілби басып келе жатқан Гүлжан су бетінде қалқып жүрген өлі шабақтарды көргенде әрі - сәрі күйге түсті. “Қайран, “Шаған” бір кездері көздің жауын алатындай мөлдіреп, арнасына симай буырқанып жататын арынды өзен емес пе едің!”

Кенет, қатты жел тұрды. Аспанды қара қошқыл бұлттар қаптап, жаңбыр себезгілей бастады.

... Ауылға тақай бергенде әлденені шоқып жатқан үш құзғынды көзі шалды. Гүлжан жақындағанда олар дүркірей көкке көтеріліп, жерде жүні жұлмаланып, ішек-қарны ақтарылған ақ көгершін жатты. ..

Д.Рамазанов «Соңғы дем» әңгімесінен.

Үлгі: Шаған өзені бұрын қандай еді, қазір қандай?

1. Не?
2. Қалай?
3. Қандай?
4. Қашан?
5. Неге?
6. Кім?

Бағалау дескрипторлары:

- Мәтіндегі негізгі ұғымдарды анықтай отырып, сұрақтар құрастырады. 20 балл
4-тапсырма. Шығармадағы оқиғаны ғаламдық мәселелермен байланыстырып, өз ойларыңызды жазыңыз.

Бағалау дескрипторлары:

- шығармада көтерілген жалпыадамзаттық мәселені айқындайды. 10 балл
- мәселені ғаламдық мәселелермен байланыстырады. 15 балл
- мәселеге қатысты өз ойын жазады. 10 балл

Ойтаразы.

- Шығармадан қандай әсер алдыңыз?
- Қандай ой түйдіңіз?

X Бөлім. Әлеуметтік теңсіздік: адам құқықтары және көмек

19-сабақ

Тақырып: Қоғамдағы әлеуметтік теңсіздіктің жіктелуі. Әлеуметтік теңсіздік және әлеуметтік топтар. Жұмыссыздық және әлеуметтік теңсіздік

Бағалау критерийлері

- 1) Мәтіннен автордың көзқарасын (негізгі ойын) негіздейтін аргументтерді талдай отырып, астарлы ойды анықтайды;
- 2) Мәтіндегі негізгі және қосымша ақпараттарды анықтай отырып, факті мен көзқарасты ажыратады, мәтін идеясымен байланысын анықтайды.

1-тапсырма. Ойтүрткі.

- Өз құқықтарыңыз туралы не білесіздер?
- Жасөспірімдер құқығын қорғайтын қандай заңдар бар?

Бағалау дескрипторы:

- сұрақтарға толық нақты жауап береді -10 балл

2-тапсырма. Құжаттан алынған үзіндіні оқыңыздар. Үзінді қай стиль түріне жатады?

13-бап. Әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғауына құқығы бар.

14-бап. Заң мен сот алдында жұрттың бәрі тең. Тегіне, әлеуметтік, лауазымдық жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, діни көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез келген өзге жағдаяттар бойынша ешкімді ешқандай кемсітуге болмайды.

15-бап. Әркімнің өмір сүруге құқығы бар.

16-бап. Әркімнің өз жекебасының бостандығына құқығы бар.

17-бап. Адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмайды. Ешкімді азап- тауға, оған зорлық-зомбылық жасауға, басқа да қатыгездік немесе адамдық қадір-қасиетін қорлайтындай жәбір көрсетуге не жазалауға болмайды.

18-бап. Әркімнің жеке өміріне қол сұғылмауына, өзінің және отбасының құпиясы болуына, ар-намысы мен абыройлы атының қорғалуына құқығы бар.

- Қазақстан Республикасының Конституциясынан

Бағалау дескрипторы:

- мәтіннің стиль түрін ажыратады -10 балл

3-тапсырма. Абайдың қарасөзін түсініп оқыңыздар. Қандай тақырыпқа арналған?

Түсіндірме сөздік

талап қылу – ұмтылу

қарызды ісінің алды - міндеті

бойын жию - аулақ болу

күншілдік - қызғаншақтық

...Адамның талап қылып ізденер қарызды ісінің алды - әуелі дос көбейтпек... Кімге достығың болса, достық шақырады. Ең аяғы өзіне өзгешелік беремін деп, өзін тілмен я қылықпен артық көрсетпек мақсатынан аулақ болмақ керек. Бұл өзін-өзі артық көрсетпек екі түрлі! Әуелгісі - әрбір жаманшылықтың жағасында тұрып адамның адамдығын бұзатын жаманшылықтан бойын жимақтық. Бұл адамға нұр болады. Екіншісі - өзін-өзі өзгешелікпен артық көрсетпек. Адамдықтың нұрын, гүлін бұзады. Үшіншісі - қастық қылмақ, қор тұтпақ, кемітпек. Олар дұшпандық шақырады. Іһәм өзі өзгеше тұтатын демектің түбі - мақтан. Әрбір мақтан біреуден асамын деген күншілдік бітіреді де, күншілдік күн- шілдікті қозғайды. Бұл үш түрлі істің жоқтығы адамның көңіліне тыныштық береді...

Бағалау дескрипторы:

- Абайдың қарасөзін оқып, талдайды -20 балл

4-тапсырма. Абай неге үндейді? Адамның қандай әрекеттері достық, ал қандай әрекеттері дұшпандық шақырады екен? Мәтін мазмұны негізінде кестені толтырыңыздар.

Достық шақыратын әрекеттер	Дұшпандық шақыратын әрекеттер

Бағалау дескрипторы:

- Абайдың қарасөзі мәтінінің негізінде кестені толтырады -20 балл

5-тапсырма. Сыныпқа жаңа оқушы келсе, қалай қарсы алар едіңіз? Онымен тіл табысу үшін не істейсіз? Өз ойыңызды білдіріңіз.

Бағалау дескрипторы:

-өз ойын толық жеткізеді -20 балл

6-тапсырма. «Зиянды әдеттердің зарбады» тақырыбына кластер құрастырыңыздар.

Бағалау дескрипторы:

- кластер құрастырады-20 балл

20-сабақ.

Тақырып: Ұлықбек Есдәулет – ақын, қайраткер. «Қара пима» поэмасы.«Қара пима» – трагедиялық шығарма

Бағалау критерийілері

- 1.Әдеби шығармада көтерілген әлеуметтік-қоғамдық мәселені талдайды және кейіпкерлерді шынайы өмірмен салыстырып бағалайды;
- 2.Тақырып бойынша мәтінге жоспар құрады;

1-тапсырма. Поэма үзіндісін түсініп оқыңыздар. Үзінді не туралы? Кейіпкері кім? Алай да түлей ақ боран,
Ысқырып, ұйтқып, бұрқырап.

Аттаған жанды қақпадан,
 Қақпақыл қылар жұлқылап. ...
 Мына үй жансыз сықылды,
 Күртікке кеткен көміліп.
 Мұржадан шыққан түтінді
 Жатыр ма жалмап жел үріп?
 Түтектен түк те көрінбес,
 Үйшікте жатыр ит бұғып.
 Үйдегі бала көз ілмеу,
 Көңілін көп ой күпті қып...
 * * *

Баланың жайын еске алып,
 Көршілер күнде келіп жүр.
 Жылы ұстап үйді, пеш жағып,
 Уақытылы тамақ беріп жүр.
 Басқалар жуып киімін,
 Күтімін алған баланың.
 Еденін сүртіп үйінің,
 Қарасып қояр сабағын.
 Қаршадай ғана жетімек,
 Өзегін өртер нала-мұң.
 Шөлдейді шерлі көкірек,
 Мейіріміне ананың.
 Әкесі болса күнде мас,
 Қалғалы қашан жұмыстан.
 Ақылды ешбір тыңдамас,
 Достармен түгел ұрысқан...

Ү. Есдәулет. «Қара пима» поэмасынан

Бағалау дескрипторы:

- Үзінді не туралы екенін айтады, кейіпкерлерді анықтайды – 20 балл

2-тапсырма. Поэмада кездесетін мына тіркестерді қандай сөздермен ауыстыруға болады?
 Сәйкестендіріңіздер.

алай-түлей ақ боран	қайғыру, жанына бату
жансыз үй	айнала түтеп, ештеңе көрінбейтін боран
күпті ой	ананың жылы құшағын аңсау
қаршадай жетімек	қаңыраған үй
өзекті өртеу	көңілінде күдік бар
ана мейіріміне шөлдеу	жастайынан жетім қалған

Бағалау дескрипторы:

- Поэмада кездесетін тіркестерді берілген сөздермен сәйкестендіреді – 15 балл

3-тапсырма. Поэмадағы баланың көңіл күйін анықтаңыздар. Баланың бойында қандай сезім басым?

Бағалау дескрипторы:

- Поэмадағы баланың көңіл күйін, баланың бойындағы сезімін анықтайды – 10 балл

4-тапсырма. Мәтінді рөлге бөліп оқыңыздар.

Көрші кеп міне бүгін де,
 Өзірлеп тамақ балаға: - Дайындал, - деді, - жүруге,
 Барамыз ертең қалаға.

Басылса мынау борасын,
Жүрерміз ертең, қарағым.
Оқитын енді боласың
Интернатында қаланың...
Бір үйде тұрып көп бала,
Сабақты бірге қарайсың.
Ойнайсың бәрің топтана,
Баруға, кәне, қалайсың?
- Әкем ше?
- Әкең емдеуде
Азғана уақыт болады.
Емделіп үйге келгенде
Ішуді мүлдем қояды.
- Ура! - деп бала қуанып,
Мұңайып сосын: - Итімді Жүрейін, - дейді, - бірге алып,
Қимаймын, сондай сүйкімді...
* * * «Достарым жүр ғой далада,
Отырғанша үйде қамалып,
Кетем деп ертең қалаға,
Айтайын да бір жаңалық!...»
Киінбек еді... - Отыр! - деп, Әкесі тыйып тастады.
- Салып қой пешке отын! - деп,
Қалтасын қармай бастады.
Киім жоқ, Тесік тиын жоқ, (Бір кезде болған, әрине!).
Үйде де ешбір бұйым жоқ, салған бәрін де.
Сатылған: Қой мен сиыры, Домбыра, сағат, кілем де.
Жарының бүкіл киімі...
Көзімен үйді тінтеді
Сататын нәрсе таба алмай. ...
Қолтықтай шықты үйінен
Ұлының қара пимасын.
Жалынышты үнмен тіл қата,
Жанында ұл жүр айналып.
- Пимам ғой менің бұл, Папа,
Барасың оны қайда алып?
Ызалы жүзі ызғар боп,
Әкесі: - Кетші ей, - десе де,
- Баласы: - Пимам, пимам! - деп,
Бірге ере шықты көшеге.
Жабысты жолын кес-кестеп,
Көз жасы тарам-тарам боп:
- Пимамды, әке, тастап кет,
Қалаға қалай барам?... - деп...

Түсіндірме сөздік

тесік тиын - ақшаның таусылуы
үйді тінту - бір нәрсені іздеу
жолын кес-кестеу - жолын бөгеу

. Есдәулет. «Қара пима» поэмасынан

Бағалау дескрипторы:

- Мәтінді оқиды – 10 балл

5-тапсырма. Баланы интернатқа не үшін бермек болды? Әкесінің жасаған ісіне не айтар едіңіздір? Өмірде осындай жағдайлар кездесе ме?

Бағалау дескрипторы :

- Сұрақтарға жауап береді – 20 балл

6-тапсырма. Поэманың жалғасын тыңдаңыздар

. . . Бастырған мұртын сәнді етіп,

Нар кеуде,

Тіп-тік иық кең.

Оралды сол бір кеткеннен,

Үйіне әке «емделіп...»

Есікте құлып... Жоқ пенде...

Аш ит жүр жалғыз сенделіп...

Есікке жетті ентелеп,

Жинаған жандай бұл есін.

Ит қана келіп еркелеп,

Қарсы алды жалғыз иесін.

Қаңырап жатыр тұрағы...

Абдырап, сасқан күйінде.

Бара сап ұлын сұрады

Көршінің кіріп үйіне.

* * *

Күмілжіп көрші: - Ден сау ма?

- Ұлымды? – Ұлдың – қалада...

- Интернатта ма ол сонда?

- Жатыр ғой ауруханада...

- Науқас па? Қалай? Қай уақтан?

- Айтады «суық шалған» деп,

Боранда, білем, көп жатқан,

Жығылып жатқан жерінен.

Ұлың – сау... Түк те болған жоқ...

Балалар тауып алыпты.

Бұрнағы күні барып ем

- Бері қарап беті қалыпты.

Қорқатын түк жоқ... Бітеді

Ойдағыдай боп бәрі де...

Өзінді ылғи күтеді,

Қарамай жатып әліне.

Бәрі де жақсы... Жазылар.

Үйіңнің, міне, кілтін ал.

- Ұлыма сыйлық алып ем,

Берейін соны апарып...

Ұлына алған сыйлығын

Құшақтап енді көз ілді.

Өкініш... Нала... Мың күдік...

Өң менен түстің арасы...

Жатқандай болды шыңғырып,

«Пимамды бер!» деп баласы...

* * *

...Ақ төсек. Аппақ бөлмеде

Шалқалап жатқан көрді ұлын.

Тұрмайды атып ол неге?

Танымай ма әлде, келді кім?
Қарады өңі қуарып,
- Келдің бе, әке?! – деп Бала.
Жатқанын оның қуанып
Жанары айтты тек қана.
Қазақы қара көздері,
Қарайды мұңмен жаудырап.
Абыржып әке төзбеді,
Аузынан сөзі саудырап.
- Бармысың, жаным, балам-ай?!
Соңына назар салмастан
Жылатып кеткен қарамай,
Әкеңді кешір алжасқан... Қалайсың?
Тәуір болдың ба? Естідім суық тиді деп.
Келдім ғой жер боп мен мұнда,
Кешір... - деп ұлын сүйді кеп.
Сонан соң сасып, күйбеңдеп,
Суырып сәлем-сауқатын.
Шығарды «мынау үйден» деп,
Әкелген асын-ауқатын.
- Сыйлығы да бар әкеңнің
Шыққанда өзің кисін деп,
Жап-жаңа пима әкелдім,
Аяғы тоңбай жүрсін деп!
Бұрқырап боран борасын,
Тоңбайсың енді сен, әсте?!
Қарашы, міне, қарашы,
Тамаша пима емес пе?!
Жөтелден сонда қиналып,
Қолымен басып өкпені Баласы:
- Енді пиманың...
Қажеті маған жоқ... - деді.
- Не дейсің? Не-е, - деп, - құлыным?
- Бойынан қайрат, әл кете,
Ақ жамылғыны ұлының
Үстінен жұлып алды әке.
Қараса... кеште баяғы...
Пиманы сатып ант ұрған...
Үсіген екі аяғы... Кесілген екен балтырдан!...

Ұ. Есдәулет. «Қара пима» поэмасынан

Бағалау дескрипторы

- Поэманың жалғасын оқиды 10 балл

7-тапсырма. Берілген сұрақтар бойынша пікірталас-полилог ұйымдастырыңыздар.

1. Әкенің іс-әрекетінен нені байқадыңыздар?
2. Қалай ойлайсыздар, ұлы әкесінің қателігін кешіре ме?
3. Баланың аянышты тағдырына кім кінәлі?

Бағалау дескрипторы

- берілген сұрақтар бойынша пікірталас-полилог ұйымдастырады – 15 балл

**XI Бөлім. Жастардың денсаулығы - қоғам байлығы
21-сабақ.**

Тақырып:Нашақорлық – қоғамдық дерт. Темекі тарту – зиянды әдет. Саламатты өмір салтын ұстанамын. Денсаулықты сақтау өз қолымызда.

Бағалау критерийлері

- 1.Ғылыми-көпшілік және публицистикалық стильдегі мәтіндерден күрделі сөздердің жасалу жолын анықтайды, ауызша мәтін құрауда орынды қолданады;
- 2.Мәтіндегі бөлімдердің, абзацтардың орналасу тәртібін, ақпараттың тақырыппен байланысын анықтап, түсініктеме береді.

1-тапсырма. Ойтүрткі

- Салауатты өмір салты дегеніміз не?
- Салауатты өмір салтын ұстанудың қағидалары бар ма? Бар болса, қандай?
- Спорттан бөлек денсаулықты нығайтудың қандай жолдарын білесіздер?
- Сен өз денсаулығына қаншалықты мән бересің?
- Зиянды әдеттерін бар ма?

Бағалау дескрипторы:

- Сұрақтарға толық, нақты жауап береді – 20 балл

2-тапсырма. Мәтінді оқыңыздар. Мәтіндегі негізгі ақпаратты анықтайды.

«Бүгін саналы ұрпақ тәрбиелесең, ертең соның жемісін көресің» деген бар. Елбасы өз Жолдауларында «Қазақстанның әрбір азаматының Тірек сөздер • саналы ұрпақ • зиянды әдеттерден арылу • жат қылық • семіздікке душар ету денсаулығы шымыр, сергек болуы шарт. Негізгі міндет - зиянды әдеттерден арылту, адамдардың өмір сүру жасын ұзарту. Ол үшін жас ұрпақты бала жастан жат қылықтардан бойын алыс ұстап, жекетұлға болып қалыптасуы үшін, алдымен өз денсаулығына өзі жауапты екендігін сезіндіріп, ұғындыра білгені абзал» деп нақты айтқан. Бүгінде жастар арасында жүрек-қантамыр аурулары, қатерлі ісік, қант диабеті аурулары басым. Бұның басты себебі - экологиялық ахуал, судың, ауаның ластануы. Екіншіден, 70 пайыздық жағдайда дұрыс тамақтанбау түрлі созылмалы науқастардың себеп-салдары болып табылады. Қазір жеңіл-желпі тағамдар дүкен сөрелерінде көптеп кездеседі. Оларды жастар мен жасөспірімдердің пайдалануы асқазан-ішек ауруларына, семіздікке душар етуде. Үшіншіден, қозғалыс белсенділігінің аздығы. Артық салмақ - көптеген ауруларға бастайтын бірден- бір себеп. Сонымен бірге жастардың зиянды әдеттерге бой алдыруы, гигиеналық талаптарды дұрыс жасамауы түрлі қатерлі ісік ауруларына себеп болуда. Әр адам салауатты өмір салтын дұрыс ұстанып, уақытылы жергілікті дәрігерлерге қаралып, сапалы кеңес, ем алып тұрса, ауру-сырқау батпандап кірмеген болар еді.

«Сыр бойы» газетінен

Бағалау дескрипторы:

- негізгі ақпаратты анықтайды – 20 балл

3-тапсырма. «Суреттер топтамасы». Салауатты өмір салтын ұстануға негіз болатын суреттерді жазып шық та, қажетсізін қоқыс жәшігіне тастаңыздар.

Бағалау дескрипторы:

- Салауатты өмір салтын ұстануға не негіз болатынын анықтайды– 20 балл

4-тапсырма. Мәтіндегі ақпараттарды INSERT оқыту стратегиясы бойынша талдаңыздар. Төмендегі белгілермен әр азатжолды немесе сөйлемдерді белгілеңіздер.

V	-	+	?
Бұрыннан білемін	Менің ойлағыныма қайшы, кереғар	Мен үшін жаңа ақпарат	Келісе алмаймын, білгім келеді

Бағалау дескрипторы:

- INSERT оқыту стратегиясы бойынша талдайды– 20 балл

5-тапсырма. «Қоғамға дені сау адамдар қажет» тақырыбына ой-толғау жазыңдар.

Бағалау дескрипторы:

- Ойларын қорытыдылап, ой-толғау жазады– 20 балл

22-сабақ.

Тақырып: Бердібек Соқпақбаев. «Он алты жасар чемпион» (әңгіме)

Бағалау критерийлері

- 1)Қажетті лексикалық құрылымдарды қолданып, көтерілген мәселе бойынша өз ойын дәлелдеп эссе жазады;
- 2)Көркемдегіш құралдар мен айшықтау амалдарын тиімді қолданып жазады.

1-тапсырма. Сұрақтарға жауап беріңдер.

- Спорттың адам өміріндегі маңызы қандай?
- Қандай спорт түрін ұнатасыздар?

Бағалау дескрипторы:

- Сұрақтарға жауап береді – 10 балл

2-тапсырма. Бердібек Соқпақбаевтың «Он алты жасар чемпион» әңгімесінен алынған үзіндіні оқыңдар. Мәтін кейіпкерлері кімдер?

Сені әскерге ала қоймас, - деді. Осыны айтып, ары бұрыла берген Садықты Мұрат иығынан тартып қалып: - Неге? - деді. - Өйткені әскерлер дәу-дәу (Садық дәу-дәу деген сөзді айтқанда иығын көтеріп, екі қолын ұшатын құстай қомдап қойды). Сен кішкентайсың, арықсың... Екі күннің бірінде ауырып қаласың. Мұрат нәзік бала болатын.

Бүкіл денесіндегі сүйкімді жері - қарақаттай мөлдіреген отты көздері ғана. Жіңішке мойны глобусқа ұқсайтын домалақ басын зорға көтеретін сияқты. Шешініп отырғанда қарасаң, қабырғалары мен төс шеміршектері терісіне ғана жабысып тыржыйып тұрғанын көресің. Қандай киім алып берсе де, иығы салбырап түсіп кетеді, қандай шалбар тігіп берсе де, белі кең келеді. Садықтың сөзіне Мұрат намыстанып, өз денесінің Садықтай толық, кесек болмағанына іштей кейіп қалды. - Сені ала ма әскерге? - деді ол. - Мені алады. Мен сенен үлкенмін, күштімін. Мұрат өкшесін көтеріп, мойнын созып: - Екеуіміздің бойымыз бірдей-ақ қой, - деді. - Күресесің бе ендеше? - деді Садық алақанына түкіріп. Мұрат өзін ешкімнен кем санамайтын. Жүректі, батыл еді. Тәуекелшілдігі мен намысқойлығы да бар болатын. - Күресек үстіміз былғанады. Қол қысысайық, - деді ол. Екеуі шап ұстаса кетті. Садықтың әлді жұмыр саусақтары Мұраттың шидей саусақтарын сығымдап ауыртып жіберді. Қатты ауырсынған Мұрат ойбайлап жібермеу үшін бүгіліп, тістеніп алған...

Бағалау дескрипторы:

- Мәтінді оқып, кейіпкерлерді анықтайды – 15 балл

3-тапсырма. Берілген сұрақтарға жауап беріңіздер.

1. Диалог кімдердің арасында өтті?
2. Олардың әңгімесі не туралы болды?
3. Төбелес неден шықты?
4. Мұраттың бойында қандай қасиеттер бар?
5. Кейіпкерлердің іс-әрекеттеріне қандай баға берер едіңіздер?

Бағалау дескрипторы:

- Сұрақтарға жауап беру арқылы үзіндінің мазмұнын түсінеді 15 балл

4-тапсырма. Мәтін мазмұнына сүйеніп, Мұратқа мінездеме беріңіздер.

Бағалау дескрипторы:

- Мәтін мазмұнына сүйеніп, Мұратқа мінездеме береді -20 балл

5-тапсырма. Үзіндінің жалғасын оқыңыздар. Мәтін не туралы? Мәтін мазмұнын үш сөйлемге сыйдырып жазыңыздар.

Жаңбыр лезде күшейіп, қатты нөсерге айналды. Шелектеп құйып тұр! Мезгілдің қай кез екенін айырып болар емес... Мұрат жалғыз жүгіріп келе жатыр. Өзге балалар озып кеткен. Мойнынан су сорғалап, қалтырап келеді... Қара жолдың үсті батпаққа айналған. Бір рет тайғанап кетіп, Мұрат жамбастап жығылып түсті. Бір жақ саны батпақ болып, былғанып қалды. пл, ...Мұрат үш күннен бері ауру. Еті күйіп-жанып, екі беті қып-қызыл болып балбырап, төсек тартып жатып қалды. Бұрын да тамаққа нашар еді, енді мүлде ішуді қойды. Ұлжан сусынын аузына тосып, күндіз-түні оның жанынан шық- пайды. Жолаушы кеткен Батырбай қария (колхоздың белгілі бақшашысы) бүгін келді. Есіктен кірген бойда төсекте жатқан баласын, қасында отырған өңі сынық Ұлжанды көріп шошып кетті. - - Мұрат жайша жатыр ма? Ұлжан кеудесін кере бір күрсініп алып: - Қайдан жайша болсын! - деп бастады да, Мұраттың ауруға шал- дығу себебін баяндап берді. Батырбай қария алақанын баласының мандайына басып біраз отырды да, басын шайқады. - Дәрігерге көрсетпесе болмас, - деді. Мұрат - Батырбай қария мен Ұлжанның сүт кенжесі. Кәрі әке- шешеге ол өте аяулы. Көздерінен таса еткілері келмейді. Мектепке түскенге шейін Мұрат отбасы өмірінен ұзақ шыға алмай келді. Қарт ата-ана "үйде ойна» деп оны қақпайлай беретін. Есік алдына шықса болды, бірі қуа шығып, үйге алып кететін. «Суық тиеді, сыз өтеді, шаншу қадалады» деген сияқты толып жатқан қауіптерді төндіріп, қатты сақтанушы еді...

Бағалау дескрипторы:

- Мәтін мазмұнын топ студенттеріне үш сөйлемге сыйдырып жазады 20 балл

Құрмалас сөйлем «Құрмалас» деген сөз «құра, құрау» сөздерінен алынып, грамматикалық термин ретінде ғана қолданылады. Жай сөйлем бір ғана ойды білдірсе, құрмалас сөйлем - екі немесе одан да көп ойды, күрделі ойды білдірудің тәсілі, құралы. Жай сөйлемнің материалы сөз тіркесі болса, құрмалас сөйлемнің материалы - сөйлем. Жай сөйлемнің құрамындағы сөз саны аз да, көп те болып келе беретіні сияқты, құрмалас сөйлемдегі сөйлем саны екіден көп те, аз да болып келуі мүмкін. Құрмалас сөйлемнің құрамына енген жай сөйлемдер бір-бірімен қосымша, шылау, орын тәртібі, өзіндік интонация арқылы байланысады. Мысалы: Жаңбыр жауды да, жер көгерді. Күн шыққан соң, мал өріске кетті. Құрмалас сөйлемнің сыңары (құрамындағы бөліктері) жай сөйлемдер ішіндегі атаулы сөйлемнен басқасының бәрі бола алады. Құрмалас сөйлемдердің құрамындағы жай сөйлемдердің баяндауыштарының бастауыштарымен қиысу, қиыспау және аралас келуіне орай салалас, сабақтас және аралас болып үшке бөлінеді. Күрделі ойды білдіретін, бір-бірімен мағыналық, грамматикалық форма арқылы байланысқан жай сөйлемдердің тіркесі құрмалас сөйлем деп аталады.

6-тапсырма. 2 мәтіндегі құрмалас сөйлемдерді теріп жазып, олардың қалай жасалып тұрғанын түсіндіріңіздер.

Қосымша, шылау арқылы	Орын тәртібі, интонация арқылы

Бағалау дескрипторы:

- Құрмалас сөйлемдердің (аралас) жасалу жолдарын талдау арқылы анықтайды 20 балл

**ХІІ Бөлім. Сандық технологияны пайдаланудағы теңсіздік
23-сабақ**

Тақырып: Мұхтар Шаханов «Компьютербасты жарты адамдар».

Бағалау критерийлері

1. Мәтіндегі негізгі және қосымша ақпараттарды анықтай отырып, факті мен көзқарасты ажыратады, мәтін идеясымен байланысын анықтайды;
2. Шығармада көтерілген әлеуметтік-қоғамдық мәселені талдайды және кейіпкерлерді шынайы өмірмен салыстырып бағалайды.

Психологиялық ахуал:

- Сабақ тақырыбына қатысты суреттер
- Суреттерді көру арқылы жаңа тақырыпты анықтау.
- Сабақтың мақсатымен таныстыру.

1-тапсырма. Берілген сұрақтарға өз ойларыңды жазыңдар.

Осы күні біздің өмірімізді компьютерсіз елестету мүмкін бе?

Біз қазіргі таңда компьютерсіз жұмыс жасай аламыз ба?

Сабақ барысында бұрынғыдай тек тақта мен борды пайдаланып жұмыс жүргізе аламыз ба?

Бағалау дескрипторлары:

- Сұрақтарға өз сөздерімен жауап бере алады. 20балл

2-тапсырма. Поэмадан берілген үзінді оқып, негізгі ойын анықтаңыз

1) Мейлі, мейлі, екі ұлымды қақса да уақыт арқадан

Нағыз ұлым біреу ғана, ана екеуі жарты адам!

Иә, бізді қайда апармақ мына заман ақпалы?

Ұлан-байтақ жерімізді жарты адамдар қаптады.

2) Өз халқының тілі, ділі - зор адами парқына,

Тамыр жалғай алмағандар не сыйламақ халқына?

Бұл қазаққа көз өткен бе,

Тілдің мұнын сөз еткенде

Кей басшылар нақ бір жылан көргендей боп қалтырар...

Ұлтсыздардың бәрі - рухани мүгедектер, жартылар.

Бағалау дескрипторлары:

- Негізгі ойды анықтай алады 20 балл

3-тапсырма. “Өркениеттің адасуы” романынан келтірілген үзінді мен танымал суретші

Аңсаған Мұстафаның жоғарыда көрсетілген екі туындысын салыстыру. Графиктік

мәтіндердегі ақпараттардың негізгі идеясын түсіндіріп, поэма үзіндісімен салыстырады..

Бағалау дескрипторлары:

- Әртүрлі графиктік мәтіндердегі ақпараттарды салыстырады. 20 балл
- Әртүрлі графиктік мәтіндердегі ақпараттардың негізгі идеясын түсіндіреді. 20балл

4-тапсырма.Тақырыпқа байланысты сөздер және терминдерді қатыстырып сөйлем құрастырындар.

Сандық технология, 3Д модель, табысты болашақ, ғаламтор, даму, инновациялық технологиялар, ірі жоба, операциялық технология, жетістік, тиімділік, шырғаушы тор

Бағалау дескрипторлары:

- Тақырыпқа байланысты сөздер және терминдерді қатыстырып дұрыс сөйлем құрастыра алады. 20балл

Тақырып:Ермек Өтетілеуұлы «Ата Заң» өлеңі.

Бағалау критерийлері

- 1.Мәтін мазмұнындағы деректі ақпаратты толық анықтап, негізгі ойға өз көзқарасын білдіреді және оны бағалайды.
- 2.Мәнмәтін бойынша тілдік бірліктерді орфографиялық нормаға сай жазады, сөйлем деңгейінде тыныс белгілерін қолдана біледі.

Қызығушылықты ояту кезеңі.

Түрткі сұрақтар:

Суреттен нені аңғардыңыз?
Ата заңның ел үшін маңызы қандай?

1-тапсырма. Ұсынылған сөздердің синонимін тауып, сөйлем құрастырыңдар.

- Құқық
- Мирас
- Тәуелсіз
- Мемлекет

Бағалау дескрипторлары:

- Синонимдерді қатыстырып, сөйлем құрастырады 20балл

2-тапсырма. Кестені толтырыңдар.

Мәтін	Көтерілген мәселе	Автордың ұстанымы қандай?	Автор үшін құндылық не?	Көтерілген мәселеге оқушы көзқарасы
1- мәтін				
2- мәтін				

Бағалау дескрипторлары:

- Көтерілген мәселені 1 сөйлеммен анықтайды 10 балл
- Екі мәтіндегі автордың ұстанымын 10 дәлел келтіру арқылы салыстырады;
- Құндылықтарды мысал келтіру арқылы салыстырады; 20 балл
- Көтерілген мәселеге өзіндік көзқарасын 1 аргументпен негіздейді. 20 балл

«Ата Заң» өлеңі

Азат елдің [басталған айқын жолы тәрізді](#),
Ата Заң деп аталған Конституциямыз бар біздің.
Ата Заңмен бекіткен дербестігін еліміз,

Ата-баба мұра еткен, тұтастығын жеріміз.
Халық сенген заңымыз әділдікті қолдайды,
Жақсарсын деп халіміз адам құқын қорғайды.
Дейді заңы мемлекет үлкенге де, балаға:
“Оқу оқы, еңбек ет, кәсіп жаса қалаған!”
Әрбір бабы маңызды, әр көңілдің жыры бір,
Бізде 30 тамыз – Ата Заңның күні бұл.

Авторы: Ермек Өтетілеуұлы.

«Ата заңым-айбыным» өлеңі
Бастайтын болашаққа бақ кемені,
Осы жол халықтың да нақ сенері!
«Халқыма адалмын!» деп Ата Заңға
Елбасы қолын қойып Ант береді.
Болғанмен бұл Өмірде айлаң күшті,
Ел үшін кім тындырар қайран істі?!
Еліңнің дамуы мен дағдарысы
Ол-дағы Ата Заңға байланысты!
Нұр шашқан жас ұрпақтың ұғымына,
Тікелей әсер еткен ғұмырына
Айналды Ата Заңым мызғымайтын
Тәуелсіз мемлекеттің тұғырына!
Әр бабы, әр тармағы жойылмайды,
Шектеу де және тегін қойылмайды!
Келісім-шарт жасасқан барлық шет ел
Қазақтың Ата Заңын мойындайды!

Авторы: Айбатыр Сейтақ

3-тапсырма. «Бесжолды өлең» әдісін қолданып, *әділдік* сөзіне өлең құрастырып жазыңдар

Зат есім _____

Сын есім _____, _____

Етістік _____, _____, _____

Сөйлем _____

Синоним _____.

Бағалау дескрипторлары:

- «Бесжолды өлең» өлең құрастырады 20балл

Тақырып: Әлеуметтік мәселе туралы не білесің? Лексика-грамматикалық омонимдер. Отбасы – құндылық. Қоғамның әлеуметтік құрылымы.

Бағалау критерийлер

1. Мәтін үзінділері бойынша болжам жасайды.
2. Оқу-кәсіби, әлеуметтік-мәдени тақырыптар аясындағы мәтіндердегі сөздер мен термин сөздердің мағынасын біледі.

Тыңдалымалды тапсырмасы

Жұптар «Әлеуметтік теңсіздікке» анықтама жазып, оның негізгі себептерін жазады. «*Әлеуметтік теңсіздік өмірде қалай көрінеді?*» деген сұраққа жауап береді.

Әлеуметтік теңсіздіктің пайда болуының басты 3 себебін анықтаңыз:

негізгі себептері :

- саяси, экономикалық және демографиялық жағдайлар;
- саяси-экономикалық дағдарыс, жұмыссыздық;
- жалақы мен зейнетақының күнкөріс минимумынан төмендігі;

/жұпта талдайды/

/әлеуметтік теңсіздіктің себептерін, аргументтерді тізіп, жазып шығады/

Тапсырма дескрипторлары:

- «Әлеуметтік теңсіздік» ұғымына 2 сөйлемнен тұратын анықтама жазады; 5 балл
- Әлеуметтік теңсіздіктің 3 себебін анықтайды. 5 балл

1-тапсырма. «Бразилия: Әлеуметтік теңсіздік» тақырыбындағы бейнежазбаны тыңдаңыз.

Мәтіндегі дұрыс және бұрыс ақпараттарды табыңыз.

Тұжырымдар		дұрыс	бұрыс
1	Бразилияда әлемдегі ең үлкен экономикалық теңсіздік байқалады.		
2	Бразилия халқының ең бай 10 пайызы елдегі 40 пайыз ең кедей тұрғындардың бірігіп табатын табысынан 50 есе көп қаражат табады.		
3	Ауқатты бразилиялықтар негізінен қаржыгер сияқты табысы жақсы кеңсе қызметтерін атқарады		
4	Бразилияның бай тұрғындары өздері тұрғызған үйлерді мекен етеді, сонымен қатар, көбінесе фавелаларда тұрады.		
5	Сан-Паулоның орталық көшелерінде ауқатты үйлердің құны мыңдаған фунтқа жетеді.		
6	Тұрғын үй, еңбекпен қамтылу, денсаулық сақтау мен білім алуға қатысты теңсіздіктер бразилиялық таптық бөлініске түрткі болып, келер ұрпақ алдында үлкен мәселе тудырып отыр.		
7	Қоршаған ортаның ластануы тек кедейлерге ғана әсер етеді.		
8	Бразилияның кедей халқы үйлерін көшеден тапқан үйлерін кез келген материалдан өздері салуға мәжбүр.		
9	Кедей халық қауіпті әрі ыңғайсыз қоғамдық көлікпен		

	қатынайды.		
10	Бразилияда барлық адамдар тең дәрежеде білім алып, денсаулықтарын сақтай алады		

Бағалау дескрипторлары:

- бейнежазбаны тыңдайды және мазмұнын түсінеді; 5 балл
- отбасын асырауына қатысты өз ойын жазады. 10 балл

2-тапсырма. Мәтіндегі ақпараттарды күнделікті өмірмен байланыстырыңыз.

- Қалай ойлайсыз, Леандраның 13 жасынан жұмыс істеп, отбасын асырауы дұрыс па?
- Қазақстан мен Бразилия арасында әлеуметтік теңсіздік бойынша ұқсастықтар мен айырмашылықтар бар ма?

Бағалау дескрипторлары:

- 13 жасар Леандраның жағдайын сипаттайды; 5 балл
- Отбасын асырауына қатысты өз ойын жазады; 5 балл
- Бразилия мен Қазақстандағы әлеуметтік теңсіздікті сипаттайды; 5 балл
- Екі елдің арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды көрсетеді. 10 балл

3-тапсырма. Берілген сұраққа «ПОПС формуласы» бойынша жауап беріңіз.

Сұрақ: «Әлеуметтік теңсіздікті болдырмау ел үшін қаншалықты маңызды?»

«ПОПС» формуласы

- Бірінші сөйлем «Менің ойымша,... »
- Екінші сөйлем «Себебі, мен оны былай түсіндіремін... »
- Үшінші сөйлем «Оны мен мына фактілермен, мысалдармен дәлелдей аламын ... »
- Соңғы сөйлем «Осыған байланысты мен мынадай қорытынды шешімге келдім ...»

Бағалау дескрипторлары:

- Берілген мәселеге қатысты өз ойын жазады; 10 балл
- Өз ойын дәлелдейді; 10 балл
- Тыңдалым мәтінінен мысал келтіреді; 5 балл
- Ойын қорытындылайды. 10 балл

4-тапсырма. Автордың ойымен келісесіздер ме? Мәтін мазмұны бойынша дәлелдер келтіріп, автордың ойын дамытыңыздар.

Бағалау дескрипторы:

- Дәлелдер келтіріп, өз ойларын ашық айтады – 15 балл

Тақырып: Ерболат Әбікенұлы. «Пәтер іздеп жүр едік» әңгімесі. «Жігітті намыс өлтірер...»

Бағалау критерийлері

- 1) Әдеби шығармада көтерілген әлеуметтік-қоғамдық мәселені анықтайды және әлем әдебиеті үлгілерімен салыстырады.
- 2) Тақырып бойынша мәтінге жоспар құрады;

1-тапсырма. Үзіндіні мұқият оқыңыз және төмендегі сұрақтарға жауап беріңіз.

ПӘТЕР ІЗДЕП ЖҮР ЕДІК (әңгімеден үзінді)

Алматыны алты айналып, жетім бұрышты жеті айналғанда өкшем опырылып түсті. Енді маймақ жүріске бастым, аяғым ауырды деп келіншегім отыра кетті. Пәтер іздеп жүр едік...

Құмырсқаның илеуінше қайнаған жетім бұрыштан бізге лайық пәтер табылмады. Табылмады емес, табылды-ау, әкесінің құнын сұрайды, тіпті маклер саған қарайтын емес, сөйлесу үшін де кезекке тұрады екенсің.

— Пәтер бар ма, апай?

— Бір қыз керек.

— Пәтер бар ма, ағай?

— Бір жігіт керек.

— Апай, пәтер керек еді.

— Екі қыз керек.

— Келіншегім екеуміз тұрсақ бола ма?

— Болмайды, келіншегіңнің қасына бір қыз қос, өзің басқасын жалда.

— Пәтер керек еді.

— Жас отау керек.

— Біз жас отауымыз, – қуанып кетіпшім, дауысым қатты шығып кетті.

— Онда естіп ал, елу мың теңгеден, жүз елу мың теңге үш айдың ақшасын алдын ала тапсырасың.

— Бөліп тапсырса ше?

— Онда барындар ары.

Сасқанымнан келіншегіме қарадым, маған жаны ашыған болу керек, естісе де, естімеген боп тұр. Аппақ бетінің ұшына аздап қан шапши қалыпты, көзінен мұң байқалады, қасынан алыс тұруға тырысып, тағы бір маклерге қарай жүгірдім.

— «Шаңырақта» бір үй бар, жас отбасын тұрғызады, – деді семіз қара келіншек. Кеудемдегі өшіп бара жатқан үміт оты жарқ еткендей болды.

— Қанша болады?

— Он мың теңге, үш бөлмелі жаңа үй.

— Шаңырақ алыс па? – дедім келіншегіме бұрылып.

— Өте алыс қой...

— Амал жоқ, шамамыз соған жетеді, үш бөлмелі үй болса болады екен.

— Жарайды, келістік.

— Тауып берген ақысына мың теңге төлейсіңдер.

— Мінеки, мың теңгеңіз.

Қалыңдығы бір елі, тозығы жеткен, іші шимайға толы дәптеріне үңіле түсті.

— Мынау телефоны мен аты-жөні. Сұлушаш тәте жіберді дейсіңдер.

— Қожайынмен бірге тұрмайтынымыз қандай жақсы болды, – деді келіншегім жол-жөнекей құлағыма сыбырлап, бұрынғы жәбір-жапаны ұмытқан адамдай өте көңілді, жымың-жымың етеді, еріксіз жымып күлген болдым.

Қолым дірілдеп, ішімнен иманымды үйіре түсіп, телефон құлағын бұрадым. Ар жағынан ер адамның барылдаған жуан дауысы шықты.

— Ало, кім?

- Ало, ассалаумағаликум, Сәкен аға ма екен?
- Иә, мен.
- Сұлушаш тәте жіберді. Пәтер іздеп жүр едік..
- Қайдағы пәтер, өткізіп жібергенбіз үш күн бұрын.
- Сұлушаш тәте он мың теңгеге үш бөлмелі пәтер бар деген болатын.
- Он мың теңгеге тауық кепе де жалдай алмайсың, бауырым, – деді де телефон тұтқасын тастай салды.

Ашудан жарылардай мелшиіп тұрдым да қалдым.

Ерболат Әбікенұлы

1. Мәтінде қандай әлеуметтік мәселе көтерілген?
2. Кейіпкерлер қайда келді?
3. Олар пәтерді қалай іздеді?
4. Пәтер іздеушілер қандай жағдайға тап болды?

Бағалау дескрипторлары:

- үзіндіні мұқият оқиды және мазмұнын түсінеді; 5 балл
- мәтінде көтерілген әлеуметтік мәселені анықтайды; 10 балл
- кейіпкерлерді анықтайды; 5 балл
- пәтерді қалай іздегендерін сипаттайды 5 балл
- қандай жағдайға тап болғандарын баяндайды 5 балл

2-тапсырма. Мәтіндегі фразеологизмдердің мағынасын сәйкестендіріңіздер:

құмырсқаның илеуінше қайнаған	бір орнымнан қозғала алмадым
әкесінің құнын сұрайды	үмітім артып, сенім пайда болды
үміт оты жарқ еткендей болды	құдайға сиынып
ішімнен иманымды үйіре	адамдардың көп жиналған жері
мелшиіп тұрдым да қалдым	өте қымбат

Бағалау дескрипторлары:

- мәтіндегі фразеологизмдердің мағынасын түсінеді және сәйкестендіреді; 15 балл

3-тапсырма. Мәтінді оқыңыз. Әңгімедегі автордың идеясын анықтаңыз.

Тозығы жеткен маршрутканың ішіне есіктен ытқып шығардай сығылып әрең сыйдық... Барахолкадан бір-ақ шықтық. Көше бойымен әр дарбазаға жалтақтай қарап, барлап келемін. Бір кезде пәтер жалдаймын деген жазу көзіме шоқтай басылды. Қуанғаннан айқайлап жібере жаздадым...

Айнадай жарқыраған жап-жаңа үйдің қарсы алдындағы тозығы жеткен үлкен үйдің іші қараңғы дәліз екен. Таусылып болмайтын бұрылмасы көп дәліздің түбіне барып бір-ақ тірелдік. Ең соңғы бөлме, ең соңғы үмітім. Сол жақ бұрышқа ұзынынан екі төсек қойылыпты. Тақтай төсек. Оң жақ түпкі бұрышқа бойы жерден әрең асатын кішкентай үстел қойылыпты. Ырғап көріп едім, билеп тұр. Енді байқадым, үлкен бір тар бөлмені екіге бөле салған екен. Тақтаймен бөлген. Арғы бетте қараң-қараң етіп пәтершілер жүр. Сәбидің шырқырап жылаған ащы үні естілді. Қабырға мен төбенің арасындағы қуысқа жалғыз ған шырақ орнатыпты. Арғы жақ пен бергі жақ сол жалғыз шыраққа тәуелді. Егер шырақ сөнсе, екі жақ та жарықсыз қалады...

- Мына үйде бір нәрсе жетіспейді, – деді келіншегім, аналар кеткесін сылқ-сылқ күліп.
- Телевизор ма?
- Жоқ.

— Айна...

— Қойшы, айна біздің не теңіміз. Өзің соқырмысың. Көзіңді ашып қарасайшы.

— Өзің айтшы ал.

Кенет жарық жалп етіп сөне қалды.

— Өй, жарыққа не болды, – деп сасып қалдым.

— Не нәрсе жоқ екенін тапсаң жағам.

— Терезе жоқ, – деген әйел дауысы шықты қырсық қабырғаның ары жағынан. Шырақ жарқ етіп жана қалды..

Қырсықтың көкесін жатарда көрдік, екі адам еркін айнала алмайтын қуықтай бөлме, Мен келіншегіме суық тиіп қалмасын деп түпкірге жаттым.

Ұйқы келер емес. ..Бөлмелер бөлек-бөлек болғанымен ауасы ортақ екен. Терезенің пайдасын енді білдім. Ауа жетпей барад, бір кезде ұйықтап кетіпшім. Қай мезгіл екенін білмеймін, ояна кетсем, терлеп жатыр екенмін...

Ерболат Әбікенұлы «Пәтер іздеп жүрмін» әңгімесінен

Бағалау дескрипторлары:

- мәтін үзіндісін түсініп оқиды 5 балл

- әңгімедегі автордың идеясын анықтайды 10 балл

4-тапсырма. Берілген сөздер мәтінде қандай мағынада қолданылып тұр? Олардың қайсысы омоним бола алады? Сөйлем құрау арқылы дәлелденіңдер.

Шық, жаз, бетте, жақ, қойшы.

Бағалау дескрипторлары:

-сөздердің мағынасын түсінеді ; 5 балл

грамматикалық омонимдерге жазбаша мысалдар келтіре алады. 15 балл

5-тапсырма Елімізде баспана жетіспеушілігін жою мақсатында қандай іс- шаралар жүзеге асырылуда.? Ой бөлісіңіздер.

Бағалау дескрипторлары:

- қосымша ақпарат көздерін пайдалана отырып, нақты іс-шараларды атап көрсетеді 20 балл

XV Бөлім. Экология. Мұнай және атомдық индустрия.

27-сабақ

Тақырып: Табиғатты аяла. «Жасыл ел» бағдарламасына қатысамын. Мұнай – еліміздің шикізат байлығы.

Бағалау критерийлері:

1) Ғылыми және кәсіби мәтіндердегі күрделі сөздер мен терминдерді ажыратады, ауызша мәтін құрауда дұрыс қолданады;

2)Кәсіби бағыттағы түпнұсқа мәтіндерден қажетті ақпараттардың қолданылу мақсатын айқындайды.

Талқылау сұрақтары:

1. Туған өлкеңізде қандай экологиялық мәселелер бар?
2. Қазіргі кезде қоршаған ортаға не зиян келтіреді?

1-тапсырма. Мәтінді оқыңыздар. Сұрақтар дайындап, автордың көзқарасын анықтаңыздар.

Қазақстанда қазіргі кезде 25 миллион тонна радиоактивті қалдық жинақталған.

1946-1996 жылдар аралығында елімізде 500-ден аса ядролық қару сыналды. 20 миллион гектар жер экологиялық апатты аймаққа, тіршіліксіз экожүйелерге айналды. Бұл апат 3,4 миллион адам тұратын елді мекендерді қамтыды. Сондағы тұрғын халықтың бүгінгі және ертеңгі жағдайы қандай болмақ?

Алматы, Шымкент, Өскемен сияқты қалаларда да ауаның ластану мөлшері өте жоғары. Шығыс Қазақстан өңірінде экологиялық проблемалар жеткілікті. Түсті металлургия, вольфрам, қорғасын, мырыш өнеркәсіптері елдімекендер мен қала тұрғындарына зардабын тигізіп жатыр.

Каспий теңізінің 268 миллион гектар жағалауы мұнай өнімдерімен ластанып жатыр. Қазақстанның қай аймағына барсаңыз да экологиялық ахуал күрделі. Сарыарқаның төскейі де жетісіп тұрған жоқ. Байқоңырдан ұшырылатын космос кемелерінің қалдығы осы аймаққа құлайды. Жергілікті тұрғындарға төбеден төгіліп жатқан гептилден экологиялық апат төніп тұр. Ғарыш қалдықтары мен өндірістік ластану топырақтың құнарсыздануына, жайылымдардың тозуына әкелді.

«Айқап» газетінен

Бағалау дескрипторлары:

- Мәтіннің мазмұнын түсінеді 5 балл
- 3 сұрақ дайындайды 10 балл
- Автордың көзқарасын анықтайды. 10 балл

2-тапсырма. Мәтіннен экологияға қатысты терминдер мен күрделі сөздерді табыңыздар.

Бағалау дескрипторлары:

- Мәтіннен термин сөздерді табады және мазмұнын ашады. 10 балл
- күрделі сөздерді тауып, жасалу жолдарын түсіндіреді.10 балл

3-тапсырма. Үш топқа бөлініп, әр азат жолдағы айтылған ойға өз ойларыңызды білдіріңіздер.

1. Қазақстандағы ядролық сынақтардың зардабы.
2. Қазақстандағы өнеркәсіп орындарының елді мекендерге тигізіп жатқан зияны.
3. Мұнай өнімдері мен гептилден туындаған экологиялық апат.

Бағалау дескрипторлары:

- Айтылған ойға өз көзқарасын білдіреді және дәлелдейді. 20 балл

4-тапсырма. Өздеріңіз тұратын аймақта экологиялық жағдайды жақсарту үшін қандай шаралар жасалып жатыр? Таныстырылым жасаңыздар.

Бағалау дескрипторлары:

- Таныстырылымда нақты іс шараларды көрсетеді; 10 балл
- Талапқа сай безендіреді 5 балл

5-тапсырма. Оқулықпен жұмыс. 26-бет, 2-3 тапсырмалар.

Бағалау дескрипторлары:

- Мәтінде көтерілген мәселені анықтайды; 10 балл
- Ғалымдардың пікірін салыстырып, баға береді. 10 балл

28-сабақ.

Тақырып: Гүлжауһар Сейітжан. «Қара алтыны халқымның...»

Бағалау критерийлері:

1. Оқу-кәсіби, қоғамдық-саяси, әлеуметтік-мәдени тақырыптар аясында және мамандандырылған тар аядағы арнайы мәтіндердегі сөздер мен термин сөздердің мағынасын түсіндіреді;
2. Мәтін бойынша автор позициясын және көтерілген мәселеге қарым-қатынасын, тыңдаушыға ықпал ету тәсілін талдайды, негізгі ойды табады.

Қызығушылықты ояту. «Суретті сөйлет» әдісі

Суреттерге қатысты кіріспе ой қозғалады, сабақ тақырыбы болжанады

Тыңдалымалды сұрақтар:

- Ұлттық байлық дегеніміз не? Оған нелер жатады?
- Мұнайды "Қара алтын" деп атаудың себебін түсіндіріңіз.
- Қазақстанның қай өңірлерінде мұнай өндіріледі?
- Мұнайдан қандай өнімдер алынады?

«Бинго» ойыны

Тыңдалым кезінде берілген сөздерің қайсысын естисіз, сол сөздерді сызып тастап отырыңыздар. Сөздердің синонимдерін атаңыз.

Қара алтын	Байлық	Мұнай	Қазына	Құбыр
Наз	Қолын созған	Әлемдік	Бейнет	Сый

Сөздік

Сөз	Аудармасы
Қара алтын	Черное золото
Байлық	Богатство
Мұнай	Нефть
Қазына	Сокровище
Құбыр	Труба
Наз	Обида
Қолын созған	Протянувший руку
Әлемдік	Мировой
Бейнет	Страдание
Сый	Подарок

1-тапсырма. Гүлжауһар Сейітжанның «ҚАРА АЛТЫНЫ ХАЛҚЫМНЫҢ» өлеңінің аудиожазбасын тыңдаңыз. Негізгі ойды анықтап, бір сөйлеммен жазыңыз.

Бағалау дескрипторлары:

- мәтінді тыңдап түсінеді; 5 балл
- тірек сөздерді, деректерді анықтайды; 5 балл
- мәтіндегі негізгі ойды анықтайды. 10 балл

2-тапсырма. Автордың позициясы туралы сіздің пікіріңіз қандай? ПОПС формуласы арқылы жауап беріңіз.

Менің ойымша, ...
Себебі .....
Мысалы .....
Сондықтан .....

Клише:

- автор позициясы анық, ...
- автор позициясы анық емес, алайда біз сөйлеушінің әңгімесі арқылы ...

Бағалау дескрипторлары:

- Автордың позициясына өз пікірлерін білдіреді және дәлелдейді 20 балл

3-тапсырма. Автор қазба байлығын қалай сипаттайды?

Бағалау дескрипторлары:

- Мәтіннен қазба байлықтардың қалай сипатталғанын тауып жазады 10 балл.

4- тапсырма. Мәтінді түсініп оқып, тапсырманы орындаңыздар.

Әр соғыс майданындай, Маңғыстау мұнай майданының да өзінің маршал, генералдары, полковник, лейтенанттары, солдаттары болды. Ал біздің сөз еткелі тұрған кейіпкерлеріміз — оның маршал, генералдары, полковниктері де емес, қатардағы солдаттары мен ортан қолдай өндіріс командирлері.

Әрине, Маңғыстауда ешкім қан төгіп, жау қолынан шаршы метр жер аламын деп жанталасқан емес. Бірақ Каспий теңізінің солтүстік-шығыс аймағын алып жатқан, солтүстік - шығысында Үстіртке жеткен, ал оңтүстігінде Қарабұғазбен шектескен, мол сулы бір өзені жоқ тек жусан, ақселеу, бұйырғын, ебелек өскен сонау шөлейт, құмайты, сортаң жапан даланы игеру совет адамына ешбір соғыс майданынан кем тимеген. Ұлы дала өзінің ен байлығын, әрбір шаршы метр жерін орасан қиындықпен берген. Сондықтан да бұл арада бір кезде басталған мұнай тартысын Маңғыстау майданы деп атадық...

Бұл өлкенің адамдары сонау ерте заманда түйе бағып келген. Түйенің еті, сүті — қорегі, тері-терсегі, жүн – жұрқасы — киімі, көшсе — көлігі, жауға аттанса— мінері болған.

Көне заманда бұл арада сонау Солтүстік мұхитпенен ұштасқан Сармат теңізі болған. Көл тартылса – қарасу, дария тартылса өзен қалады. Сол тартылған Сарматтан Каспий теңізі қалған.

Бұл бір ғажап өлке! Асты лықылдаған су, үсті күн жеп, жел суырған су жетпей әбден қаңсыған, қартайған кәрі шалдың бетіндей әжім-әжім боп қатпарланып кеткен өңсіз кеңістік! Қысы қақыраған суық, жазы шыжыған ыстық. Сол қаттырақ жел тұрса, алай-түлей боран. Құмды боран, шаңды боран. Осындай бір заманда құлан мен киік жортқан, кесіртке жүгіріп, тасбақа мен жылан жылжыған сұрғылт даланы ежелден жайлап келген қазақ елінің жаны қандай сірі десеңдерші!

Тапсырма.

Түйенің еті, сүті — қорегі, тері-терсегі, жүн – жұрқасы — киімі, көшсе — көлігі, жауға аттанса— мінері болған» деген сөйлемнің мәнін ашыңыздар. Өнімдерді диаграммаға салып, әрқайсысына сипаттама беріңіздер.

Бағалау дескрипторлары:

- Мәтіннің мазмұнын түсінеді; 5 балл
- Сөйлемнің мәнін ашады. 10 балл
- Диаграммаға түсіріп, өнімдерге сипаттама береді. 10 балл

5 -тапсырма: Мұнайды өңдеу туралы қосымша ақпаратпен танысып, постер құрыңыздар

Бағалау дескрипторы:

- Қосымша ақпараттарды оқиды – 10 балл
- Ақпарат бойынша постер құрастырады. 10 балл

XVI Бөлім. Тіл. Өнер. Әдебиет.

29-сабақ.

Тақырып: Екі тілді білген – екі адам. Қазақ тілі – қандай тіл? Шешендік сөз өнері. Бағалау критерийлері:

1. Мәтіндердегі күрделі сөздер мен терминдердің жасалу жолын анықтайды.
2. Сөз әдебі мен сөйлеу этикеті формаларын орынды қолданады.
3. Мәтін мазмұны бойынша монолог және диалог құрайды.

Талқылау сұрақтары:

1. Достарыңызбен қай тілде сөйлесесіздер?
2. «Сөйлеу мәдениеті» дегенді қалай түсінесіздер?
3. Достарыңыз сөйлеу кезінде тіл тазалығын қаншалықты сақтайды?

Түсіндірме сөздік:

Етек алу – кең тарау

Құлаққа түрпідей тию- сөзі өрескел естілу

Сөз айту сазы – дауысы, әуені

1-тапсырма. Төмендегі мәтінді түсініп оқыңыздар. Ғалым қандай мәселені көтеріп отыр?

Атақты түркітанушы академик В.В.Радлов XIX ғасырдың екінші жартысында: «Қазақтардың тілі әуезді де әсем, шебер де шешен, әсіресе, сөз сайысына келгенде олардың алғырлығы мен өткірлігі, тауып сөйлейтін тапқырлығы таң қалдырады... Кез келгені, тіпті оқымаған қараңғы қазақ сөйлеп кеткенде, тілдің ондай күшін Еуропада тек француздар мен орыстардан байқаймыз... Ал қазақ әңгіме шерте қалса, сөздері мөлдір бұлақтан құйылып, жаныңа жайлы тиеді», - деп жазған.

Топ алдында ауызша сөз айтқанда, әрбір адам осындай жауапкершілікті сезінсе, ана тілін құрмет тұтуды ұлттық намысым деп санаса, қазақ тілінде жақсы сөйлеу қолдан келмейтін іс емес екен. Бүгінде ауызша сөйлеу кезінде қазақ тілінің табиғи заңдарын сақтамай айту етек алып барады. Әсіресе, диктор, комментатор, хабар жүргізуші, жергілікті тілші, журналист дегендердің сөздер жеке тұрғанда қалай дыбысталатын болса, солай айтып немесе мәтінде жазылған түрі қалай болса, солай оқып жатқандары құлаққа түрпідей тиеді.

Әрине, орфоэпиялық норманы, яғни сөйлеу актісіне сөздерді бір-бірімен үндестіріп, үйлестіріп айту заңдылықтарын білу, дұрыс қолдану жеке адамдарға байланысты. Сөз айту сазы құлаққа жағымды дикторлар жоқ емес.

Радио мен теледидар – тек хабар тарату мен көңілашар құралы емес, көпшілік қауымды ана тілін жақсы меңгеруге баулитын тәрбиеші іспетті көрнекі құрал. Сондықтан, радио, теледидар, баспасөз сияқты каналдар халқымыздың өнерінің алды – қызыл тілінің сөз қолдану мен сөзді дұрыс айту заңдылықтарын саналы түрде меңгергендігін қалаймыз.

Рабиға Сыздық.

Бағалау дескрипторлары:

- Мәтінді түсініп оқиды 10 балл
- Көтерілген мәселені анықтайды. 15 балл

2-тапсырма. Берілген тұжырымдардағы ойды дамытып айтыңыздар.

Тұжырымдар	1-дәлел	2-дәлел	3-дәлел
Сөйлеу мәдениеті тек тілшілерге, журналистерге ғана қажет.	Себебі, олар басқаларды талапқа сай сөйлеуге үйретеді.		
Еліміздің әрбір азаматы сөйлеу	Өйткені әрбір адам өз ойын анық, еркін		

мәдениетін қалыптастыру керек.	жеткізуі керек.		
--------------------------------	-----------------	--	--

Бағалау дескрипторлары:

- Тұжырымдардағы ойды дамытады 10 балл
- Өз ойы мен көзқарасын дәлелдейді. 20 балл

3-тапсырма. Берілген сөздерді қандай сын есімдермен ауыстыруға болады? Синонимдік қатарын беріңіздер.

Қызыл тіл, аталы сөз, киелі өнер, жақсы сөйлеу, құлаққа жағымды диктор.

Бағалау дескрипторлары:

- Берілген сөздерге синоним болатын сөздерді жазады 20 балл

Ойтаразы.

4-тапсырма. «Төрт сөйлем» тәсілін пайдаланып, мәтіндегі ақпаратты қорытындылаңыздар.

Пікір. Оқыған мәтін бойынша пікіріңізді бір сөйлеммен жазыңыз.

Дәлел. Өз пікіріңізді бір сөйлеммен дәлелдеңіз.

Мысал. Пікіріңізді өмірмен байланыстырып, мысал келтіріңіз.

Қорытынды. Тақырып бойынша қорытынды жазыңыз.

Бағалау дескрипторы:

- Ақпаратты жүйелеп, қорытынды шығарады. 25 балл

30-сабақ.

Тақырып:Қазақ поэзиясының сұлу сарайы. Ілияс Жансүгіров «Күй» поэмасы (үзінді)

Бағалау критерийлері:

- 1.Мәтінді тыңдай отырып, негізгі ақпараттарды қысқаша жазады
- 2.Көркем шығарманы басқа өнер туындыларымен салыстырады, тақырып ортақтығын анықтай алады.
- 3.Мәтіндегі ақпарат бойынша өзіндік пікір білдіреді.

Түсіндірме сөздік

Жорға еді маймаңдаған бақайшағы – шебер орындаушы

Аңырату – тамылжыту

Күңіренту – зар жылату

Күрілдету – күшті дыбыс шығару

Дүрілдету – ағызу

Талқылауға арналған сұрақтар

1. Күй сөзі қандай мағына береді?
2. Күйді кім шығарады?
3. Күйді қандай аспаптарда орындайды?
4. Қандай күйшілерді немесе күйлерді білесіздер?

1-тапсырма. Үзіндіні мәнерлеп оқыңыздар. Өлеңді оқу кезінде көз алдарыңызға кімнің бейнесі елестеді? Сипаттап жазыңыздар.

Қобызшы - Молықбай шал Матайдағы,
Матайда - Кенже, Тұңғат Сақайдағы.
Қазақта қобызшының қалғаны сол,
Жорға еді маймаңдаған бақайшағы...

Еңкейіп, екіндідей күні кеткен,
Жұқарып, нашарланып күйі кеткен.
Қобызшы ол «Ақкөбікті» аңыратқан,
Боздатып, «Бозінгенді» күңіренткен.

Қобызшы ол «Көк көбекті» күрілдеткен,
«Дүлдүлін Ерәлінін» дүрілдеткен.
«Оңсан мен Орманбеттің айрылғанын»,
«Жыласқан ноғай-қазақ» күйін шерткен.

Қобызшы ол «Қорамжанның» күйін тартқан,
Зарлы қыл қыр қиялын қиындатқан.
Қалыпты қолда қоңыр көне қобыз,
О баста сырмайлатқан, күміс шапқан...

Бағалау дескрипторлары:

- мәтінді түсініп оқиды	5 балл
- мәтіндегі негізгі ойды анықтайды;	5 балл
- Көздеріне елестеген бейнеге сипаттама береді	10 балл

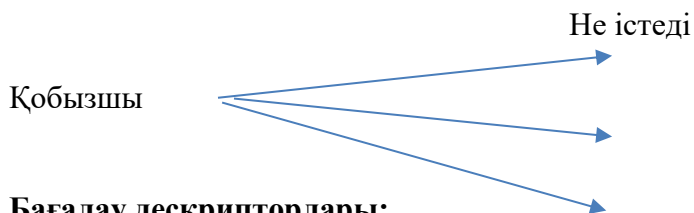
2-тапсырма. Тапсырмаларды орындаңыздар:

- 1) 3 тірек сөзді атаңыздар.
- 2) Үзінді кейіпкері кім?
- 3) Үзіндіде қандай күйлер аталды?
- 4) Күйшінің күй тарту шеберлігін әңгімелеңіздер.
- 5) Қобыздың үні қалай суреттелген?
- 6) Күйшіге баға беріңіздер.

Бағалау дескрипторлары:

- Үзінді бойынша берілген тапсырмаларды орындайды; 30 балл

3-тапсырма. Үзіндідегі етістіктерді пайдаланып, төмендегі сұраққа жауап беріңіз.

Бағалау дескрипторлары:

- Үзіндіден етістіктерді табады; 10 балл

4-тапсырма. Үзіндіден күрделі сөздерді тауып, жасалу жолдарын анықтаңыз.

Бағалау дескрипторлары:

- күйге қатысты күрделі сөздерді анықтайды; 10 балл
- олардың жасалу жолдарын түсіндіреді 5 балл

5-тапсырма. «Дербес пікір жазу» тәсілін қолданып, сабақ бойынша пікірлеріңізді жазыңыздар:

Өзіндік пікір (идея) – бір сөйлем

Дәлел- екі сөйлем

Өз пікірін айғақтайтын мысал – екі сөйлем

Өз пікіріне қарсы пікір – бір сөйлем.

Қарсы дәлелді жоққа шығаратын мысал - екі сөйлем.

Қорытынды - екі сөйлем

Бағалау дескрипторлары:

Мәтін мазмұнындағы негізгі ойды жазады. 20 балл

XVII Бөлім. Қоғамдағы жұмыссыздық мәселесі

31-сабақ

Тақырып: Жұмыс және табыс. Жұмыс табу – мәселе. Сан есім. Қоғамның әлеуметтік құрылымы. Кедейлік неден туады?

Бағалау критерийлері

1. Берілген мәтіннің стилін анықтап, құрылымы мен рәсімделуін нақтылайды.
2. Тақырып бойынша мәтінге жоспар құрады, әр тармақшаға қажетті негізгі және қосымша мәліметтерді жинақтайды.

Талқылауға арналған сұрақтар:

1. Еңбекті неліктен материалдық және рухани байлықтың көзі дейміз?
2. Еңбек адамның дамуына қалай әсер етеді?
3. Жұмыссыздық қандай себептерден туындайды?
4. Қалай ойлайсыздар, жаңа технологиялардың жұмыссыздыққа әсері бар ма?

1-тапсырма. (54 бет) Мәтінді түсініп оқыңыздар. Әр азатжолда айтылған ойды анықтаңыздар.

Тірек сөздер:

- ғылыми техника
- серпін
- қысқарту
- жұмыскер
- тіркелу
- алаңдау

Қазір еңбекпен айналысудың мөлшері мен құрамына ғылыми-техникалық революция ықпал ете бастады. Бұл, бір жағынан, жаңа салалардың дамуына серпін берсе, екінші жағынан өндірісті және қызмет көрсету саласының артуына әсерін тигізеді. Ғылым мен техника жетістіктерінің пайдасымен бірге зияны да айтарлықтай сезіле бастады.

Бүгінде өндірістердің барлығы автоматтандырылған. Мұндай техниканың дамуына байланысты адамдардың көпшілігі қысқартуға ұшырап, жұмыссыздар саны көбеюде. «2017 жылы әлемде 191 миллион адам жұмыссыз қалса, осы жылы 200 миллионға жуық адам жұмыссыз деп тіркелген. 2020 жылы 218 миллионға жетеді» деген болжам жасайды Халықаралық Еңбек ұйымы. Демек, жұмыссыздық қарқынды дамып келеді. Ал роботтар саудасы жылдан жылға 20 пайызға артып отыр. 2016 жыды 400 мыңдай өндірістік робот сатылса, қызмет көрсету аясы үшін 4,7 миллион робот сатылған. Cartnet сараптамалық агенттігінің болжамы бойынша, 2025 жылға қарай жұмыс орындарының үштен бір бөлігі осы роботтардың еншісіне тимек. «Сол жылдары шамамен 5 миллион адам жұмыссыз қалады», - дейді сарапшылар. Осыған алаңдаған әлем ғалымдары арасында Дүниежүзілік экономикалық форумда үлкен пікірталас туындаған-ды.

«Егемен Қазақстан» газетінен

Бағалау дескрипторлары:

- Мәтінді түсініп оқиды 5 балл
- Әр азатжолда айтылған айтылған негізгі ойды анықтайды 10 балл
- Көтерілген мәселеге баға беріп, өз көзқарасын жеткізеді 10 балл

2-тапсырма. Мәтіннен сан есімдерді тауып, семантикалық картада көрсетіңіз.

Сан есімдер	есептік	реттік	жинақтық	болжалдық	топтау	бөлшектік
	Неше? Қанша?	Нешінші? Қаншасыншы?	Нешеу?	Қай шамада? Нешеге жуық?	Нешеден? Қаншадан ?	Неше? Қанша? Қаншасы?
2017 жылы		+				

Бағалау дескрипторлары:

- Мәтіннен сан есімдерді анықтайды 10 балл
- Мағыналық түрлеріне қарай семантикалық картада көрсетеді 10 балл

3-тапсырма. Сөйлемдерді аяқтап жазыңыз.

1. Ғылыми техника жетістіктері ... .. .
2. Техниканың дамуына байланысты ... .. .
3. Роботтар саудасы ... .. .
4. Адамдардың зияткерлік жұмыстарын ... .. .

Бағалау дескрипторы:

- Сөйлемдерді аяқтап жазады 15 балл

4-тапсырма. (61- бет) Мәтінді түсініп оқыңыз және мазмұны бойынша бір-біріңізге сұрақтар қойыңыз.**Шағын және орта кәсіпкерлік – қоғамның тұрақты дамуының негізі.****Тірек сөздер:**

- кәсіп
- асырау
- дөңгелету
- жұмыспен қамту
- үлес
- азаматтық нысан

Шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту – Қазақстанның ХХІ ғасырдағы индустриалдық және әлеуметтік жаңаруының басты құралы. Дүниежүзілік банктің Doing Business рейтингісінің нәтижелері бойынша 2019 жылы Қазақстан алдыңғы жылмен салыстырғанда, өз позициясын 8 тармаққа жақсартып отырып, 189 елдің арасында 28 орынды иемденген. Бұл «Өнімділік -2020», «Бизнестің жол картасы 2020», «Жұмыспен қамту 2020», «Агробизнес 2020» секілді бағдарламалар арқылы кәсіпкерлікті қолдаудың және дамытудың кешенді шараларын жүзеге асырудың арқасында орн алды.

Шағын кәсіпкерлік – атадан балаға кәсіп болып келе жатқан отбасылық бизнес. Үлкен көлемде пайда әкелмесе де, ай сайын отбасын асырауға жететін материалдық қажеттілік әкеліп тұрады. Шағын кәсіпкерлікті дөңгелету арқылы әрбір отбасы өзін ғана асырап қоймайды, жанындағы адамдарды жұмысқа ала бастайды. Яғни, өзгелерге де жұмыс тауып беріп, жұмыспен қамту жағын шешуге септігін тигізеді.

Ортакәсіпкерлік дегеніміз – үлкен компания, бірлестік. Бұл мемлекеттің тікелей экономикалық жағынан өсуіне көмектеседі.

Ел экономикасы сыртқа тәуелді болмауы үшін, дамуы үшін шағын және орта кәсіпкерлік үлесі 50 пайыздан асуы керек. Бұл көрсеткіш елімізде әзірге төмен.

Шағын және орта кәсіпкерлік сауда, аяқкиім, зергерлік, қолөнер, қоғамдық тамақтану, азаматтық нысандар құрылысы, техника мен машиналарды ұсақ жөндеу, ауылшаруашылық салаларында шоғарланған.

«Алматы ақшамы» газетінен

Бағалау дескрипторлары:

- Маңызды ақпаратты ақпаратты анықтап, сұрақтар дайындайды. 10 балл
- Қарым-қатынасқа еркін түседі, бір-бірін тыңдайды, 10 балл

5- тапсырма. Мәтінде кездескен мына терминдерге анықтама беріңіздер.

Шағын кәсіпкерлік	Орта кәсіпкерлік	Азаматтық нысандар құрылысы

Бағалау дескрипторлары:

- Термин сөздердің мағынасын түсінеді 10 балл
- Термин сөздерге анықтама береді 10 балл

32-сабақ

Тақырып: Ыбырай Алтынсарин. «Атымтай Жомарт» әңгімесі. Қазіргі заманның атымтайлары.

Бағалау критерийлері:

- 1)Әдеби шығармада көтерілген әлеуметтік-қоғамдық мәселе жайында өзіндік пікір білдіреді.
- 2)Қажетті ақпараттарды орынды қолданып, көтерілген мәселе бойынша өз ойын дәлелдеп эссе жазады.

Түсіндірме сөздік

Есепсіз – өте көп

Дәулет – байлық

Кемшілікке салу – кем санау

Көңілге жел кіру – менсінбеу, тәкаппар болу

Кем-кетік – жарлы, кедей

Тұтыну – пайдалану

Талқылау сұрақтары:

1. Жомарт, кем-кетік деген сөздерді қалай түсінесіздер?
2. Синонимдік қатарын беріңіздер.
3. Жомарт адамға тән қасиеттерді айтыңыздар.

1-тапсырма. Әңгімені рөлге болып оқыңыздар. Қандай мәселе көтерілген?

Атымтай жомарт өзі есепсіз бай бола тұрып, күн сайын бір мезгіл үстіне ескі-құсқы киім киіп, отын кесіп, шөп тасып жұмыс қылады екен. Бір күні өзінің жақын, таныстары сұрады дейді:

- Жомарт, Құдай берген дәулетіңіз бар, ашқа - тамақ, жалаңашқа - киім, үйсіздерге - үй болдыңыз, сөйтіп тұрып өз басыңызды кемшілікке салып, жете алмаған жарлыша отын кесіп, шөп тасығаныңыздың мағынасы не? - деп. Жомарт айтты дейді:

- Төрт түрлі себеп бар. Әуелгісі, әдемі ат, асыл киім, асқан дәулетті өне бойы әдет етсең көңілге жел кіргізеді; сол желіккен көңілмен өзімнен терезесі төмен бейшаралардан жиреніп, көз салмай, кем-кетікке жәрдем беруді ұмытармын деп қорқамын. Екіншісі, бар бола тұрып мен жұмыс қылсам, мұның кемшілік емес екенін біліп, кейінгілер әбірет алсын деймін. Үшіншісі, күн сайын өз бейнетіммен таңнан бір-екі пұлға нан сатып алып жесем де бойыма сол тамақ болып тарайды, еңбекпен табылған дәмнің тәттілігі, сіңімділігі болады екен. Төртіншісі, Құдай Тағаламның берген дәулетін өзімсініп, тиісті орындарына жаратпай, көбісін өзім ішіп-жеп, өзім тұтынсам, мал берген иесіне күнәлі болармын деп қорқамын,- деді.

Ыбырай Алтынсарин

Бағалау дескрипторлары:

- Рөлге бөліп оқып, әңгіменің мазмұнын түсінеді 5 балл
- Көтерілген мәселені анықтайды 15 балл

2-тапсырма. Атымтай жомарттың жұмыс істеуінің себептерін сәйкестендіріп, ойды кеңейтіп айтыңыздар.

Себептер	Дәлелдер
Бірінші себеп	Күнәлі болу
Екінші себеп	Еңбектің дәмі
Үшінші себеп	Үлгі, өнеге болу

Бағалау дескрипторы:

- Атымтай жомарттың жұмыс істеу себептерін сәйкестендіреді 10 балл
- Өз ойларын айтып, көзқарастарын білдіреді 10 балл

3-тапсырма. Әлем әдебиетінде Атымтай жомарт секілді кейіпкерлер кездесе ме? Өздеріңіз оқыған орыс әдебиеті немесе әлем әдебиетінен мысал келтіріңіздер.

Бағалау дескрипторлары:

- Оқыған орыс немесе әлем әдебиетінен мысал келтіреді 10 балл
- Кейіпкерлерді Атымтай жомартпен салыстырады 10 балл

4-тапсырма. Берілген сұрақтар бойынша шығармаға өз көзқарастарыңызды білдіріңіздер.

- Шығарманың негізгі идеясы не?
- Шығармадан қандай әсер алдыңыз?
- Қандай мақалмен түйіндер едіңіз?

Бағалау дескрипторлары:

- Шығарма бойынша негізгі идеяларды анықтап, ақпараттарды жүйелейді 10 балл
- Мақал-мәтелдерді орынды қолданады 10 балл

5-тапсырма. «Дербес пікір жазу» тәсілін қолданып, Атымтай жомарттың сөзі бойынша өз пікірлеріңізді жазыңыздар:

Өзіндік пікір (идея) – бір сөйлем

Дәлел- екі сөйлем

Өз пікірін айғақтайтын мысал – екі сөйлем

Өз пікіріне қарсы пікір – бір сөйлем.

Қарсы дәлелді жоққа шығаратын мысал - екі сөйлем.

Қорытынды - екі сөйлем

Бағалау дескрипторлары:

Мәтін мазмұнындағы негізгі ойды жазады. 20 балл

XVIII Бөлім. Тәуелсіз еліміздің өткені мен келешегі.

33-сабақ

Тақырып: Дүкенбай Досжан. «Төрт патшаны көрген кейуана» (хикаят)

Бағалау критерийлері:

1. Көркем шығарманы тыңдайды, басқа өнер туындыларымен салыстырып, тақырып ортақтығына сипаттама жасайды;
2. Мәтін бойынша автор позициясын және көтерілген мәселеге қарым-қатынасын, тыңдаушыға ықпал ету тәсілін талдай отырып, негізгі ойды саралайды.

«Болжап көр» әдісі

Талқылау сұрақтары:

- Суреттегі тұлғалардың сабаққа қандай қатысы бар?
- Сабақта біз қай тақырыпты қарастырамыз?
- Тұлғаларға қатысты қандай да бір ақпаратты білесіз бе?

Түсіндірме сөздік:

Кейуана – жасы ұлғайған ана

Мүйіз салығы мен тұяқ салығы – 30 жылдары орын алған ашаршылық кезінде мал қырылса, малдың сүйегін, тұяғын, мүйізін өткізіп отырған салық түрі.

1-тапсырма. Мәтінді мұқият оқыңыздар. Негізгі ойды анықтайтын сөйлемді табыңыздар. Қалай ойлайсыздар, оқиғаның шындыққа қатысы бар ма? Өз ойларыңызды білдіріңіздер

«-Бісіміллә деп бастайын сөзімді!»

Мұны айтқан Жәмила анам еді. Алыста қалған жастығын, келіншек күнін көз алдына елестеткендей болып, үні іріп, тосылыққырап отырып қалды...

«Сонымен атам қазақтың өткен ғасырда басынан өткізген тауқыметін, қызыл төңкеріс дейсіз бе, ұжымға ұйысу дейсіз бе, одан берідегі аққалпақ көтерілісін, адам басы арзандаған қан-жоса қырғынды, Голощекин қол қойған мүйіз салығы мен тұяқ салығын, қаратабан жұтты, ашаршылықты, одан берідегі үндеместер үкідей үрпитіп бір түнде ұстап алып кететін зұлмат жылдарды тәспінің тасындай жіпке тізіп жазып жүрсіндер ғой...

Сендерше ұлы Отан соғысы, бізше гәрман соғысы басталар алдында, біраз жыл бұрын Сарыұлы Досжанның шаңырағына бұратылып түскен келіншекпін. Отағасын жасының орта жастан асқанын сылтау етіп соғысқа алмаған. «Екі тау арасында жатқан «Ынтымақ» колхозының жаны мен малына иелік етіңіз, тозып кетпесін, заманында облыс бәйгесінің алдын бермеген сәйгүлік ақалтеке тектілердің тұқымын сақтаңыз» депті...

Тылда да соғыстағыдан еш кемдігі болған жоқ. Елдегі некен-саяқ еркектер көктем шыға өгізге жер-ағаш, соқа тіркеп жоннан жер жыртады, ақ егіс салады, қыстың қамын жеп, шалғысын қайрап, өзен, бұлақ қабағынан шөп шабады. Өлгілердің бейнетінің ауырлығы сонша: сорғалаған тері жүзін жуып, ... белінен бел қалмайтын...

Біз болсақ, күніге желіге тізіп, жүзге жуық құлын байлаймыз, бұл дегенің күніге кемі - асауы бар, көнбісі бар, үрпісі шіреген жүз биені екі мезгіл сауып шығу деген сөз. Сауыншы аз. Жас әйелдер асау бие теуіп өлтіреді деп жылқышы ауылдан айналып

қашады. Әкең болса аттан түспей түздің шаруасымен жүреді: қарашаның сүмелегі саулаған күз күніндей қабағын ашпай ел жата оралады...

Дүкенбай Досжан. «Төрт патшаны көрген кейуана»

Бағалау дескрипторлары:

- мәтінді оқып, мазмұнын түсінеді 10 балл
- негізгі ойды анықтайды 10 балл
- өз ойларын білдіреді 10 балл

2-тапсырма. Мына тіркестердің мағынасын қалай түсінесіздер? Сөйлем құрау арқылы дәлелденіңдер.

Аққалпақ көтерілісі, қызыл төңкеріліс, қаратабан жұт, үндеместер үрпитіп бір түнде ұстап әкету.

Бағалау дескрипторлары:

- сөз тіркестерінің мағынасын ашады және сөйлем құрайды. 20 балл

3-тапсырма. Мәтінді оқыңыздар. Мазмұнын екі-үш сөйлеммен жеткізіңіздер.

Апта өте, ырғалып-жырғалып Мәскеуге апаратын пойызға отырдым. Үстімде аппақ қардай көйлек, енімнің көзі деп сандыққа тығып жүрген қынама қамзолды кидім. Әлгінің қос өңіріне алтын жіппен өңіржиек тіккен, түнемесі шамша жарқырайды. Басымда ақ жібек шашақты орамал, аяғыма ыңғайлы мәсі сұққан едім, «мәсі – ескіліктің киімі», -деп аупартком хатшысы қонышына зер салып тіккен шоңқайма кигізді. Қолымда өрмектен жаңа шыққан тоқыма қоржын. Аупартком хатшысы: «Қоржындағы мейіз, құрт, қауынқак, өзге де тәтті-құттыны төгіңіз, жолазықты шабаданға салыңыз, қазақы қоржынның бір басына Ленин, Сталиннің кітабын, келесі басына аудан көрсеткіштері жазылған қағазды салыңыз», - деп кеңес берді. Кейінше ойлаймын ғой: сонша алысқа көсемнің кітаптарын арқалап неге сорладым, аудан көрсеткіштерінің қаншалық қажеті бар еді... зіл қағазды екі иығым тесіліп көтеріп... барғанша — қағаз арқаладым, қайтқанша - қағаз арқаладым...

Дүкенбай Досжан. «Төрт патшаны көрген кейуана»

Бағалау дескрипторлары:

- мәтіннің мазмұнын түсінеді 10 балл
- негізгі ойды жеткізеді 10 балл

4-тапсырма. Мәтіннен ұлттық дүниетанымды көрсететін сөздерді тауып, оларға түсініктеме беріңіздер.

Киім-кешек, әшекей	Бұйымдар	Өнімдер

Бағалау дескрипторлары:

- ұлттық дүниетанымды көрсететін сөздерді табады 10 балл
- оларға түсініктеме береді 20 балл

Бөлім XIX Ұлттық театр – өнер ордасы 34-сабақ.

Тақырып:Қазақ театрының қайнары. Көсемше. Сахна – өмір айнасы. Ұлттық өнердің тарландары.

Бағалау критерийлері

- 1.Ғылыми және кәсіби мәтіндердегі күрделі сөздер мен терминдердің жасалу жолын анықтап, мәтін құрауда орынды қолданады;
- 2.Сөйлеу ағымындағы интонацияның құрамдас бөліктері: әуен, әуез, тембр, қарқын, кідірісті сөйлеу мәнеріне сай қолданады.

Қызығушылықты ояту Болжау.

Суреттер арқылы тақырыпты болжайды

«Миға шабуыл»әдісі

- 1.Театрға не үшін бару керек?
- 2.Театрда кімдер жұмыс істейді?
- 3.Театр неден басталады?
- 4.Қаладағы қай театрды болдың?

1-тапсырма. Мәтінді оқыңдар. Мәтін кім және не туралы анықтаңдар.

Иманжүсіптің толғауын төгілдірді
Таныстығымыз былайша басталды.

Өткен ғасырдың жетпісінші жылдары (ұмытпасам, 1974 жыл ғой деймін) болатын. Араласып жүретін Шаншар Манкеев деген азамат қонақ болып, шай ішуге үйіне шақырды. Үйіне кіріп келгенімде маңдайы жарқыраған, қою қара шашты, нұрлы жүзді жігіт қарсы ұшырасты. Бұрыннан көріп-біліп жүрген адамдардай емен-жарқын амандастық. Шаншар мені таныстыруға ыңғайлана бергенде: «Бұл кісіні танимын, телеарнадан «Халық қазынасын» жүргізеді. «Қымызханада» әнші жігіт Шөңгебайды ойнайды», – деп өнерден хабардар екенін аңғартты.

Нүрекеңмен танысқан кезде мен аз да болса атақ-абыройға ие болып, театрдың белді әртісі бола бастағам. Айтса айтқандай, телеарнадан үзбей беріліп тұратын «Қымызхана» атты сатиралық қойылым халыққа танымал еткен еді.

Ұзақ отырдық. Өнер жайында әңгімелестік. Төле бидің толғауын орындадым. Мұқият тыңдап отырған Нүрекең қайталап айтуымды сұрады.

Қатаған мен Сүйінбайдың айтысынан үзінді айттым. Нұрсұлтан Әбішұлы тағылымды толғауды соншалықты мән беріп тыңдады.

Нүрекеңе домбыра ұсындық, керемет даусы да бар екен. Ол кезде айтуға рұқсат етілмейтін, әлі ақталмаған Иманжүсіптің толғауын орындады.

Мен қалайша бұл елде тұрақтаймын,

Көлге біткен майысып құрақтайын.

Зорлық еткен кәпірдің талайларын

Бақыртып сабаушы едім лактайын,

– деген шумақтарды екпіндетіп, ерекше жігермен орындады. Бірнеше халық әндерін қоса шырқады. Осылайша елжандылығын, қайсарлығын танытты. Бабалар аманатын сол кездің

өзінде-ақ көкірегіне сақтап, соларды жүзеге асыруды алдына мақсат етіп қойған азамат екенін аңғартты.

«Мүмкіндік болса, Қарағанды қаласына келіңіз», деді маған кетерінде. Бір-бірімізге ризашылық білдіріп тарастық

Бағалау дескрипторлары:

-мәтінді оқиды 20 балл

-мәтінде кім және не туралы екенін анықтайды 20 балл

2-тапсырма.Қазақ театр өнері туралы тыңдаңыздар. Қажетті аргументтер мен сөз оралымдарын түртіп отырыңыздар.

https://www.youtube.com/watch?v=IX3ws7_JQKU

Қазақ жеріндегі алғашқы опера және балет театры

Бағалау дескрипторлары:

- қазақ театр өнері туралы тыңдайды. 10 балл

- қажетті аргументтер мен сөз оралымдарын түртіп алады 20 балл

3-тапсырма.«Суреттер сөйлейді»

Қазақ театр өнерінің саңлақтары туралы білетін ақпараттарыңмен бөлісіп, қазақ театр өнері туралы ойларыңды ортаға салыңдар.

Бағалау дескрипторлары:

- мәтін үзінділері бойынша болжам жасайды. 10 балл

- тиісті ақпаратты анықтайды. 10 балл

- суреттер бойынша болжам жасайды 10 балл

35-сабақ

Тақырып: Туризм тарихын білесің бе? Туризмнің түрі көп... Көсемше Бағалау критерийлері

1. Ғылыми және кәсіби мәтіндердегі күрделі сөздер мен терминдердің жасалу жолын анықтап, ауызша мәтін құрауда орынды қолданады;

2. Кәсіби бағыттағы түпнұсқа мәтіндерден қажетті ақпаратты анықтайды.

Қызығушылықты ояту.

Бөлім тақырыбын суреттер арқылы болжау: оқушылар өз ойларын сурет бойынша айтады, тақырыпқа болжам жасайды.

Өзара сұрақ, жауап арқылы қорытындылайды

Ережені еске түсірейік!

Көсемше

Көсемше деп негізгі қимыл– әрекеттің қалай; қайтып жасалатынын білдіретін етістіктің түрі аталады. Мысалы, қарқылдап(қалай?) күлді, күлімсірей(қалай?) қарайды, қасқайып(қайтіп?) тұра қалды, асықпай (қалай?) сөйлейді т.б.

Көсемше осы қызметте тұрғанда, өзінен кейін ешбір қосымшаны қабылдамайды.

Көсемшенің жұрнақтары:

– ып, -іп, -п: бар-ып, көр-іп, сана-п, сөйле-п т.б.

–а, -е, -й: сыз-а, қал-а, бер-е, көр-е, сана-й, сөйле-й, келме-й, барма-й, т.б.

–қалы, -келі, -ғалы, -гелі: қайт қалы, кет-келі, тұр-ғалы, кел-гелі т.б.

–қанша, -кенше, -ғанша, -генше: қайт-қанша, өт кенше, бол ғанша, біл-генше.

1-тапсырма. Мәтінді түсініп оқыңыздар. Мәтін мазмұнын түсіну мақсатында диалог құрындар. Мәтіндегі қарамен жазылған сөз тіркестерінің құрамына талдандар

Қазақстандағы туристік ресурстар

Қазақстандағы туристік ресурстарға – **туристік** қызмет көрсету нысандарын қамтитын табиғи-климаттық, тарихи, әлеуметтік-мәдени, сауықтыру нысандары, сондай-ақ туристердің рухани қажеттерін қанағаттандыра алатын, олардың күш-жігерін қалпына келтіріп, сергітуге жәрдемдесетін нысандар жатады. Олар мәдени-танымдық **экологиялық, спорттық, әлеуметтік**, діни т.б. туризм түрлеріне бөлінеді. Қазақстандағы туристік нысандар – Солтүстік Қазақстан аймағындағы Көкшетау, Бурабай, Баянауыл, Ерейментау, Шығыс Қазақстан аумағындағы Зайсан, Марқакөл, қазастандық Алтай, Оңтүстік Қазақстан жеріндегі Батыс, Солтүстік Тянь-Шань, Алтынемел таулары, Жетісу алабы, Батыс Қазақстандағы Үстірт, Мұғалжар, Каспий ойысы, Жайық өңірі, Орталық Қазақстандағы Қарқаралы, Қызыларай, Бектауата, Ұлытау, т.б. табиғи нысандар жатады. Сонымен бірге Алматы облысындағы ұлттық саябақтар мен қорықтардың туризмді **дамытуда** маңызы зор. Оларға Іле-Алатауы ұлттық саябағы, Түрген-Шамалған өзендері аралығындағы шатқалдар, Түрген, Есік, Талғар, Алматы, Қаскелең, Шамалған елді мекендері жатады. Алтынемел, Көкшетау, Бурабай ұлттық саябақтарында туризмді дамыту мемлекет тарапынан қолдау тауып, дамып келеді. Қазақстан аумағындағы 9 мемлекеттік қорықтарында ғылыми экологиялық туризмді дамытудың алғы шарттары қалыптасқан.

Тарихи-археологиялық ескерткіштердің туристік-экскурсиялық сапарлардағы орны ерекше.

Археологиялық ескерткіштердің кез-келген нысандары туристік-экскурсия жұмыстарында маңызды орын алады. Соның ішінде Жетісудағы Сақ қорғандары, Талхиз қалашығы, Оңтүстік Қазақстандағы

Отырар, Сайрам, Батыс Қазақстандағы Сарайшық т.б. көне қалалардың орнына туристердің қызығушылығы мол. Археологиялық-тарихи ескерткіштердің қазірге дейін жеткен нысандарының ішінде қорғандар мен мазарлардың маңызы зор.

Қола дәуір ескерткіштеріне жартастағы **петроглифтерді** атауға болады. Оларға әйгілі бірегей ғибадатханалар: Аңырақай тауының Таңбалы сайындағы, Көксу өзеніндегі Ешкіөлмес ғибадатханасы, сондай-ақ Шолақ, Кіндіктас, Баянжүрек тауларындағы тастағы суреттер жатады. Біздің дәуіріміздегі III-VI ғасырлардан қалған сақ қорғандары, Бесшатыр қорымындағы жерлеу камерасы және сақ әскері киімін киген «Алтын адам», 2001-2002 жылдары Шығыс Қазақстан облысы Қатонқарағай ауданының Берел қорғанында табылған «Сақ патшайымы» археологиялық туристік нысандарға жатады. Ортағасырлық Түркістан, Отырар, Тұрбай, Құлан, Мерке, Талхиз, Жаркент қалалары т.б. елді мекендер қазіргі туристік нысандар болып табылады. Түркістан – қазақ хандығынан алғашқы астанасы. Онда Қожа Ахмет Иассауи кесенесі салынған, кесене іші мен айналасына қазақ мемлекетінің негізін қалаған Тәуке, Жәңгір, Есім, Абылай, Қазыбек би жерленген. Қазақстанда Отырар, Сарайшық, Сайрам т.б. ортағасырлық көне қалалар туристер үшін тартымды нысандар

Бағалау дескрипторлары:

- мәтінді оқиды 10 балл
- мәтін мазмұнын түсіну мақсатында диалог құрады. 20 балл
- мәтіндегі қарамен жазылған сөз тіркестерінің құрамына талдау жасайды 10 балл

2-тапсырма. Қазақстандағы туристік нысандарды топтап, кластер толтырыңыздар

Бағалау дескрипторлары:

- Қазақстандағы туристік нысандарды топтап, кластер толтырады 30балл

3-тапсырма. «Қазақстанның туризмдік әлеуеті» тақырыбына ой-пікіріңді көсемше оралымды сөйлемдерді қатыстыра отырып жеткізіндер

Бағалау дескрипторлары:

- монолог құрады 20 балл
- мөсемше оралымды сөйлемдерді орынды пайдаланады 10 балл

36-сабақ

Тақырып: Сәкен Сейфуллиннің «Көкшетау» поэмасы.

Бағалау критерийлері

1. Көркем шығарманы тыңдап, басқа өнер туындыларымен салыстырып, тақырып ортақтығына сипаттама жасайды;
2. Көтерілген мәселе бойынша мәтіндерді тыңдайды және салыстырады, өз ойын жеткізеді.

Поэма — эпостық жанрдың бір түрі; белгілі бір оқиғаны, адам тағдырын, заман шындығын эпикалық не лирикалық үлгідегі өлеңмен сипаттайтын көлемді поэтикалық шығарма. Поэма көбіне сюжетке құрылып, кейіпкерлердің қарым-қатынасын, тартыс-таласын, күйініш-сүйініш, мінез-құлық, іс-әрекеттерін суреттейді.

...Сәкен Сейфуллин – қазақ кеңес поэзиясының көш бастаушысы, көркемдік жетекшісі.

(Е.Ысмайылов)

Көкшетау жерінің сұлулығын жырға қосқан ақындарымыздың бірі- Сәкен Сейфуллин. Сәкен– лирик ақын. Табиғат тақырыбына арнаған туындылары жетерлік. «Көкшетау» поэмасы 1929 ж. жарық көрді. Поэма 4 бөлімнен, 47 тараудан құрылған. Ақын Көкше аңыздарының ішіне «Жеке батыр», «Бурабай», «Оқжетпес», «Жұмбақтас» туралы әңгімелерді бөліп алады. Бұл аңыз әңгімелер Көкшетаудағы бірнеше жерлердің жоғарыдағы аттарға ие болуы жайын шертеді. «Жеке батыр» тауының аты қарауылда тұрған батырдың қалғып кетуімен байланысты туса, «Бурабай» сол көлді мекен еткен ақ бас бура тарихымен байланыстырылады.

1-тапсырма. Ой қозғау.

<https://www.youtube.com/watch?v=MbOlb9C3ndM>

(Ұ) Рамазан Стамғазиевтің орындауындағы «Көкшетау» әнін тыңдап, сұрақтарға жауап беру. Ән не туралы?

Автор Көкшетауды қалай суреттеді?

Қандай көңіл күйде болдың?

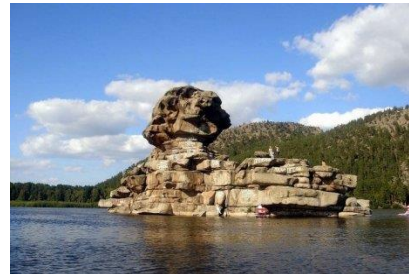
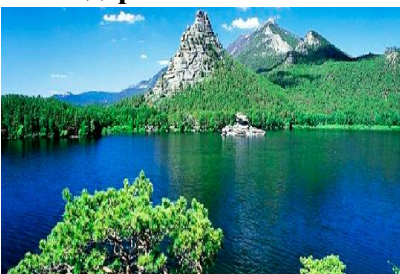
Ауасы дертке дауа дегенді қалай түсінесің?

Басына атсаң дағы оғың жетпес – деген жолдан не түсіндің?

Бағалау дескрипторлары:

- әнді тыңдайды. 10балл
- сұрақтарға толық жауап береді. 20балл

2-тапсырма. Ақындар жырлаған Көкшенің ғажайып табиғаты туралы қандай аңыздар білесіздер?

Бағалау дескрипторлары:

- Көкшенің ғажайып табиғаты туралы аңыздар жазады. 20балл

3-тапсырма. Сәкен Сейфуллиннің «Көкшетау» поэмасынан үзінді тыңдаңыз.

<https://www.youtube.com/watch?v=MbOib9C3ndM> (Рамазан Стамғазиевтің орындауындағы ән)

Бейнемәтінді пайдалана отырып, төркөздерге Көкшетау суретін сипаттайтын көркем сөздер мен сөз тіркестерін теріп жазыңыз.

	КӨКШЕТАУ	

Бағалау дескрипторлары:

- әнді тыңдайды. 10балл
- кестені толтырады. 10балл

4-тапсырм.Өлеңді екінші рет тыңдап, бос орындарға қажетті сөздерді жазыңыз.

Көкшетау

_____ сұлу Көкшетауы.
Дамылсыз сұлу бетін жуған жауын.
Жан-жақтан ертелі-кеш _____ келіп,
Жүреді біліп кетіп есен-сауын.
_____ Көкшетаудың саясында,
Әрқайсы алтын кесе аясында.
_____ дертке дауа, жұпар иісті
Көкірек канша жұтса, тоясың ба?
Ырғалған көкке бойлап _____,
Қасында көк желекті әппақ _____,
Жібектей желмен шарпып төңіректі,
Балқытып мас қылады иіс майы.
Қарағай биік _____ қиялаған.
Еш адам оны барып қия алмаған, -
Шаңқылдап тау жаңғыртып, _____ қонып,
Жалғыз-ақ көк _____ ұялаған.
Көкпеңбек шың басынан мұнар кетпес,
Басына атсаң-дағы _____ жетпес.
Бір жұтсаң Көкшетаудың жұпарынан,
Өлгенше _____ құмар кетпес.
Сары алтын Көкшетаудың ерте-кеші,
_____ мен күн сүйіскендей еркелесіп,
Суретті шежіресі өткен күннің,
Сілекей ағызады ертегісі.
Талай сыр ертегіні _____ айтады,
Ызындап таудан соққан _____ айтады.
Сырласып сыбырласқан жапырақтар,
Күндіз-түн күңіренген _____ айтады.
Толғанып төмен қарап шал айтады,
Тамсанып-таңырқанып бала айтады.
Тау-тасты тұнжыраған куә қылып,
От басы қатын-қалаш - бәрі айтады.

Ертегі болмаса да хатта қалған,
Аузында шежіренің қартта қалған.
Қарттардың баян қылған әңгімесін
Есіткен кейінгілер жаттап алған.

Қажетті сөздер:

*Қайың, көл, қаршыға, тау, көкірегіңнен, ел, тау, сексен кө, бұлттар, шыңға, оғың, қарағайы,
Арқаның, ауасы, шыңды*
Автордың негізгі ойы қандай?

Бағалау дескрипторлары:

- бос орындарға қажетті сөздерді жазады.10балл
- автордың негізгі ойын анықтайды.20балл

XXI Бөлім. Әлемдегі ерлер мен әйелдердің құқықтары мен теңдігі
37-сабақ

Тақырып: Әкеге қарап ұл өсер... Үстеудің мағыналық түрлері. Отбасын құру. Үстеудің мағыналық түрлері

Бағалау критерийлері

1. Үстеудің мағыналық түрлерін нақтылайды, мысалдар келтіреді.
2. Үстеудің мағыналық түрлерінің стильдік ерекшеліктеріне сай қолданылуын түсіндіреді.

Сабақ тақырыбын анықтау үшін келесі сұрақтар қойылады:

- Суретте не бейнеленген?
- Бақытты отбасы деген не?
- Отбасы мүшелерінің міндеттері қандай?

Сабақтың мақсатын айтылады.

1-тапсырма. Мысалдарды оқып, үстеудің мағыналық түрлерін ажыратып жазыңыз.

онша, сонша, оншалық, соншалық	бүгін, кеше, ертең, кеше, ертелі-кеш, анда-санда,	ең әбден, ылғи, тіпті, тым, жоқ, нық, мүлдем	жоққа, босқа, құрбосқа, бекерге	ілгеріде, әрде, кері, жоғары, төмен, жолшыбай	әдейі, жорта, қасақана	екеулеп, он-ондап, көп-көптен, топ-тобымен, рет-ретімен, үйді-үйіне	бірден, тез, жылдам, бірте-бірте

Бағалау дескрипторлары:

- мағыналық түрлерін анықтайды; 20 балл

2-тапсырма. Берілген мәтінді оқып, кестені толтырындар:

Ұлжан Алшынбайдікіне көп қазына әкелді. Келген жылқы, түйеден басқа, жырттыстың бұл-матасының өзі екі үлкен атанға артылып келіп еді. Оның ішінде келінге жасау тігілетін батсайы, мақпал, манат, дүрия, шағи бөлек салынған. Бірер сандық осы қымбаттарға толы болса, өзге теңдері құда-құдағилар сыбағасы. Шапан, кемзал, көйлек, шаршы және толып жатқан ырымдар бойынша төленетін сый-сипат. Қалыңмал басы Алшынбайдың өзіне арналған кесек күміс бесік жамбы. Бұл ілу деп аталып еді. Екі жаққа да мәлім ілу киітке орай.

Осыдан он жыл бұрын Алшынбай аулына Құнанбай кеп құда түсіп, Ділдәны Абайға айттырған уақытта, бас құда Құнанбайға киіт деп, Алшынбай аулы күміс тартқан. Ол күмістің аты - тайтұяқ, мына бесік жамбыдан кіші еді. Тегінде есептесіп келсе, әдет бойынша, ілу мен киіт құн жағынан қаралас болатын. Бірақ Құнанбай оны есептемей, Алшынбайға өз бергенінің дәл өзін жібермепті.

Құда, құдағи келген күні түнде-ақ барлық кең жазық сый құдалардың қандайлық, мырзалықпен келгенін біліп қалған. Сол түннің өзінде Алшынбайдың барды аямай, мырзалыққа мырзалық орай етіп көсілетіні мәлім болған. Құдағи мен күйеулерге арналып, үш үлкен аппақ үйлер оңашарақ тігілген екен.

Сол үйлердің қонақасысы: қысырдың семіз тайынан, құнан қой, ту қойлардан, үйіткен марқадан басталды. Алшынбай Ұлжан отырған үйдің есігін аштырып, тысқа семіз асау құла тайды көлденең ұстап тұрып, қонақтардан бата тілетті.

Абай мен Ербол және үш жігіт аттарынан түсіп, қарсы алушы қыз-келіншектерді тосып қалды.

Тақырыбы	
Идеясы	
Кейіпкерлері	1. 2. 3. 4.
Негізгі сюжеттері	1. 2. 3. 4

Бағалау дескрипторлары:

- Мәтінді оқиды ; 10 балл
- Мәтіннің тақырыбын анықтайды ; 10 балл
- Мәтіннің тақырыбын анықтайды ; 10 балл
- Мәтіннің тақырыбын анықтайды ; 10 балл
- Мәтіннің тақырыбын анықтайды ; 10 балл

3-тапсырма.Мәтін мазмұнына қатысты лексикалық бірліктерді жинақта.

Үйленуге қатысты сөздер	Әдет-ғұрыпқа қатысты сөздер	Төрт түлікке қатысты сөздер	Туыстық қатынастарды білдіретін сөздер

Бағалау дескрипторлары:

- мәтін мазмұнына қатысты лексикалық бірліктерді жинақта; 30 балл

38-сабақ

Тақырап: Мұхтар Әуезов «Абай жолы» романы

Бағалау критерийлері

1. Әдеби шығармада көтерілген әлеуметтік-қоғамдық мәселеге баға береді, көтерілген мәселе бойынша өз ойын дәлелдеп эссе жазады
2. «Абай жолы» романының үзінділерінен ақпараттық-маңызды фрагменттерін анықтап, мәтін құрастырады.

1-тапсырма.

Оқушылар «Абай жолы» роман-эпопеясын қандай ұғымдармен байланыстырасыз? Ойыңызды 10 ұғыммен байланыстырыңыз.)

Мысалы: М. Әуезов, Абай өмірі, Тоғжан, Құнанбай сұлтан, аналар әлемі, ақын қонақтар, әлеуметтік тартыс, салт-дәстүрлер, жер дауы, Қодар мен Қамқа

Бағалау дескрипторлары:

- «Абай жолы» роман-эпопеясына қатысты ұғымдарды жазады. 10 балл.

2-тапсырма. Екі мәтіндегі кейіпкерлердің «замандастары» тұрғысынан екі мәтіннің ортақ мәселелерін, ұқсастықтарын тауып, баға беріндер.

Мәтін 1

«Абай жолы». Қайтқанда.

Келіні Қамқа мен Құтжан арасының тәттілігі өзгеше еді. Бұл бейшара жетім қыз екен. Құтжан сонау алыстағы Сыбан ішіндегі нағашыларын іздеп барып, содан алып қашып келген. Бұнда да артына оралар, ие шығар туыс жоқ. Сондықтан ба, әйтеуір Қамқа Құтжан мен осы үйдің тілеуіне бар ынтасымен құлаған еді. Қодар соны танып, Қамқаны дәл өз ішінен шыққан Құтжаннан бірде-бір кем сүйген емес. Оның да, бұның да тең ортақ әкесі болды.

Мәтін 2

Джек Лондон «Әйел қырық жанды»

— Пассук! Еркек атымен біреу оттың жанында мырс-мырс жылап жатқанда, ол таң атпай тұрып бізге тамақ дайындап, сосын маған иттерді жегуге көмектесіп, ал кешкісін жатар орынды дайындап, әйтеуір, күні бойы бір дамыл таппайды. Егер иттеріміз аман жүрсе, бұл тек Пассуктың еңбегі. Өйткені иттердің алдына шығып ұлпа қарды шаңғымен таптап отыратын да — көбінде Пассуктың өзі болатын. Пассук... не десем екен сендерге! Ол уақытта бұның бәрін мен солай болуға тиіс деп қабылдайтынмын және басқадай ойдауға құлқым да жоқ-ты: басым басқада жүреді, екіншіден — жаспын, әйелдер жөнінде де өте аз білемін. Тек кейін сол күндерді еске алғанда ғана кезінде менің қандай әйелім болғанын біліп, талай-талай бармақ тістедім ғой...

3-тапсырма. Екі мәтіндегі кейіпкерлердің «замандастары» тұрғысынан екі мәтіндегі жағдайдың айырмашылығы мен ерекшеліктерін табыңдар.

4-тапсырма. Қазіргі заман адамы позициясынан қарап, екі мәтіндегі жағдайдың айырмашылығы мен ерекшеліктеріне баға береді.

Бағалау дескрипторлар:

- берілген мәтіндерді түсініп, салыстырады; 20 балл
- мәтіндердегі негізгі әлеуметтік-қоғамдық мәселелерді анықтайды; 20 балл
- әлеуметтік-қоғамдық жағдайға баға береді; 20 балл
- бүгінгі күнмен салыстырып, пікірлерін толыққанды жеткізеді; 20 балл
- өзгелердің пікірін құрметтейді. 10 балл

39-сабақ

Тақырап: Мұхтар Әуезов «Абай жолы» романы

Бағалау критерийлері

1. Әдеби шығармада көтерілген әлеуметтік-қоғамдық мәселеге баға береді және қазіргі замандағы әлеуметтік мәселерді салыстыра отырып, кесте құрастырады.
2. «Абай жолы» романының үзінділерінен ақпараттық-маңызды фрагменттерін анықтап, жинақы мәтін құрастырады.

Эпопея дегеніміз не? Сұраққа жауап беріңдер.

Эпопея-бүкіл бір дәуірді кеңінен қамтып бейнелейтін кеңтысты, сан-саналы эпикалық шығарма.

1-тапсырма. «Сөйлемімді аяқта»

1. Мұхтар Әуезов қазіргі .... Абай ауданындағы Бөрілі деген жерде дүниеге келген.
2. Мұхтар бала кезінде атасының үйретуімен ... таниды.
3. ... Әуезов өзінің тұңғыш көлемді туындысы "Еңлік-Кебекті" жазды.
4. Аса терең, мәнді шығарманың бірі – ...
5. ... - Мұхтар Әуезовтың әлемге әйгілі тарихи романдар топтамасы - қазақ халқының тұңғыш эпопеясы.

Бағалау дескрипторлары:

- көп нүктенің орнына қажетті мәліметтермен толықтырады. 20 балл

2-тапсырма. «Абай жолы» роман эпопеясы туралы не білеміз?

Берілген деректер бойынша кластер құрастырып жазыңдар.

Әуезов алғашқыда романға «Телғара» деген ат бермек болды. Автордың алғашқы мөлшерлеуінде роман 3 кітаптан құралмашқы болатын. Алайда жұмыс барысында оның шеңбері кеңейе түсті. Әуезов алғашқыда екі кітаптан тұратын «Абай», одан кейін мұның жалғасы болып табылатын «Абай жолы» романын жазды. 1- кітабы: 1942 жылы, 2- кітабы: 1947 жылы, 3- кітабы: 1952 жылы, 4- томы 1956 жылы жарыққа шықты. «Абай жолы» дүние жүзі халықтарының 116 тіліне аударылған. 200 томдық «Әлем әдебиеті кітапханасы» топтамасында екі том болып табылды

Бағалау дескрипторлары:

- берілген деректер бойынша кластер құрастырады. 20 балл

3-тапсырма. «Абай жолы» романы бойынша бес жолды өлең құрастырыңдар.

Бағалау дескрипторлары:

- «Абай жолы» романы бойынша бес жолды өлең құрастырады. 20 балл

4-тапсырма. Бейнебаян бойынша кестені толтырыңдар.

Бағалау дескрипторлары:

- Бейнебаянды тамашалайды. 10 балл
- тақырып бойынша сызба-кесте толтырады. 30 балл

40-сабақ

Тақырып: «Жастар мәселесінің түйткілдері».

Бағалау критерийлері

1. Ғылыми және кәсіби мәтіндердегі күрделі сөздер мен терминдердің жасалу жолын анықтап, ауызша мәтін құрауда орынды қолданады;
2. Ғылыми және кәсіби мәтіндерге сүйеніп, монолог, диалог құрастыра алады.

1-тапсырма. <https://www.youtube.com/watch?v=RO17-EvRsug> видео тамашалайды. Ой қозғау. Сұрақтарға жауап беріндер.

Қазақстандық жастардың мәселесі қандай?

Қазіргі қоғамда қандай жаман әдеттер бар?

«Субмәдениет», «мәңгүрт» деген сөздерді естідің бе?

Ол сөздер қандай жағдайда пайдаланылады?

Бүгін сабақтың тірек сөздері

Нашақор-есірткі қабылдайтын адам

Қамсыздандыр – жағдай жасау

Мәңгүрт – ақылынан айрылу

Субмәдениет – төменгі мәдениет

Бұзақы – тәртіпсіз, тәрбиесіз адам

Түйткіл – дабыл қағу

Бағалау дескрипторлары:

- видео тамашалайды. 10балл
- сұрақтарға жауап береді. 20балл

Оқылым.

Дені сау жастар – мемлекеттің болашағы. Сондықтан жастардың денсаулығын сақтауға көп көңіл бөлінеді.

Жастардың денсаулығына кері әсер ететін факторлар бар. Олар темекі шегу, спирт өнімдерін ішу, нашақорлық сияқты әдеттер жатады. Мұндай жаман әдеттер отбасына да, бүкіл қоғамға да үлкен қасірет әкеледі. Спирт өнімдері жастардың денсаулығы үшін ғана емес, бүкіл ұлттың болашағына апат әкеледі. Әлеуметтік зерттеулер ересектер тұрмақ, 12 жастан асқан жасөспірімдер арасында темекі шегу әдеті кең тарағанын көрсетті. Елімізде 4,5 миллионға жуық азаматтың темекі шегетіні анықталған. Темекіні көп шегу өкпе ауруларын тудырады. Мамандардың айтуы бойынша, жыл сайын республикада 300 адам нашақорлықтан қайтыс болады екен. Қазіргі ресми санақ бойынша 54 мыңға жуық нашақор тіркеуде тұр. Жеке гигиенаның сақталмауынан нашақорлар жазылмайтын түрлі ауруға шалдығады, мүгедек болады. Ішімдік пен нашақорлық жастарды бұзақы, мәңгүр болуы итермелейді. Мұндай түйткілдерді жою үшін әлеуметтік қамсыздандыру жұмыстары жүргізіледі.

Жастар арасындағы түйткілді мәселелердің бірі – түрлі субмәдениетке еліктеу. Латын тілінен аударғанда, субмәдениет «астынғы мәдениет» дегенді білдіреді. Субмәдениет жастардың еліктеуінен туады. Олардың ерекшелігі киімдері мен келбетінде: кейбіреуі металл тағылғын қара киім киеді; Кейбіреуі көзін де, шаш – тырнағын да қап – қара етіп бояп, беттеріне аппақ гримм жағады; енді біреуі шаштарын жалбыратып, түрлі түсті бояумен бояйды. Олардың сыртқы бейнесі ғана емес, өздерін ұстауы, сөйлеуі де өзгеше болады. Көбінесе жаргонмен сөйлейді. Мұндай ортада көбінесе жастарды жаман әдетке

итермелейтін әрекет көп болады. Оларды нашақорлық пен бұзақылыққа, қылмыс жасауға, мәңгүрттікке итермелейді. Сондықтан Батыс елдерінен келген бөтен мәдениетке еліктемей, дәстүрлі мәдениетті дамыту керек.

А. Асқар

2-тапсырма. Мәтінді тыңдап, сұрақтарға жауап беріңіздер.

1. Жастар арасында қандай мәселелер бар?
2. Ішімдік пен нашақорлық жастарды неге итермелейді?
3. «Субмәдениетке еліктеу» дегенді қалай түсінесіздер?
4. «Мәңгүрт» деген сөздің мағынасын қалай түсіндіңіздер?
5. Мемлекет тарапынан жастарға қандай көңіл бөлінуде? Еліміздің болашағы – жастар.

Сондықтан да ерекше көңіл бөлінеді.

6. Ішімдік пен нашақорлық жастарды неге итермелейді? Жастарды бұзақылыққа, мәңгүрттікке итермелейді.
7. «Субмәдениетке еліктеу» дегенді қалай түсінесіздер? Сыртқы бейнесінің өзгеруі ғана емес, өздерін ұстауы, сөйлеуі де өзгеше болады.
8. «Мәңгүрт» деген сөздің мағынасын қалай түсіндіңіздер? Өзіне өзі есеп бермейтін, ақылынан айырылған адам.

Бағалау дескрипторлары:

- мәтін мазмұнын түсінеді; 10балл
- қажетті ақпаратты тиімді қолданып, сұрақтарға жауап береді. 20балл
- сын есім сөздердің синонимдік қатарын қолданады; 10балл

3-тапсырма. Мәтінге сүйеніп, жастардың денсаулығына әсер ететін факторларды жазыңдар.

Бағалау дескрипторлары:

- мәтінге сүйеніп, жастардың денсаулығына әсер ететін факторларды жазады. 10балл

Ережені еске түсірейік!

Демеулік шылау

- Сұраулық демеуліктер : -ма (-ме, -ба/бе, -па/пе);
- Күшейтпелі демеуліктер : -ақ, -ау, -ай, да/де;
- Нақтылық демеуліктер : -қой/-ғой, -ды/-ді
- Шектік демеуліктер : -қана/-ғана
- Болжалдық демеуліктер: -ау. -мыс/-міс;
- Болымсыздық демеуліктер : тұрсын, тұрмақ, тұрғай, түгіл. .

4-тапсырма. Берілген сөйлемнен шылаудың түрлерін анықтаңдар, қандай мағыналық реңк беріп тұрғанын түсіндіріңдер.

Кейбір жас адамдар түрлі субмәдениетке неге еліктейді?

Менің ойымша, кейбіреулері уақыт өткізу үшін еліктейді-ау. Ал кейбіреулері Батыс елдеріне еліктейді –міс. Субмәдениет қоғамды дамытпайды ғой. Мысалы, готтардың келбеті қорқынышты. Олардың түрі бала тұрмақ, үлкен адамдарды да шошытады.

Бағалау дескрипторлары:

- берілген сөйлемнен шылаудың түрлерін анықтаңдар, қандай мағыналық реңк беріп тұрғанын түсіндіреді. 20балл

41-сабақ

Тақырып: Жастар мәселесінің түйіткілдері. Демеулік шылаулар Бағалау критерийлері

1. Мәтіндегі негізгі ойды анықтап, көтерілген мәселеге баға береді, өзіндік көзқарасын жеткізеді.
2. Қажетті ақпараттарды орынды қолданып, көтерілген мәселе бойынша эссе жазады.

1-тапсырма. Жастар деген кім? Тәуелсіз елдің жастары қандай болуы керек?

Бағалау дескрипторы:

- сұрақтарға жауап береді – 10 балл
- кластер толтырады – 10 балл

2-тапсырма. Мәтінді оқыңыздар. Әр азатжолдағы негізгі ойды анықтаңыздар.

Қазіргі жастар - бәсекеге қабілетті, жаңаша ойлайтын азат ойлы азаматтар. Олардың әрқайсысы - қайталанбас бірегей тұлғалар. Жаңа технологиялар қарыштап дамыған заманда олар кез келген іді ортаға жылдам бейімделуде. Жастар кез келген шынды, тіпті әлемді бағындыруға дайын. Ақылды да тапқыр, жас та бастамашыл қазақстандықтар өз идеяларын жүзеге асырып жатыр. Олар әлемге танымал режиссер, ғалым, дизайнер болуда. Робот тех-никасын зерттеп, керемет фильмдер түсіруде, әндер туындыларын жасап, теңдессіз идеяларды тудыруда.

Дамыту мен құлшыныс туғызу үшін мемлекет жастарға жан-жақты қолдау көрсетіп келеді. Тастардың алдында осының барлығын игеріп, өз әлеуетін тиімді пайдалану міндеті тұр. Өйткені еліміздің болашағы жастардың еңбекқорлығына, талап-тілегіне, арман-мұратына байланысты. Олар ата-бабамыздан мұра болып келе жатқан құндылығымызды, тарихи дәстүрімізді жаңғыртып қана қоймай, экономикасын, ғылымын да дамытуға, ел үшін еңбектенуге міндетті. Жастар еңбек жолына түскенде ғана қоғамын өрге бастыра алады. Отаншыл жастары болмаған елдің болашағы қараңғы.

Бағалау дескрипторы:

- мәтіндегі әр азатжолдың негізгі ойын анықтайды – 20 балл

3-тапсырма. Мәтін мазмұны бойынша сұрақтарға жауап беріндер.

1. Мәтін не туралы?
2. Елімізді бүкіл әлемге танытып жүрген қандай жастарды білесіңдер?
3. Жастардың рухани тұрғыда өсуіне бағытталған қандай жобалар немесе ұйымдар бар?

Бағалау дескрипторы:

- сұрақтарға жауап береді – 20 балл

4-тапсырма. Болашаққа жоспарыңыз қандай? Өз мақсатыңызға қалай жетесіз? Шағын мәтін жазыңыз.

Бағалау дескрипторы:

- Шағын мәтін жазады – 20 балл

Шылау сөздер

Шылау сөздердің лексикалық мағынасы жоқ, бірақ басқа сөз таптарымен тіркесіп, сол сөз таптарының мағыналарын толықтырады және айқындайды. Сөздерді, сөз тіркестерін және сөйлемдерді байланыстыратын сөз табы. Шылаулар сөйлем мүшесі бола алмайды. Шылау 3-ке бөлінеді:

1.жалғаулықтар: және, әрі, мен, да,де,та,те, болмаса, кейде т.б.

2. септеуліктер: үшін, сайын, туралы, арқылы, кейін, қатар, т.б.

3.демеуліктер: ма/ме, ба/бе, па/пе, қана, зой, тек, т.б.

5-тапсырма. Жастарға қолдау беретін үндеу мәтінін жазыңыздар (5-6 сөйлем). Шылауларды орынды қолданыңдар.

Бағалау дескрипторы:

- үндеу мәтінін жазады -10 балл
- мәтінде шылауды қолданады – 10 балл

XXIII Бөлім. Жаһандық мәселелер: көші-қон саясаты

42-сабақ

Тақырып: «Жаһандық миграция» деген не? Иммиграция – үздіксіз процесс. Көші-қон тарихы.

1. Мәтінді тыңдай отырып, негізгі берілген ақпараттарды жүйелейді;
2. Мәтіндерден сөздер мен термин сөздердің мағынасын түсіндіреді.

Талқылау сұрақтары:

«Көші-қон» деген сөзді естігенде көз алдарыңызға не келеді?

1-тапсырма. Мәтінді түсініп оқыңыздар. Сіздерге қандай ой салды? Көші-қон үдерісі неліктен жаһандық мәселе болып табылады?

Кеңес дәуірі кезіндегі Қазақстанда жүрген көші-қон үдерісі одақтық маңызы бар мәселелердің бір бөлігі ретінде қаралды Бірінші кезең. Кеңес үкіметі орнаған 1917-1918 жылдар және 1921-1922 жылдар. Бұл кезеңде ашаршылық орын алды. Сондағы ірі ерекшелік: жергілікті халықтың көші-қоны Қазақстаннан сыртқа қарай бағытталса, керісінше өзге ұлт өкілдерінің Қазақстанға көшіп-қонуы жалғасты. 1917-1918 жылдары Түркістанда орын алған ашаршылық қазақ-тардың қарама-қарсы бағыттардағы көші-қонын күшейтті. Сонымен бірге патша өкіметінің қазақ жерін отарлау саясатының нәтижесінде Қазақстанға өз бетінше көшіп-қонуға тыйым салынды. Соған қара-мастан, орыс, украин және т.б. ұлт өкілдерінің қазақ жеріне көші-қоны тоқтаған жоқ. Бұл кезеңде қазақтар халық құрамындағы артықшылық үлесін сақтап қалды. 1926 жылғы санақта қазақтар 58,5 пайыз болды.

Екінші кезең. 1926-1939 жылдар - кеңес дәуірі кезіндегі Қазақстанға көші-қонның қайтадан жандануы және Қазан төңкерісінен кейінгі көші-қонның қайта өрлеу кезеңі. Ұжымдастыру мен өндірістендіруге байланысты Ресейден көшіп-қонушылар патша кезеңіндегідей ағылып келіп жатты. Өндірістендіруге байланысты Түркісібке, Қарсақпайға, Қарағандыға Ресейден көші-қоншылар әкелінді. 1929 жылдан бастап саяси жазаланғандар, арнайы қоныстанушылар, бұрынғы кулактар келе бастады. Бұл кезеңде республикадағы қазақтардың үлесі 38 пайызға төмендеді. Ішкі көші-қонда тың жерлерді игеру көзделді. Мысалы, Қазақстанның оңтүстігіндегі Мырзашөлді игеру қарастырылды.

«Отан тарихы» журналынан

Бағалау дескрипторы:

-мәтінді оқиды- 10 балл

-сұрақтарға жауап береді – 20 балл

2-тапсырма. Мәтіннің тақырыбын, идеясын анықтап, көтерілген мәселелер бойынша 4-5 сұрақ дайындаңдар.

Бағалау дескрипторы:

- мәтіннің тақырыбын, идеясын анықтайды – 15 балл
- 4-5 сұрақ құрастырады – 15 балл

3-тапсырма. Түсіндірме сөздікті пайдаланып, берілген ұғымдарға анықтама беріңіз.

Көші-қон үдерісі	Ашаршылық	Отарлау	Ұжымдас тыру	Жер аудару	Антигумандық сипат	Репрессия	демобилизация	Ғаламдану үдерісі

Бағалау дескрипторы:

- берілген ұғымдарға анықтама береді – 25 балл

4-тапсырма. Мәтінді оқып шығыңыздар. Қай кездегі оқиғалар баяндалған? Мәтін бойынша хронологиялық кесте жасаңыздар.

1939-1945 жж	

Үшінші кезеңге 1939-1945 жылдар жатады. Бұл кезеңде Қазақ-стандағы көші-қонға әсер еткен негізгі фактор - Ұлы Отан соғысы және оның құрамдас бөлігі - Екінші дүниежүзілік соғыс. Мұнда саяси факторлар шешуші рөл атқарды. Осы кезеңдегі көші-қон қозғалысы антигумандық сипатқа ие болды. Адамзат тарихында болмаған ірі репрессиялар, мәжбүрлі, күштеп қоныс аударулар халықтарды этникалық белгісіне байланысты жер аударумен жалғасты. Соғыс жылдарында республикаға 1257,6 мың адам келіп, оның 20,3 пайызы Қазақстанды тұрақты мекен етіп қалды. Төртінші кезең - 1946-1959 жылдар. Соғыстан кейінгі демобилизация, отбасылардың бірігуі, халықшаруашылығын қалпына келтіру, жаңа өндіріс орындары (шикізаттық бағыттағы), көлік жолдарының түрлерін іске қосу, жаңа қалалар мен қала типтес поселкелердің құрылуы, ауылшаруашылықтағы реформалар, тың және тыңайған жерлерді игеру негіздегі көші-қондар. 1959 жылғы санақта жергілікті тұрғындар 29,7 пайызға кеміді. Қазақтар өз Отанында азшылық ұлтқа айналды. Шығыс Мал атын логикасы 19 Бесінші кезең - 1959 жыл. Қазақ тарихында «алтын кезең» деп бағаланды. Қазақ жеріндегі қазақтар үлесі 32,6 пайызға жетті. 1991 жылдан бергі тәуелсіздік жылдарын қамтитын кезеңдегі көші-қон үдерісінің өзіндік ерекшеліктері болды. Тәуелсіздік жылдарында тағдыр тәлкегімен Қазақстанға қоныс аударушылардың негізгі бөлігі тарихи Отанына қайтуына және елден кеткен отандастарымыздың оралу көші-қонына қарай республикадағы қазақтар үлесі 1989 жылы 39,7 пайыздан 2009 жылы 63,1 пайызға өсті. XX ғасырдың аяғында әлем ғаламдану үдерісіне енді. Бұл кезеңде тәуелсіздігін алған Қазақстанда көші-қонның жаңа түрлері пайда болды.

«Отан тарихы» журналынан

Бағалау дескрипторы:

- хронологиялық кесте жасайды – 25 балл

43-сабақ

Тақырып:Қабдеш Жұмаділов – қаламгер «Қаздар қайтып барады» повесі.

Бағалау критерийлері

- 1.Әдеби шығармада көтерілген әлеуметтік-қоғамдық мәселеге баға береді.
- 2.Мәтіннен берілген ақпараттың оқырманға әсерін және автор позициясын талқылайды.

1-тапсырма. Берілген ақпаратпен танысып, парталас досыңызға тірексызба арқылы әңгімелеңіз.

Қабдеш Жұмаділов (1936 ж.) - жазушы. Ол Шыңжаң өлкесінің Тарбағатай аймағындағы Малдыбай ауылында дүниеге келген. С.М.Ки.ов атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің фило-логия факультетін бітірген. 1968 жылы «Қаздар қайтып барады» атты ал-ғашқы әңгімелер жинағы, 1969 жылы «Көкейкесті» романы жарияланды. «Қаздар қайтып барады» әңгімесінде патша өкіметінің отарлық саясатына шыдамай, туған жерін тастап, отбасымен шегара асып кеткен қарттың қырық жылдан кейін өз еліне оралуы суреттеледі. Қабдеш Жұмаділов Жазушы қаламынан көптеген әңгіме-хикаят, он шақты роман туды. Романдарының көпшілігі тарихи тақырыпқа арналған. Оның екі кітаптан тұратын «Соңғы көш», «Атамекен», «Тағдыр» роман-дарында Шыңжаң қазақтарының өмірі туралы жазылған. «Соңғы көш» дилогиясына 1983 жылы М. Әуезов атындағы әдеби сыйлық, ал «Тағдыр» романы үшін 1990 жылы Абай атындағы Мемлекеттік сыйлық берілді.

Бағалау дескрипторы:

- тірексызба арқылы әңгімейді – 20 балл

2-тапсырма. Қабдеш Жұмаділовтің «Қаздар қайтып барады» әңгімесінен үзіндіні оқыңыздар. Мәтін мазмұны бойынша жоспар құрыңыздар. Мәтін не туралы?

Жалаңаш жотадан төмен түсіп, қалың жынысты қойнауға жеткенде, жел басылып, күн жылынайын деді. Әбден қалжыраған қарттың бұдан әрі жүруге халі келмей, шок қайыңның түбіне қисая кетті. Арқасындағы қоржынын басына жастап, бір сәт сұлқ жатты. Бір заматта басын көтерді. Күн төбеден ауып барады екен. Біраз сергіп, тыңайып қалыпты. Тек тілі аузына сыймай, шөл әкетіп барады. Қоржынның бір басынан кішкентай қатқан торсықты алып, шайқап көріп еді, бірдеме шылдырағандай болды.

Құйып алып шыққан айраны бұдан екі күн бұрын таусылған. Қалтасында жүрген бес-алты құртты торсықтың ішіне салып, үстіне кеше су құйып алған-ды. «Не болса да, осы арада біржола тамақтанып алайын», - деді ол. Қоржынынан біруыстай ірімшік және екі-үш қатқан нанды алды. Тастай боп қатып қалған қара нанның бір түйірін қажалап отырып, зорға жеді. «Шіркін-ай, осындайда бір шәйнек шай немесе бір аяқ қымыз болар ма еді?!» - деп аңсады қарт. Тер қозық сіресі жұл ұдай Қарт «жеуге жарайтын ештеңе табылмас па екен» дегендей айналасына көз жіберді. Кенет дәл бас жағында өсіп тұрған бір түп долананы көрді. Қып-қызыл боп уылжып тұрған долананың кидегі шалдың көзіне оттай басылды. Жалма-жан орнынан тұрып, үзіп жей бастады. Қалтасына да толтырып алды. Шөлі қанып, қуанып қалды. «Өлмегенге өлі балық жолығады» деген осы-ау, - деді ішінен, - құдайдың өзі көмектесіп тұр ғой»...

Бағалау дескрипторы:

-Мәтін мазмұны бойынша жоспар құрады – 10 балл

- Мәтін не туралы екенін айтады – 10 балл

3-тапсырма. Жұптық жұмыс. Мәтінде кездесетін ұлттық өнімдерді семантикалық картаға түсіріңіздер.

4-тапсырма. Топтық жұмыс. «Өлмегенге өлі балық жолығады» деген мақалдың қолданысын өмірмен байланыстырыңыздар.

1. Қайда? Бұл мақал сізге таныс па? Бұрын қайда және қандай мағынада кездестірдіңіз?

2. Қалай? Өзіңіздің немесе таныстарыңыздың өмірінде осы мақалды қолданған мысалдар келтіре аласыз ба?

3. Қандай? Мәтінде бұл мақал қандай мағынада қолданылып тұр?

Бағалау дескрипторы:

- мақалдың қолданысын өмірмен байланыстырады -20 балл

5-тапсырма. Мәтіндегі шылауларды өзі қатысып тұрған сөйлемдерімен бірге жазып, қолданылу мақсатын түсіндіріңіздер.

Бағалау дескрипторы:

- Мәтіндегі шылауларды өзі қатысып тұрған сөйлемдерді теріп жазады -10 балл

-шыдаудың қолданылу мақсатын түсіндіреді – 10 балл.

XXIV Бөлім. Толеранттылық-ел бірлігі

44-сабақ

Тақырып: Толеранттылық – бейбітшілік кепілі. Оқшау сөздер. Береке басы бірлікте. Ел бірлігін сақтау – бабалар аманаты.

Бағалау критерийлері

1. Мәтіндерге сүйеніп, сөз әдебі мен сөйлеу этикеті формаларын орынды қолданып, диалог құрастыра алады.
2. Көтерілген мәселе бойынша мәтіндерді тыңдайды және салыстырады, өз ойын жеткізеді.

Ой қозғау.

Толеранттылық деген сөзді жиі естисіздер ме? Ол нені білдіреді?

1-тапсырма. Мәтіндерді түсініп оқыңыздар.

А. Толеранттылық (лат. *tolerantia* - төзімділік, көнбістік) - басқа ойға, көзқарасқа, наным-сенімге, іс-әрекетке, әдет-ғұрыпқа, сезім- күйге, идеяларға төзімділік көрсете білу қасиеті. Ол орыс тілінде төзімділік, шыдамдылық; қытай тілінде өзгелермен көркем қарым-қатынас; ағылшын тілінде шыдамды деген мағыналарды білдіреді. Қарапайым түсінікпен қарасақ, басқа саяси көзқарастағы адамдардың пікіріне шыдамдылық көрсету.

Энциклопедиядан Ә. Төзімділік бар, толеранттылық бар. Төзім- ділікті өзіме ұнамайтын адамнан көремін, мен оған төзімділік танытамын. Яғни, адамның проблемаға пассивті қарым-қатынасы. Ал толеранттылық - адамның активті қарым- қатынасы. Толеранттылық - төзімділік емес. Бұл - өзара түсіністік, ынтымақтастық. Толеранттылық бір күннің ішінде тұмайды. Ол тарихи қалыптасады. Н. Назарбаев

Б. «Толеранттылық» атауы халықаралық термин сөз болғанымен, мағынасы - төзімділік дегеннің баламасы. Ол қарапайым тұрмыста көршінің көршіге деген төзімділігінен бастап, кең ауқымда мәдениеттер арасындағы, діни конфессиялар, ұлттар, ұлыстар, тілдер арасындағы өзара төзімділікті, ымыраласуды білдіреді. «Сыр бойы» газетінен

Бағалау дескрипторы:

-Мәтіндерді түсініп оқиды – 20 балл

2-тапсырма. *Толеранттылық* сөзіне бес жолды өлең құрастырыңыздар.

1. Зат есім

2. сын есім

3. етістік

4. сөйлем

5. синоним

Бағалау дескрипторы:

-Бес жолды өлең құрастырады – 20 балл

Оқшау сөздер - сөйлемдегі басқа сөздермен синтаксистік байланысқа туспей, дауыс ырғағы арқылы ерекшеленетін сөздер мен сөз тіркестері. Оқшау сөздер сөйлем мүшесі қызметін атқара алмайды, сөйлемде ойды нақтылай түсіп, басқа сөздермен мағыналық қарым-қатынаста болады. Өзге мүшелермен қабыса, матаса, меңгеріле, қиыса байланыспай, ақшауланyp тұрады.

Оқшау сөздер мағыналық белгілері мен жасалу жолдарына қарай қаратпа, қыстырма, одағай сөздерге жіктеледі:

Қаратпа сөз	Қыстырма сөз	Одағай
Сөйлемде айтылған ойдың кімге арналғанын білдіру не оған басқаның назарын аудару мақсатында жұмсалатын сөз немесе сөз тіркесі. - Балақай, сурет сала білесің бе?	Айтушының пікіріне өз көзқарасын білдіреді, Меніңше, бүгін Алматыда жаңбыр жауады.	- Көңіл күйі, сезім тол- - - қынысын білдіру мақсатында қолданылады. - - Апыр-ай, сөзің сүйектен етті-ау!

3-тапсырма. Кім жылдам? Оқшау сөздерге мысалдар келтіріңіздер.

1-топ. Тыңдаушының назарын өзіне аударатын (құрметті жолаушылар, апай, інім, кешіріңіз, замандастар).

2-топ. Көңіл күйді білдіретін (қап, бәрежелді, апыр-ай, шіркін, уһ).

3-топ. Айтушының пікіріне өз көзқарасын білдіретін (шынымды айтсам, меніңше, ең алдымен, кім біледі, біріншіден).

Бағалау дескрипторы:

- Оқшау сөздерге мысалдар жазады -20 балл

4-тапсырма. Бірлік, ынтымақтастық туралы нақыл сөздер мен мақал-мәтелдер жазыңыздар.

Бағалау дескрипторы:

-Бірлік, ынтымақтастық туралы нақыл сөздер мен мақал-мәтелдер жазады-20 балл

5-тапсырма. «Адамзаттың бәрін сүй, бауырым деп» тақырыбында шағын мәтін жазыңыз.

Бағалау дескрипторы:

-шағын мәтін жазады -20 балл

XXV Бөлім. Ұлт мұраты - ұлттық қауіпсіздік
45-сабақ

Тақырып: Ұлттық қауіпсіздік қызметкері болғым келеді. Отан қорғау –парызым.
Сағадат Нұрмағамбетов – халық қаһарманы.

Бағалау критерийлері

1. Мәтін үзінділері бойынша болжам жасау, тиісті ақпаратты анықтайды.
2. Тақырыптар аясында және мамандандырылған тар аядағы арнайы мәтіндердегі сөздер мен термин сөздердің мағынасын түсіндіреді.

Ойтолғау

Бейбітшілік, тұрақтылық, қауіпсіздік ұғымдарын естігенде, қандай ой келеді?

1-тапсырма. Мәтінді түсініп оқыңыздар. Мәтін не туралы?

Аймақтық қауіпсіздік және татулық дегенде, жұдырық болып жұмылған, ынтымақ-бірлігі жарасқан ұлттар мен алауыздығы жоқ ел еске түседі. Қай ұлт, қай ел болсын, бейбітшілік пен ашық аспанды, терезесі тең, керегесі кең бақуатты ел болуды аңсайды. Өйткені татулық пен келісім, бейбітшілік пен тұрақтылық бар елді бақыт өзі іздеп келеді. Қазақстан - бүгінде өзіндік саяси және экономикалық жүйесі қалыптасқан, әлем елдері мойындаған егеменді, тәуелсіз мемлекет. Біздің елдегі бірлік пен қоғамдық келісімнің бастауы - Қазақстан халқының ортақ тарихы. Ғасырлар бойы тағдыр талқысына ұшыраған, халықтарды құшағына сыйдыра білген қасиетті Ұлы дала көптеген ұлыс пен ұлттың құтты қонысына айналды. Егемен еліміз тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында-ақ өзекті мәселелермен бетпе-бет келді. Сыртқы күштердің ықпалына түскен кейбір топтар сепаратистік, қоғам дамуын тығырыққа тірейтін пиғыл байқатты. Аталған күрделі жағдайға қарамастан, ел билігі бейбітшілік пен келісім саясатын басты ұстаным ретінде жариялады. Қазақстан халықаралық қауымдастықтың сеніміне ие болды.

«Ақ жол» газетінен

Бағалау дескрипторы:

- Мәтін не туралы екенін айтады – 20 балл

2—тапсырма. Түсіндірме, фразеологиялық сөздіктерді пайдаланып, мәтінде кездесетін тіркестердің синонимдік қатарын беріңіздер. Осы тіркестерді қатыстырып сөйлем құраңыздар.

Жұдырық болып жұмылу; алауыздық; терезесі тең; тағдыр талқысына ұшырау; пиғыл байқату; тығырыққа тіреу.

Бағалау дескрипторы:

- синонимдік қатармен сөйлем құрайды – 20 балл

3-тапсырма. Мәтінді оқушының оқуынан тыңдап, тірек сөздер мен термин сөздерді теріп жазыңыздар.

Қауіпсіздік - азаматтардың, қоғам мен мем- лекеттің маңызды мүдделерінің ішкі және сыртқы қауіп-қатерден қорғалғандығы. Ұлттық қауіпсіздік өзара байланысты үш деңгейден тұрады: жеке адамның (оның құқықтары мен бостандықтары), қоғамның

(ұлттық, рухани құндылықтары) және мемлекеттің қауіпсіздігі (конституциялық құрылымы, егемендігі, аумақ-тық тұтастығы). Ұлттық қауіпсіздіктің мемлекет пен қоғам қауіпсіздігі өзіндік мақсат емес, жеке адамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету қызметіне айналған жағдайда толық жүзеге асырылады. Сыртқы ұлттық қауіпсіздік - ұлттық мүдденің, ұлттық құндылық-тардың, байлықтың және өмір салтының сырттан келетін қауіп-қатерден қорғалуы. Ұлттық қауіпсіздік әскери жолмен, басқа да әдістермен бұзылуы мүмкін. Мысалы, шегара арқылы заңсыз шикізат, ресурс, валюта, көркем және өзге де құндылықты енгізу, алып өту, өнеркәсіптік немесе өзге де тыңшылық, рухани баса-көктеу, іріткілік ақпарат тарату және т.б. Қазақстанның сыртқы қауіпсіздігі халықаралық құқықтың негізгі қағидаттарын мойындап, қорғауға негізделеді және белсенді сыртқы саяси және өзге де әрекеттермен жүзеге асырылады. Ішкі ұлттық қауіпсіздік - жекетұлғаның, қоғамның, мемлекеттің тұрақты қызмет етіп, дамуына әсер ететін қауіп-қатерден қорғануы.

«Қазақстан» Ұлттық энциклопедиясынан

Бағалау дескрипторы:

- тірек сөздер мен термин сөздерді теріп жазады – 20 балл

4-тапсырма.

Ұлттық қауіпсіздікке қандай жағдайларда қауіп-қатер төнуі мүмкін?

Бағалау дескрипторы:

- сұраққа жазбаша жауап береді – 20 балл

5-тапсырма. Берілген қыстырма сөздерді қатыстырып, «Әлемге тыныштық керек!» тақырыбына шағын мәтін жазыңыздар.

Қажет оқшау сөздер: отандастар, меніңше, өкінішке қарай, сондай-ақ.

Бағалау дескрипторы:

- шағын мәтін жазады – 20 балл

46-сабақ

Тақырып: Несіпбек Айтұлы. «Бәйтерек» поэмасы.

Бағалау критерийлері

- 1.Әдеби шығармада көтерілген әлеуметтік-қоғамдық мәселеге баға беру және әлем әдебиеті үлгілерімен салыстырады;
- 2.Мәтіндегі негізгі ойды анықтап, көтерілген мәселеге баға береді, өзіндік көзқарасын жеткізеді.
- 3)Қажетті ақпараттарды орынды қолданып, көтерілген мәселе бойынша эссе жазады

1-тапсырма. Мәтінді оқыңыздар, шағын конспект жазыңдар.

Белгілі ақын, Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты Несіпбек Айтұлы 1950 жылы 22 қыркүйекте Шығыс Түркістанның Тарбағатай аймағында дүниеге келген. 1969 жылы С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің журналистика факультетіне түсіп, оны 1974 жылы бітіреді. Еңбек жолын Шұбартау аудандық «Жаңа өмір» газетінде бастайды. «Әке туралы сыр», «Жаңбыр әні», «Түнделеп ұшқан тырналар», «Бәйтерек» және т.б. көптеген жинағы бар. Несіпбек Айтұлы Несіпбек Айтұлының «Бәйтерек» поэмасы Арқа төсінде бой көтерген Бәйтеректі жырға қосқан. Оған тұтастай дастан арнау арқылы ақын өзінің елі мен жеріне деген сүйіспеншілігін таныта білді. Азаттықты, тәуелсіздікті ата-бабамыз сан ғасырлар бойы көксеген, сол үшін қан майданда құрбан болған. Сол ба балар арман еткен тәуелсіздік туы желбіреп, жаңа астанамызбен жаңа ғасырға қадам басқан тұста «Бәйтерек» дастаны дүниеге келді. Елдің елдігін, қол жеткізген тәуелсіздікті жырлау, елге тұтқа болған тұлғалар туралы толғану өміршең тақырып. Несіпбек Айтұлы ұлтының азаматы, ақыны ретінде көзі көрген ақиқатты жырлай білді. Күннен-күнге құлпырған елорданың сәні мен салтанаты - - соның дәлелі. Халық мәртебесінің бәйтеректей асқақтауын мұрат тұтқан ақынның ойы мен ниеті, сезімі мен ықыласы осы поэмасында барынша суреттелген. Елдіктің, ерліктің жыршысы болған ақын тәуелсіз елінің әрбір жетістігіне осылай қуанып, шабытқа бөленіп келеді.

«Қазақ әдебиеті» газетінен

Бағалау дескрипторы:

-Мәтінді оқиды, шағын конспект жазады -20 балл

2-тапсырма. Берілген тапсырманы орындаңыздар.

Мәтіндегі негізгі
ойды анықтаңыздар

Негізгі стильді
анықтап тұрған
ақпаратты жазыңыз

Мәтіндегі тірек
Сөздерді теріп
жазыңдар

«Бәйтерек»
поэмасының
идеясы не?

Бағалау дескрипторы:

-кестені толтырады – 20 балл

3-тапсырма. «Бәйтерек» монументінің символдық мәні неде?

Бағалау дескрипторы:

-«Бәйтерек» монументінің символдық мәнін ашады – 20 балл

4-тапсырма. Поэма үзіндісін мәнерлеп оқыңыздар.

...Ақмола кеше ғана басқа қала,
Айналды Бәйтеректі Астанаға!
Еміреніп өз анасы емізбесе,
Сәбиге шайнап берген ас бола ма?
Бақытым басымда тұр талай күткен,
Сеземін келмегенін оңайлықпен.
Үзіле жаздап еді өндірішегім,
Өзекке тепкілеген өгейліктен.
Көңілге сәуле құяр Сарай нұры,
Астана - ел тірегі, ел айбыны!
Кемері шалқып жатқан Қазақстан –
Мұхиттың аласұрған көк айдыны.
Тіршілік түзегенде көркін жаңа,
Сұрапыл соқпаса екен толқын жара.
Армысың, Азаттықтың астанасы –
Талпынған арманына еркін қала!
Жаһанның жанарында жаңа қала,
Жұлдыздай туы қалған өліарада.
Бес жылда бой көтерген ғимараттар,
Жайнап тұр шомылғандай самалаға!...

Несіпбек Айтұлы «Бәйтерек» поэмасынан

Бағалау дескрипторы:

- Поэма үзіндісін мәнерлеп оқиды – 10 балл

5-тапсырма. Топтық жұмыс, Әр шумақтағы негізгі ойды анықтаңыздар. Автордың мақтанышын көрсететін өлең шумағын тауып оқыңыздар. Өздеріңізге ұнаған өлең шумағын жаттап алыңыздар.

Бағалау дескрипторы:

- Әр шумақтағы негізгі ойды анықтайды – 15 балл
- Автордың мақтанышын көрсететін өлең шумағын тауып оқиды 15 балл

XXVI Бөлім. Бос уақыт – қоғам дамуының көрсеткіші

47-сабақ

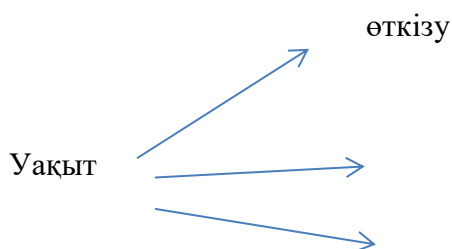
Тақырып: Бос уақытты жоспарлау. Уақыт – сыншы. Айқындауыш. Демалыс мәдениеті.

Бағалау критерийлері

1. Мәтіндегі негізгі ойды анықтап, көтерілген мәселеге баға береді, өзіндік көзқарасын жеткізеді.
2. Ғылыми және кәсіби мәтіндерге сүйеніп, диалог құрастыра алады.

1-тапсырма. Уақыт деген сөзді естігенде, ойларыңызға не келеді?

Уақыт сөзімен тіркес жасаңыздар.

Бағалау дескрипторы:

- Сұраққа жауап береді – 10 балл
- тіркес жасайды -10 балл

2-тапсырма. Уақытты қалай тиімді пайдалану керек? Кеңес жазыңыздар.

Бағалау дескрипторы:

-Кеңес жазады – 20 балл

3-тапсырма. Мәтінді түсініп оқып шығыңыздар. Бір-біріңізге сұрақтар қойып, автордың көзқарасын анықтаңыздар. Автордың ойымен келісесіздер ме? Уақытты дұрыс және тиімсіз пайдаланатын адамдар қандай болады? Кестеге салып, анықтама беріңіздер.

Уақытты дұрыс пайдаланатын адамдар	Уақытты тиімсіз пайдаланатын адамдар

Адамдарды уақытты қадірлейтіндер және Тірек сөздер уақытты қадірлемейтіндер деп екі үлкен топқа жіктеуге болады. Біріншісі - уақытты қадір- жіктеу лейтіндер. Мұндай адамдар уақытпен жарысады. • қадірлеу Оларда мейлі қандай іс болсын, алдын ала • құлшыну қажырлы дайындаған айқын мақсаты, соған жету үшін • үнемшіл белгілеген жоба-жоспары, өзіне қойған қатаң • баянсыз талабы болады. Олар күн мен сағатты былай қойып, минут не секундты санап, соған сай іс тындыруға құлшынады. Күнделікті өмірде қажырлы, қарапайым, үнемшіл болып, көп іс тындырады. Өзін алдайтын, уақытты босқа өлтіретін баянсыз, мән-мағынасыз іспен айналыспайды. Сіз өзіңізге «Бойымда өзіме тән қандай кемшілігім мен артық- шылығым бар? Қай бағытта, нендей кәсіпке ыңғайым келеді? Оған қалай ұмтылғаным жөн және осы кәсіптен нәтиже шығара аламын ба, жоқ па?» деген сияқты сұрауларды үнемі қойып жүргеніңіз жөн. Адам баласы әрқашан уақытты босқа өткізбей өзіне және қоғамға пайда келтіретін іспен айналысуы қажет.

Уақытты дұрыс пайдаланған адам өзінің рухани жан дүниесін одан әрі кемелдендіріп, өмірде көздеген мақсатына тез жете алатын болады. «Алматы ақшамы» газетінен 3-тапсырма. Мәтінді мағыналық бөліктерге бөліңіздер. Әр бөліктегі негізгі ойды екі- үш сөйлеммен жеткізіңіздер.

Бағалау дескрипторы:

- Кестені толтырады – 20 балл

Айқындауыш мүшелер

Айқындауыш - айқындайтын сөзінің жетегінде қосарлана айтылып, оның мазмұнын ашып тұратын сөз не сөздер тобы. Айқындауышқа тән белгілер: а) зат есімнен жасалады; ә) айқындайтын сөзінің соңында келіп, оны ерекшелеп көрсетеді; б) айқындайтын сөзімен сөз тіркесін құрмайды, оны мағыналық жағынан айқындайды; в) сөйлемдегі қызметі нақты емес, өзі айқындап тұрған сөзбен қатарлас келіп, сол мүшенің қызметін атқарады. Айқындауыштың үш түрі бар:

<i>Оңашаланған айқындауыш</i>	<i>Қосарлы айқындауыш</i>	<i>Қосалқы айқындауыш</i>
<i>Айқындайтын сөзінің соңынан келіп, оны ерекшелеп көрсетеді. Мысалы: Үйде, Абайдың қасында, бұл ауылдың адамдарынан бөтен түсті үш кісі отыр</i>	<i>Айқындайтын сөзінің ерекше белгісін қосарлап айтып, онымен мәндес қатар құрап тұрады. Мысалы: батыр-ұшқыш, әйел-ана, инженер-технолог.</i>	<i>Айқындайтын сөзін әлеуметтік, туыстық, кәсіптік, жас мөлшерлік т.б. белгілері жағынан ерекше атап көрсетеді. Мысалы: Әсет ағай, Айжан қыз, (М.Әуезов). Наурызбай батыр.</i>

4-тапсырма. Кім жылдам? Айқындауыштың түрлеріне үш-төрт мысалдан келтіріңіздер.

1-топ. Оңашаланған айқындауыш.

2-топ. Қосарлы айқындауыш.

3-топ. Қосалқы айқындауыш.

Бағалау дескрипторы:

- Айқындауыштың түрлеріне үш-төрт мысал жазады – 20 балл

5-тапсырма. «Мен уақытымды қалай өткіземін» деген тақырыпта сұхбат жүргізіңіздер

Бағалау дескрипторы:

- сұхбат жүргізеді – 20 балл.

48-сабақ

Тақырып: Мұқағали Мақатаев. «Сағатым қайда, сағатым» өлеңі

Бағалау критерийлері

1. Мәтін үзінділері бойынша болжам жасайды, тиісті ақпаратты анықтай біледі;
2. Әдеби шығармада көтерілген әлеуметтік-қоғамдық мәселеге баға беру және әлем әдебиеті үлгілерімен салыстырады;

1-тапсырма. Белгілі ақын Мұқағали Мақатаев сіздерге төменгі сыныптардан таныс. Ақын туралы не білесіздер? Қандай шығармаларын оқыдыңыздар? Білетін ақпараттарыңызбен бөлісіңіздер.

Бағалау дескрипторы:

- Ақын туралы айтады, шығармаларын айтады – 10 балл

2-тапсырма. Өлеңді оқушының мәнерлеп оқуынан тыңдаңыздар. Сұраулы, лепті сөйлемдерді интонациясына қарай дұрыс оқыды ма? Бағалаңыздар.

Сағатым қайда, сағатым?
Қалған ба тағы таң атып,
Жайған ба жасыл қанатын?!
... Таусылмас менің тағатым
Соқ, соқ, соқ, менің сағатым!
Келген бе тағы күн шығып?!
Күн шығып, Жерге құлшынып,
Енген бе тағы тіршілік?!
Армысың, асау тіршілік!
Тұрмысқа қажет табатын,
Беретін және алатын,
Мезгіл де болып қалған ба,
Алатын жерге баратын?!
Таусылмас менің тағатым
Соға бер, Соқ, соқ, сағатым!

Мұқағали Мақатаев

Бағалау дескрипторы:

- Сұраулы, лепті сөйлемдерді интонациясына қарай дұрыс оқуына баға береді -20 балл

3-тапсырма. Өлең тақырыбын қалай түсіндіңіздер? Ақын не себепті өмірді сағатпен байланыстырады?

Бағалау дескрипторы:

- Сұраққа жауап береді -10 балл

4-тапсырма. Өлең жолдарындағы ерекшеленіп берілген тіркестердің мағынасын «Қос жазба күнделігінде» түсіндіріңіздер.

Өлең жолдары	Менің пікірім
Қалған ба тағы таң атып, Жайған ба жасыл қанатын?!	

Бағалау дескрипторы:

- Олең жолдарындағы ерекшеленіп берілген тіркестердің мағынасын түсіндіреді - 20 балл

5-тапсырма. Сөйлемдердегі ойды толықтырып жазыңыздар.

Адам өз уақытын ... керек. Өзгелердің де ... бағалауы қажет. Уақыттың босқа өтуі - үлкен . Пайда келетін ... ойластырған дұрыс. Бір қарағанда, ондай пайдалы іспен ... оңай сияқты. Бірақ олай емес. Себебі жоспарлап үйрену қажет. Ол қасиетті қалыптастыру керек. Әрбір минутынды ... дағдылан. Сонда ғана қол жеткізесің.

Керек сөздер: табысқа, үнемдей білуі, шығын, іспен шұғылдануды, жас кезіңнен, айналысу, күн тәртібін, уақытын, пайдалы жұмсауға.

Бағалау дескрипторы:

- Сөйлемдердегі ойды толықтырып жазады – 20 балл

6-тапсырма. «Уақыт алтыннан да қымбат» тақырыбында аргументті эссе жазыңыздар Тыныс белгілерін орынды қолданыңыздар.

Бағалау дескрипторы:

- аргументті эссе жазады - 20 балл